T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

16. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZARLARI VE ESERLERİNDE ŞİA-SAFEVİ ALGISI

Rojbin ARTİŞ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ercan GÜMÜŞ

Mardin-2021

TC

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

16. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZARLARI VE ESERLERİNDE ŞİA-SAFEVİ ALGISI

Rojbin Artiş

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ercan Gümüş

Mardin-2021

TEZ ONAYI

Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı 18751014 numaralı tezli yüksek lisans programı öğrencisi Rojbin Artiş'in hazırladığı "**16. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserlerinde Şia-Safevi Algısı**" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 17/05/2021 Pazartesi günü saat 12:00'da yapılmış, tezin onayına oy çokluğu/oybirliğiyle karar verilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Ercan GÜMÜŞ	İmza
Üye: Doç. Dr. Vural GENÇ	İmza
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rezan EKİNCİ	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ……/…../20…. tarih ve ……/…… sayılı kararı ile onaylanmıştır.

…../…./20…

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **iii**

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **vi**

GİRİŞ **1**

1. Kaynak ve Yöntemlere Dair 3

2. Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Bir Panoraması 6

1. ÇALIŞMADA KULLANILAN OSMANLI TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ **10**

1.1. "Heşt Behişt"-"Selim Şah-Name" ve İdris-i Bidlîsî 10

1.2. "Selimname" ve Şükrî-i Bitlisî 15

1.3. "Tevârih-i Âl-i Osman" ve Hadîdî 18

1.4. "Tevarih-i Âl-i Osman" ve İbn-i Kemal 19

1.5. "Tevarih-i Âl-i Osman" ve Lütfi Paşa 23

1.6. "Selimname" ve Celalzade Mustafa Efendi 27

1.7. "Hadisat" ve Ramazanzade Küçük Nişancı Mehmed Paşa 29

1.8. "Tacü't-Tevârih" ve Hoca Sadeddin Efendi 31

1.9. "Tarih-i Selânikî" ve Selânikî Mustafa Efendi 35

1.10. "Şerefname" ve Şeref Han 37

1.11. "Tarih-i Peçevî" ve İbrahim Efendi 39

1.12. "Naima Tarihi" ve Naima 42

2. KRONİKLERDE VE ÇAĞDAŞ KAYNAKLARDA ŞİA MEZHEBİ **45**

2. 1. Mezhep Olgusu (Şiilik, Kızılbaşlık, Rafızîlik) 45

2.1.1. Mezhep Kavramı 45

2.2. Şia/ Şiilik Kavramı 47

2.3. Kızılbaşlık Kavramı ve Osmanlı Kroniklerine Yansıması 53

2.4. Rafızîlik Kavramı ve Osmanlı Kroniklerine Yansıması 61

2.5. Kaynaklarda Şah Kulu İsyanı 63

3. KRONİK VE ÇAĞDAŞ KAYNAKLARDA SAFEVİ Şİİ LİDERLERİNİN TAHLİLİ **74**

3.1. Liderlik Olgusu: Şeyh Safiyüddin, Şah İsmail, Şah Tahmasb 74

3.2. Çağdaş Kaynaklarda Safevi Hanedanı 74

3.2.1. Şeyh Safiyüddin ve Safeviyye Tarikatı 78
3.2.2. Hoca Ali ve Şeyh İbrahim 84
3.2.3. Şeyh Cüneyd 86
3.2.4. Şeyh Haydar 91
3.2.5. Şah İsmail 92
3.2.6. Şah Tahmasb 96
3.3. Kroniklerde Safevi Hanedanı ve Şeyh Safiyüddin 100
3.4. Kroniklerde Şah İsmail 101
3.5. Kaynaklarda Çaldıran Savaşı 114
3.6. Kroniklerde Şah Tahmasb 125
SONUÇ 136
KAYNAKÇA 143
ÖZGEÇMİŞ 155

ÖNSÖZ

Tarihin tozlu sayfalarının bulanıklığını gidermek için ilk iş, ana kaynakların okunup incelenmesidir. Bu incelemenin temel gayesi ise hakikatleri bulup dönemin şartlarını göz önüne alarak yorumlamaktır. Nitekim hiçbir kaynağa başvurulmadan yazılan tarihin hiçbir hükmü ve geçerliliği yoktur.

Araştırmada, XVI. yüzyılda Osmanlı müverrihleri tarafından yazılan eserler incelenmiştir. Konu çerçevesinde mühim noktalar ele alınıp bu bilgilere çağdaş kaynaklar eşliğinde ilaveler yapılmıştır. Araştırma, giriş ve sonuç dahil olmak üzere üç ana bölümden oluşur. Çalışmanın birinci bölümünde belirtilen yüzyılda yazılan Osmanlı kroniklerini ve müelliflerini incelemeyi esas aldık. İkinci bölümde ise "Mezhep Olgusu" üzerinden öne çıkan kavramların tahlili yapılarak literatür üzerinden anlamları açıklandı. Ayrıca bu kavramların Osmanlı kroniklerine nasıl yansıdığı incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise "Lider Olgusu" başlığı altında XVI. yüzyılda tarih sahnesinde başrol olmuş şahsiyetlerin hayatları ve şeyhlikten devlete geçiş yapan Safeviyye Tarikatı anlatıldı. Ek olarak bu kişilerin ve tarikatın, Osmanlı müverrihleri tarafından kaleme aldıkları eserlerine nasıl ve ne şekilde yansıttıklarını belirlemeye çalıştık. Çalışmamız sonuç kısmıyla son bulmuştur.

Araştırmanın şekillenmesinde ve sonuca ermesinde gerek görüş ve önerileri, gerek her türlü kaynak yardımı olsun desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Ercan Gümüş'e ve tezime katkıda bulunan jüri üyeleri Doç. Dr. Vural Genç ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Rezan Ekinci'ye teşekkür ediyorum. Tez sürecinde kaynak yardımı konusunda her türlü desteği gösteren Mardin Artuklu Üniversitesi ve Dicle Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ediyorum. Son olarak bilgi ve tecrübesini esirgemeyen, yazım aşamalarında büyük ölçüde yardımını ve özverisini gördüğüm değerli arkadaşlarım Yasemin Sürücü ve Ehlinaz Arvas'a, bu süreçte her türlü güç ve destek veren, sabır ve anlayış gösteren, bana inanan ve güven veren kıymetli annem, babam başta olmak üzere ablam Leyla Bingül ve kardeşim Mizgin Artiş'e sonsuz teşekkür ediyorum.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

16. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserlerinde Şia-Safevi Algısı

Rojbin Artiş

Mardin Artuklu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2021: 164 Sayfa

XVI. yüzyılın en önemli dönüm noktalarından biri Safevi Devleti'nin ortaya çıkması olmuştur. Osmanlı Devletinin doğu tarafında ortaya çıkan bu siyasi güç, dönemin tarihi seyrini değiştirmiş, adeta tarihin akışına yön vermiştir. Ataları Şeyh Safiyüddin tarafından Sünni bir nitelikte kurulan Safeviyye Tarikatı, şahlık postundaki değişikliklerle bambaşka bir kimliğe bürünmüştür. Zaman içerisinde adından söz ettiren tarikat, geniş bir alana nüfuz ederek dini yönünden ziyade siyasi özellikleri ile ön plana çıkmıştır. Sünnilikten Şiiliğe temayül eden tarikat, Şeyh Cüneyd döneminde siyasallaşmış, torunu Şah İsmail döneminde ise devlet haline gelmiştir. Safevi Devleti'nin müritleri "Kızılbaş" olarak anılmış, resmi mezhebi ise "Şiilik" olmuştur.

Şii nitelikte olan Safevi Devleti'nin faaliyetleri, Sünni mezhepli Osmanlı Devleti'ne ters düşmekle birlikte halk arasında karışıklığa yol açmıştır. Nitekim bu karışıklıklar geniş çaplı isyanların ortaya çıkmasına, Osmanlı için kayıplar verdirmesine yol açmıştır. Dönem içerisinde vuku bulan olaylar Osmanlı tarih yazarlarının kroniklerine de yansımıştır. Bu yansımalar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Şiilere ve Safevilere bakış açısını da ortaya koymaktadır. Sünni mezhebin koruyucuları olarak ayrı bir yere oturtulan Osmanlı tarih yazarlarının, Safevi Devleti'ne ve Kızılbaşlara olan bakışı hiçbir zaman olumlu yönde gelişmemiştir. Olumsuz bakış açılarını kaleme aldıkları kroniklerine de yansıtarak Şah İsmail ve müritleri için her zaman aşağılayıcı, kötüleyici ve küçümseyici tabirler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: XVI. yüzyıl, Osmanlı Kronikleri, Safevi Devleti, Şiilik, Kızılbaşlık.

ABSTRACT

Master Thesis

The Perception of Shia-Safavid in 16th Century Ottoman History Writers and Their Works

Rojbin Artiş

Mardin Artuklu University

Institute of Graduate Education

Department of History

2021: 164 Pages

One of the most important turning points of the XVI. century was the emergence of the Safavid State. This political power that emerged on the eastern side of the Ottoman Empire changed the historical course of the period, and fairly guided the course of history. The Safeviyye Sect, which was founded with a Sunni character by Sheikh Safiyüddin, his ancestors, has taken on an entirely different identity with the changes in the shah hide. The sect, which made a name for itself over time, penetrated a wide area and stood out with its political characteristics rather than its religious aspect. The sect, which showed a tendency for Shite rather than Sunni became politicized during the reign of Sheikh Cuneyd, and became a state during the reign of his grandson Shah Ismail. The followers of the Safavid State were referred to as "Kızılbaş" and the official sect was "Shiism".

The activities of the Safavid State, which is Shiite in nature, was not only contrary to the Sunni sect Ottoman State, but they caused confusion among the people as well. In time, these disturbances led to the emergence of large-scale rebellions, causing losses for the Ottoman Empire. The events that took place during the period were also reflected in the chronicles of Ottoman historiographers. These reflections also reveal the perspective of the Ottoman Empire towards Shiites and Safavids. The view of Ottoman historiographers, who are placed in a separate position as the guardians of the Sunni sect, towards the Safavid State and the Red Heads has never changed affirmatively. In addition to this point of view's being reflected in the chronicles they wrote, insulting, derogatory and disparaging terms have always been used for Shah Ismail and his followers.

Keywords: XVI. century, Ottoman Chronicles, Safavid State, Shiism, Kızılbaş.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

BETAV: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

FSM: Fatih Sultan Mehmet

Haz. : Hazırlayan

IRCICA: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

İ.A. : İslam Ansiklopedisi

M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı

s. : Sayfa

S. : Sayı

Sad. : Sadeleştiren

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

v.b. : Ve benzeri

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana hakim olan temeldeki mezhep anlayışı Sünnilik olmuştur. Bu anlayış ilk defa Osmanlı Devleti zamanında ortaya çıkmış değildir. Tarihe baktığımızda X. yüzyılda Karahanlılar zamanında da görmek mümkündür. İlk büyük Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar, İslamiyet'i benimsemiş, Sünniliği devletin resmi ideolojisi haline getirerek çağdaşı olan devletler tarafından tanınmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'ni, Gazneliler'i, Eyyûbiler'i Sünni devletlere örnek olarak gösterebiliriz. Osmanlı'nın kuruluşuna kadar gelen Türk devletlerinin çoğu Sünni İslam'ı, devletin resmi dini olarak kabul etmiştir. Osmanlı Devleti de atalarının geleneğine uyup bayrağı devralarak Sünniliği benimsedi. Bu benimseyişin doruk noktası ise Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethetmesi sonucu devlet içinde başlayan kurumsallaşma oldu. XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı elde etmesiyle hilafet makamını Osmanlı Devleti'ne getirmesi Sünnilik anlayışının zirve noktalarından biri oldu. Osmanlı Devleti, artık büyük bir devlet olmakla birlikte İslam'ın savunucusu, taşıyıcısı haline geldi.

Osmanlı Devleti böylesi kutsal bir gücü elinde taşıdığı için şimdiye kadar bütün dinlere, anlayışlara karşı gösterilen hoşgörü, yerini daha katı bir tutuma bıraktı. Sünnilik dışında başka dini, mezhebi, anlayışı kabul etmeyen Osmanlı Devleti, buradan sonraki süreçte birçok ayaklanma ve muhalif destekli grupların isyanlarına şahitlik etti. Nitekim doğuda ortaya çıkan Safevi Devleti tehdidine karşı katı ve sert bir tavır takınan Osmanlı, devletin resmi dini olan Şiiliğe mensup olanları dışlamış, çıkan isyanlara karşı tepki göstermiştir. Sünniliğin, XV-XVI. yüzyıllarda sağlam temellere oturtulmasının en büyük nedeni ise Safevilerin mensubu oldukları Şiiliği, bir propaganda aracı haline getirmesindendir. Bu yüzyıllarda devletin resmi ideolojisine karşı Anadolu'da çıkan en önemli isyanları, Şah İsmail'e bağlı "Kızılbaş" adı verilen müritleri gerçekleştirdi. Sünniliği muhafaza etme ve koruma çabası içinde olan Osmanlı Devleti ile Şiiliği resmi mezhep ilan eden Safevi Devleti arasında bir mücadele ortamı oluştu.

Safevi Devleti'nin zuhuru, Şeyh Safiyüddin'in Erdebil'de kurduğu tarikatla başlamıştır. Şeyh Safiyüddin'den sonra tarikat postuna oturanlar sırasıyla şöyledir: Şeyh Sadreddin, Şeyh Hoca Ali, Şeyh İbrahim, Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail. İlk zamanlarda tarikatın temel öğretisi Sünnilik üzerinden gerçekleşiyordu. Sünni bir şeyh olan Safiyüddin, sahip olduğu hoşgörü sayesinde farklı mezhep ve görüşleri kucaklayıcı bir anlayışa sahipti. Fakat kendisinden sonra tarikatın başına geçen oğlu ve torunları, temelde Sünni bir doktrine sahip olan tarikatı değiştirerek buna kendi savundukları düşünceye göre yol vermeye çalıştılar. Tarikatın başına geçen Şeyh Sadreddin, şeceresini peygamber soyuna dayandırma gibi bir gayret sarf etti. Ondan sonra yerine gelen oğlu Hoca Ali zamanında ise Sünnilikten kayıp Şiiliğe sıcak bakma eğilimleri olduğu söylense de bu husus tarihçiler arasında tartışmalı bir konudur. Şeyh İbrahim döneminde sakin bir süreç geçiren tarikat, Şeyh Cüneyd zamanında amcası Şeyh Cafer ile olan mücadelesinden ötürü çalkantılı bir dönem geçirdi. Bu dönemde Şeyh Cüneyd'in tarikatı Şiileştirme çabası, soyunu Ehl-i Beyt'e dayandırıp öğretilerini meşrulaştırması, Şeyh Cüneyd'in Şii bir devlet kurma hayali tarikatın devletleşme sürecinde önemli noktalar oldu. Nitekim Şeyh Haydar döneminde Şii eğilimler, on iki dilimden oluşan kızıl bir taçta vücut buldu. Tarikat müritlerinin taktıkları bu taçtan dolayı kendilerine Kızılbaş denilmesi Şiiliğin açık bir şekilde savunulduğunun göstergesi oldu. Babasından sonra uzun bir mücadelenin ardından ipleri eline alan Şah İsmail, 1501 yılında dedesinin hayalini gerçekleştirerek Safevi Devleti'ni kurdu ve Şiiliği resmi mezhep haline getirdi. İran'da Şiileştirme siyasetini zorla kabul ettiren Şah İsmail, zaman içinde aidiyetini ülkesine ve komşu devletlere göstermiş oldu.

Şah İsmail, tarih sahnesinde gücünü gösteriyor iken taraftarları Kızılbaşlar ise her yere yayılıp, özellikle Anadolu bölgesinde faaliyetlerini sürdürmekteydi. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanılan bu çalkantılar, Osmanlı tarih yazarlarının kaleme aldıkları eserlerine de yansımıştır. Bu yüzyıl Osmanlı tarihçiliği başta olmak üzere, siyasi, dini, sosyal ve ekonomik olarak ivmenin yaşandığı bir dönem oldu. Bu dönemde parlak zaferler yaşanırken aynı zamanda devleti zora sokan muhtelif ayaklanmalar da meydana geldi. Osmanlı tarih yazarları, özellikle Şiiliğe ve Kızılbaşlara karşı Sünniliği savunmuş ve bu sorumluluğu kendilerine ilahi bir

görevmiş gibi aksettirdiler. Nitekim XVI. yüzyılda yazılan kaynakları incelediğimizde bunları fazlasıyla görmek mümkündür. Osmanlı müellifleri, Sünniliğe karşı çıkan bütün ayaklanmalara "Zındık, mülhit, Rafizî, Harici, sapık, dinsiz" gibi birçok aşağılayıcı ithamlarda bulunarak bir savunma mekanizması geliştirmişlerdir. Hatta İbn Kemal'in verdiği fetva ile Şiiliğe mensup kişilerin öldürülmeleri helal kılınarak takınılan bu sert tavır farklı bir boyuta taşınmıştır.

1. Kaynak ve Yöntemlere Dair

Osmanlı tarih yazıcılığı geç bir dönemde başlamasına rağmen sonraki süreçte gelişerek kayda değer eserler ortaya çıkmıştır. Tarihin arka planını görmek, satır aralarına gizlenmiş bilgileri yorumlayabilmek için birinci el dediğimiz ana kaynakları incelemek son derece önemli bir husustur. Geçmişten geleceğe taşınan tarihin en güvenilir yolu yazılı kaynaklardır. Bu açıdan tarih yazıcılarının kaleme aldığı eserler geçmişe bakan bir göz, perdeleri aralayan bir el olmuştur.

Franz Babinger, Osmanlı tarih yazıcılığının oldukça geç bir dönemde başladığını, ilk dönemlerde kaleme alınan tarih yazılarının gelişmemiş, basit, çocukça, ilkel ve acemi bir şekilde yazıldığını belirtir. Osmanlı Devleti'ni, çağdaşı Bizans ile kıyaslama çabasına giren Babinger, Bizans tarih yazıcılığının zirve dönemini yaşıyorken Osmanlı tarih yazıcılığının daha yeni başladığını savunur. Babinger, Osmanlı Devleti'nin geçmiş dönemlerinde herhangi bir sanat izine bile rastlanmadığını, yazılan eserlerin ise birbiriyle bağlantısı olmayan olayların dasitani veya tarihi olduklarına bakılmaksızın birbirine eklenerek yazıldığını söyler.[1]

Osmanlı tarih yazıcılığı, İslam tarihçiliğinin bir devamı niteliğinde sayılmaktadır.[2] Osmanlı Devleti'nde tarih yazıcılığı, 1299'da devletin kuruluşu ile başlamayıp kuruluştan itibaren XV. yüzyıla kadar bile Türkçe ile yazılmış herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Osmanlı tarihinden bahseden ilk Türkçe eser XIV. yüzyılda Ahmedi'nin İskender-name adlı eserinin sonuna eklediği manzum "Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman" adlı bölümdür. Ayrıca bazı tarihlere kaynaklık

[1] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 7.

[2] M. Emin Yolalıcı, "Türk Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, Sayı 3, 2008, s. 476.

ettiği düşünülen Yahşi Fakih'in "Menâkıb-name" adlı eseri ise günümüzde mevcut değildir.[3] Colin Imber, Ahmedi'nin yazmış olduğu eserin müstakil bir çalışma olmadığını, Osmanlı şehzadesine sunulan uzun epik destanın küçük bir parçası olduğunu, olayların gerçekliğinden ziyade ahlakçı bir metin olup olayları anlatırken hiçbir tarih vermediğini belirtir.[4] Bununla birlikte Ahmedi'nin eserinden sonra Osmanlı tarih yazıcılığının ilk kaynaklarından birinin "Tarih-i Takvimler" olduğunu ifade eden Erhan Afyoncu, saray takvimleri olarak da bilinen bu metinlerin Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı'nın tarihlerine ait önemli olayları kapsadığını vurgular.[5]

Yukarıda değinilenlerden farklı olarak, Osmanlı tarih yazıcılığının geç bir dönemde başlamasının sebebi, Anadolu ve komşu bölgelerde Türk dilinin yaygın olmayıp kimsenin ilgisini çekmemesinden kaynaklandığı düşünülür. Bununla birlikte XIV. yüzyıldan itibaren Türkçenin yaygınlaştığı, Anadolu'daki tüm beylikler tarafından Türkçeye önem verilmeye başlandığı, özellikle Germiyanoğulları sarayında bu alanda yeni bir dönemin başladığı belirtilir. Şükrullah ve Ruhi gibi müelliflerin Osmanlı tarih yazıcılığının öncüsü olan Ahmedi'nin eserini kaynak olarak kullanmışlardır. I. Murat döneminden II. Murat'a kadar olan zaman diliminde Anadolu'da Arapça ve Farsça olarak yazılan eski eserler Anadolu bölgesinde hakimiyet kurmuş beyler namına Türkçeye tercüme edilmiş, buna paralel olarak Osmanlı'da da tercümesi yapılan eserler ortaya çıkmıştır. Böylece 1424 yılından itibaren Osmanlı tarih yazıcılığının başladığına değinen Şehabettin Tekindağ, ilk örnek olarak İbn Bîbî tarafından yazılan "El Avâmirü'l- Alâiyye fi'l-umûri'l-Alaiyye" adlı eserinin Yazıcıoğlu Ali'nin yapmış olduğu tercümesi olduğunu söyler. Tekindağ, XVI-XVII. yüzyıl müelliflerinden olan Âli ve Müneccimbaşı gibi tarihçilerin Yazıcıoğlu Ali'nin eserini kaynak olarak kullandıklarını da ilave eder.[6]

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet devri her alanda olduğu gibi tarih yazıcılığının da bir dönüm noktasını teşkil etti. Bu alana ihtiyaç duyulan ilgi, devletin

[3] Necdet Öztürk, *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. X.

[4] Colin Imber, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, 2. baskı, Ankara, 2005, s. 40.

[5] Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, Sayı 2, İstanbul, 2003, s. 102-103.

[6] Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten Dergisi*, C. XXXV, 1971, s. 656-657.

gelişmesine paralel bir şekilde ilerleyerek Osmanlı tarihine ait temel yazma denemeleri, vekayinameler ve monografiler ortaya çıktı. Şükrullah'ın Behcetü't-Tevârîh'i, Enverî'nin Düsturnâme'si, Karamanî Mehmed Paşa'nın Tevârîhü's-selâtini'l-Osmâniyye'si ve Tursun Bey'in Târih-i Ebü'l-feth'i bu dönemde kaleme alınmış eserlere örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemin bir başka özelliği ise saray tarihçiliği olarak bilinen yarı resmi tarihçilik olan şehnameciliğin başlamasıdır.[7]

II. Bayezid devrine gelindiğinde Osmanlı tarih yazıcılığı zirve noktasını yaşamıştır. Çünkü ilk standart Osmanlı tarih eserleri bu dönemde kaleme alınmıştır. Bu dönemde ilme ve tarih yazarlarına önem veren II. Bayezid, İdris-i Bidlîsî'den Farsça; İbn Kemal, Ruhi ve Şemseddin Ahmed'ten ise Türkçe eserler yazmalarını istemiştir. Nitekim İdris-i Bidlîsî'nin Heşt Behişt'i, İbn Kemal'in Tevârih-i Âl-i Osman'ı, Aşıkpaşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı, Neşri'nin Cihannümâ'sı bu dönemde yazılan önemli eserlerdir.[8] II. Bayezid döneminde Boğdan Zaferi ile yazılan bu eserlerin Osmanlı tarihçiliği için çok önemli olduğu, sonraki yüzyıllar boyunca yazılan bütün eserlerin kaynağını oluşturduğu, fakat orijinal kaynakların günümüze kadar ulaşmadığı belirtilir.[9]

Yavuz Sultan Selim döneminde yaygın olarak Selimnameler yazılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Süleymannameler ile farklı türlerde eserler yazılmıştır. Gazavâtnameler, fetihnameler, zafernameler, siyasetnameler, kanunnameler ve mensur tarzdaki bibliyografik eserlerin ortaya çıkışı bu döneme denk gelir.[10] Matrakçı Nasuh, Ramazanzade Mehmed, Muslihiddin Lâri, Hadidî, Lütfi Paşa ve Celalzade Mustafa bu dönemin ünlü tarih yazarlarıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve sonlarında Cenâbî, Gelibolulu Mustafa Âli, Hoca Sadeddin gibi müverrihler tarafından büyük ve önemli tarihler yazılmıştır. XVII. yüzyılın

[7] Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1, 2013, s. 273-274; Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 2003, s. 55-61.

[8] Ahmet Aydın, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı", *Türkler*, C. 11, Ed. Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 778; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", s. 275.

[9] Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, 2. baskı, Ankara, 2005, s. 114.

[10] Abdülkadir Özcan, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 113-154.

yetiştirdiği önemli müverrihler arasında Peçevî İbrahim Efendi, Müneccimbaşı (Ahmed Dede), Kâtib Çelebi ve Hezarfen Hüseyin Efendi gibi kişiler vardır. XVIII. yüzyılda ise Osmanlı tarih yazıcılığında şehnameciliğin yerini yarı resmi tarihçilik, yani "Vak'a-nüvislik"[11] almış, ilk vakanüvis ise Mustafa Naima olmuştur.[12]

Bir devlet geleneği olan Osmanlı tarih yazıcılığına ait ilk eserler sade, yalın bir Türkçe ile yazılmıştır. Rivayetçi tarzda yazılan bu eserler, olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmadan, olayların tenkidine bakılmadan, başvurulan kaynaklar dillendirilmeden kaleme alınmıştır. Fakat gelişen tarih yazıcılığı ile birlikte sonraki eserlerde olaylar arasındaki nedenleri ve İran tarihçiliğinin etkilerini görmek mümkündür. Türkçe eserlerin yanında Arapça ve Farsça eserler de kaleme alınarak bu alandaki eksiklik önemli ölçüde doldurulmuştur.

2. Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Bir Panoraması

Tarihin geçmişe uzanan sayfalarına baktığımız zaman aynı coğrafya üzerinde yüzyıllar boyunca yaşamış, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinde bulunmuş birçok devletin varlığına rastlanır. Birbirleriyle kaynaşan, kültürel, siyasi ve dini alanlarda birbirini etkileyen bu tip devletlerden ilki Osmanlı, ikincisi ise Safevi Devleti'dir.

Osmanlı-İran ilişkilerinin, Fatih Sultan Mehmet döneminde Anadolu'da Türk siyasi birliğinin kurulması sırasında gerçekleştiği öne sürülür. XV. yüzyılda Anadolu'nun doğusunda ilerleme politikası izleyen Fatih Sultan Mehmet, o dönemde Diyarbakır, Tebriz başta olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Irak ve İran'ın önemli bir bölümünü elinde bulunduran Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile rekabet halindeydi. Uzun Hasan'ın, Karamanoğulları Beyliği ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nu koruma çabası ile Orta Anadolu bölgesindeki faaliyetleri Osmanlı Devleti ile arasında çıkacak olan savaşın ana sebeplerini oluşturmaktaydı. 1473'te Otlukbeli meydanında savaşan iki Müslüman Türk devletinin savaşı Osmanlı

[11] Vekâyinüvis: Osmanlı merkez teşkilatında vazifeli devlet tarihçisine verilen unvan. Bkz: Bekir Kütükoğlu, "Vekâyinüvis", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 271.

[12] Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", s. 276-277.

Devleti'nin galibiyetiyle sonuçlandı. Devamında gittikçe güç kaybederek zayıflayan Akkoyunlu Devleti'nin toprakları, Safevi Devleti'nin eline geçmiş oldu.[13]

Osmanlı ve Safevi Devleti arasındaki ilk diplomatik ilişkiler, Şah İsmail'in İran'da şahlığını ilan ettikten sonra Osmanlı sultanı II. Bayezid'e gönderdiği elçilik heyeti ile başlamıştır. Buna karşılık II. Bayezid kendisine tebrik mesajı göndermiştir.[14] Safevi Devleti'nin başına geçen Şah İsmail, topraklarını genişletmek ve Şiiliği benimsetmek için çalışıyordu. 1507'de Osmanlı topraklarından geçerek Dulkadiroğulları'nın üzerine yürüyen Şah İsmail'e II. Bayezid tarafından bir tepki gelmedi. Nitekim II. Bayezid, Anadolu'da patlak veren isyanlar karşısında da pasif bir siyaset izleyerek herhangi bir saldırıda bulunmadı. Osmanlı sultanının bu anlayışı, Anadolu bölgesinde Şiiliğin yerleşmesine ve Safevi taraftarlarının çoğalmasına neden olmaktaydı. Yumuşak ve hoşgörü politikası ile hareket eden II. Bayezid'in yerine, Safevileri devlete bir tehdit unsuru olarak gören oğlu I. Selim geçti.[15] Buradan sonraki süreçte iki devletin arasındaki ilişkiler farklı bir seyirde ilerledi. Nitekim farklı bir ideolojiye ve amaca sahip olarak vuku bulan Safevi Devleti'nin Anadolu bölgesini yayılım alanı olarak görmesi Osmanlı ile ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu.

Mehmet Saray, yukarıda anlatılanlarla benzer şekilde Türk-İran ilişkilerini Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri zamanında başlatmanın daha uygun olacağı görüşündedir. Sultan Selim, Anadolu'da yürüttüğü propaganda faaliyetlerinden vazgeçmesi konusunda Şah İsmail'e ikazlarda bulunmasına rağmen sonuç alamadı. Bunun üzerine devlet ulemalarından fetva alarak İran üzerine sefer düzenlemeye karar verdi. 1514'te Çaldıran'da karşılaşan iki devletin savaşı Osmanlı Devleti'nin galibiyetiyle sonuçlandı.[16]

---

[13] Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 405.

[14] Firdevs Çetin, "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi ideolojisine Etkisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, Sayı 1, 2011, s. 19.

[15] Özer Küpeli, "Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 4.

[16] Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 3. baskı, Ankara, 2019, s. 22-29.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde ise iki devlet arasındaki ilişkiler farklı bir hale geldi. Şöyle ki, Kanuni Sultan Süleyman'ın ana politikası, İran'ı fethetmek yerine ülkeyi kuşatıp izole etmekti. Nitekim Akdeniz, Avrupa ve Hint okyanusundaki ülkelerle savaş halinde olan Osmanlı Devleti'nin temel amacı İran ile mevcut ilişkileri devam ettirmekti.[17] 1524'te Şah İsmail'in ölümüyle ortaya çıkan karışıklıklar, yönünü Batı'ya çevirmiş olan Osmanlı'nın dikkatini çekmedi. Bunu fırsat bilen Şah Tahmasb, İran'da bozulan siyasi birliği yeniden sağlayarak Şiiliğin güçlenmesini sağladı. Fakat daha sonra artan Safevi propagandaları, Bağdat hakimi Zülfikar Bey'in isyan edip Kanuni Sultan Süleyman'a bağlılığını bildirmesi, Tebriz'de Ulama Han'ın ve Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlı sarayına iltica etmesi gibi mevzular, Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki ihtilafların şiddetlenmesine ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'ne çıkmasına neden oldu.[18] Bir görüşe göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran'a yaptığı Irakeyn Seferi'nin asıl amacı bahsedilen sebeplerden dolayı olmayıp gerçek nedenin sultanın yakın şarkta siyasi nüfuz ve hakimiyet kurmak istemesidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın bizzat bulunduğu 1534 tarihli Irakeyn Seferi'nde sultan, Şah Tahmasb ile karşı karşıya gelmedi. Sefer sonunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesi Osmanlı Devleti'ne bağlandı.[19]

Kanuni Sultan Süleyman'ın İran'a düzenlediği ikinci seferi 1548-1549 yılları arasında gerçekleşti. Osmanlı Devleti'ne sığınan Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın kışkırtmalarıyla yeni bir sefer düzenlenmeye karar verildi. Fakat başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer sonunda tek kazanç Van Kalesi'nin fethi oldu.[20] Birkaç yıl sonra, 1554'te, düzenlenen başka bir İran Seferi'nde iki hükümdar tekrar karşılaşmadı ve 1555 yılında iki devlet arasında Amasya Antlaşması yapıldı.[21] Bu antlaşma ile birlikte birbirini yok edemeyeceğini anlayan iki devlet arasında suların

[17] Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, Ankara, 2001, s. 114.

[18] Aliyev Salih Muhammedoğlu, "a.g.m.", s. 406.

[19] Remzi Kılıç, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde (1533-1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", *Bilig Dergisi*, Sayı 9, Ankara, 1999, s. 116-131.

[20] Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Elkas Mirza", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 55.

[21] Özer Küpeli, "a.g.t." s. 7-8.

durulması sağlandı. Ayrıca yüzyıllardır Şii Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmayı amaç edinen Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile Safevileri tanımış ve onların varlığını kabullenmiş sayılıyordu.

Osmanlı-İran münasebetlerinin, Safevi Devleti'nin 1501 yılında fiilen kuruluşundan öncesine dayandığı, fakat devletlerarası statüde bahsi geçen tarihte başlatıldığı, iki devlet arasında XVI. yüzyıl itibariyle başlayan sıcak çatışmaların XVII. yüzyılda imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşmasına kadar devam ettiği belirtilir.[22] Bu antlaşma ile birlikte iki devlet arasındaki sınır kesinleşip IV. Murat'ın sert politikaları sayesinde çıkan isyanların ve karışıklar önlenmiştir.[23]

[22] Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI-XVII. yüzyıllar), *Belleten Dergisi,* C. LXVI, Sayı 246, 2002, s. 503.

[23] Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 5.

1. ÇALIŞMADA KULLANILAN OSMANLI TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ

1.1. "Heşt Behişt"-"Selim Şah-Name" ve İdris-i Bidlîsî

XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinde önemli tarih yazarlarından olan müverrihin adı İdris, nisbesi Bidlîsî'dir. Ayrıca "Hakime'd-din", "Mevlana" ve "Kemale'd-din" lakaplarıyla da anılmıştır. Şerefu'd-din Bidlîsî kendisi için "hakîm" ifadesini kullanır. İdris-i Bidlîsî ise "İdris" ismini şiirlerinde mahlas olarak kullanmıştır.[24] Tam adı şöyledir; Mevlâna Hakîmüddin İdris Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bidlisî'dir.[25] Müellifin babasının ismi Hüsameddin Ali, nisbesi ise Bidlisî'dir. Bu konuda şüphe bulunmamakla birlikte diğer kaynaklarda da benzer bilgiler mevcuttur. Genellikle nisbesi ile birlikte İdris-i Bidlîsî diye bilinmektedir.[26]

Kaynaklarda İdris-i Bidlîsî'nin fazilet sahibi, bütün olgunlukları kendisinde toplayan biri olduğu, Şeyh Hüsameddin Ali Bidlisi'nin oğlu olduğu anlatılır. Tahsilini babasından ve dönemin ileri gelenlerinden aldığı, davetler neticesinde İran hükümdarı Uzun Hasan'ın divan hizmetine girdiği anlatılmaktadır.[27] Doğum tarihi ile alakalı tahmin edilen bilginin doğruluk payı olsa da doğum yeri hakkındaki bilgiler kesin değildir. Ahmet Akgündüz, Abdulmuktedir Mevlevî ve Fleischer gibi kimi araştırmacılar, İdris'in Bitlis'te doğduğunu söylemektedirler.[28] Fakat yaptığı araştırmalarla tarihi bilgilere yeni bir soluk getiren Vural Genç, yaptığı doktora çalışmasında mevcut bilgilerin aksine İdris-i Bidlîsî'nin babasının sıkı bir Nurbahşi[29]

---

[24] Hicabi Kırlangıç, *İdris-i Bidlîsî Selim Şah-nâme*, Hece Yayınları, Ankara, 2016, s. 25.

[25] Mehmet Törehan Serdar, *Mevlâna Hakimüddin İdris-i Bidlîsî*, Ötüken Neşriyat, Bitlis, 2008, s. 13.

[26] Orhan Başaran, "İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'inin Hatimesi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, Erzurum, 2000, s. 10.

[27] Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* C. III, Haz. İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 68; Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bîtlîsî", *İslam Ansiklopedisi,* C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 485.

[28] Abdüsselam Uygur, "İdrîs-i Bidlîsî ve Eserleri Üzerinde Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 10, İstanbul, 2007, s. 54-55.

[29] Nurbahşi tarikatı: Kübreviliğin bir kolu olup Seyyid Muhammed Nurbahşi tarafından kurulmuştur. 12 imam öğretisini temel alan mehdici ve sufi bir harekettir. Bkz. Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 248-249; Vural Genç, "Acem'den Rum'a": İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s. 27-36.

takipçisi olduğu için burada ikamet ederken Bidlîsî'nin, 18 Ocak 1457 tarihinde Rey'e bağlı Sulakân nahiyesinde dünyaya geldiğini iddia etmektedir.[30]

Şeyh Ömer Yesîr tarikatından Husâmeddîn adında bir sufinin oğlu olan İdris, başta Akkoyunlular'ın sarayında Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey'in yanında çalışmış, 1485'te II. Bayezid'in dikkat ve takdirini çekmiş, 1501 yılında Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurması sonucunda İran'dan kaçıp II. Bayezid'in yanında kalmıştır. Babinger diğer süreci şöyle nakleder. O, İdris'in İran seferinde I. Selim'in yanında olduğunu ve onun emriyle Kürdistan'ın ona verilmesi sonucu Mardin'i ele geçirdiğini, Urfa ve Musul'un bağımsızlığı için müzakerelerde bulunduğunu, ele geçirilen bölgelerin iç düzenini güçlendirdiğini ve Mısır seferinde bulunduğunu yazmaktadır. Babinger, oğlu Ebu'l-Fazl'ın verdiği bilgiler ışığında 12.11.1521'de öldüğünü ve Zeyneb Hatun tarafından vakfedilen mescidin yanında gömülü olduğunu ifade etmektedir.[31]

Vural Genç, bu bilgilere ek olarak kaleme aldığı çalışmasında İdris-i Bidlîsî'nin, Şii-Nurbahşi tarikatına mensup sufi bir aileden olduğunu, Osmanlı-Akkoyunlu, Osmanlı-Memlük, Osmanlı-Safevi rekabetinin yaşandığı bir dönemde dünyaya geldiğini belirtmektedir. Genç, İdris-i Bidlîsî'nin yaşadığı ve içinde bulunduğu döneme ve himayesinde bulunduğu devlete ayak uydurarak bir patronaj ilişkisi içine girdiğini belirtir. Yine O, Bidlîsî'nin Sultan Yakub, Şah İsmail, II. Bayezid, I. Selim, Kanısav Guri gibi önemli isimlerle tanışıp onlarla patronaj bir çerçevede hareket ettiğini, bu yüzden müverrihin aslında modern tarih yazımında yanlış tanınıp hakkında objektif değerlendirmelerde bulunulmadığını ifade etmektedir.[32]

Nitekim İdris-i Bidlîsî Osmanlı patronajından çıkıp Mekke'de iken Şah İsmail ile irtibata geçip onun himayesine girmek istediğini bir mektupla bildirmiştir. Vural Genç'in, yapmış olduğu çalışmada İdris'i Bidlîsî'nin bu mektubuna yer verilmiştir.

---

[30] Vural Genç, "a.g.t.", s. 26.

[31] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 51-52.

[32] Vural Genç, "İdris-i Bitlîsî İdris-i Bitlîsî'yi Yeniden Düşünmek", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. II, Ed: Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 8-9.

Patronaj düşüncesine dayalı olarak mektubunda Şah İsmail'den "hakiki eşik", "meleklerin sığınağı" gibi övücü tabirlerle bahsetmiştir. Ayrıca mektupta kapalı bir biçimde Sultan Bayezid'in himayesinde kaldığı süreyi boşa geçirmiş olduğunu, dahası bu mektubu hayatını riske atarak yazdığını söylemektedir.[33] Mektupta İdris-i Bidlîsî'nin, Şah İsmail'i övücü, yüceltici methiyelerin olması konunun muhtevasını anlamak için önemli bir yere sahiptir.

Şah İsmail'in himayesine girmek için uğraşan İdris-i Bidlîsî için Sultan Selim'in (1512) tahtı devralması bir dönüm noktası olmuştur. Sultan Selim'in kendisini saraya davet etmesi üzerine Şah İsmail'e ilahi bir misyon yükleyen İdris-i Bidlîsî, bu düşüncesini değiştirerek yeni hamisinin politikasına ayak uydurmuştur. Alt yapısı patronaj ilişkisine dayalı olan İdris-i Bidlîsî, kimin himayesi girmiş ise rakip tarafı sert bir şekilde eleştirip aşağılamıştır. İdris-i Bidlîsî'nin esasında din ve mezhep aidiyetinden çok, hanedanlarla olan patronaj ilişkisi çerçevesinde hareket ettiği görülmektedir. Genç, müverrihin güttüğü bu siyasetin amacının mevki, kariyer elde etme ve bulunduğu konumu sağlama alma çabası olduğunu ve bunun o dönemde İdris-i Bidlîsî'ye özgü bir şey olmadığını vurgulamaktadır.[34] Genç, İdris-i Bidlîsî'nin Sultan Bayezid'e Farsça iki adet mektup yazdığını, birincisinde hac ziyareti için izin istediğini, Şikâyetname türünde kaleme aldığı ikinci mektubunda ise Osmanlı sarayında kendisine yapılan muameleyi kaleme almış olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İdris-i Bidlîsî'nin Sultan Selim'e ise beş adet mektup yazdığını belirtip bu mektupları çalışmasında sunmaktadır.[35]

İdris-i Bidlîsî, gerek yaşadığı döneme gerekse kendisinden sonraki dönemde, adından sıkça söz ettiren büyük bir şair, düşünür, siyaset adamı ve önemli bir tarih yazarıdır. Kendisi Osmanlı tarih yazımına önemli katkıları olmuştur. Ayrıca ondan sonra gelen nesil için mühim kaynaklar ele almıştır. İdris-i Bidlîsî'nin en önemli eserlerinden biri sayılan ve sekiz Osmanlı padişahının hakimiyet dönemlerini anlattığı eser Osmanlı tarih yazıcılığı için önem arz eder. Yazar bu eseriyle Fars

[33] Vural Genç, "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokratı: İdris-i Bitlîsî'nin Şah İsmail'in Himayesine Girme Çabası", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Sayı 46, 2015, s. 48.

[34] Vural Genç, "İdris-i Bitlîsî İdris-i Bitlîsî'yi Yeniden Düşünmek", s. 14-16.

[35] Vural Genç, "İdris-i Bitlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Sayı XLVII, 2016, s. 149-151.

tarihçiliğini ve nazım şekillerini Osmanlı yazıcılığına adapte etmekle beraber kendisinden sonra yazılacak eserlere rehber eser niteliğinde olmuştur.[36]

İdris-i Bidlîsî'nin en tanınan ve sekiz cennet olarak çevirisi yapılan Heşt Behişt, 2 yıl 6 ay içerisinde tamamlanıp Sultan Bayezid'e sunulmuştur. Eserin yazımı 1505-1506 yılları arasında tamamlanmış olmasına rağmen hatime kısmı, II. Bayezid'in vefatı ve Sultan Selim'in devlet tahtına çıkışı yani 1512 yılını anlatmaktadır. İdris-i Bidlîsî, eserini yazarken kendinden önce yazılan Osmanlı tarihlerinden faydalanmasına rağmen eserinde kullandığı hiçbir kaynağı belirtmemiştir. Eserin dili ve üslubu ağdalı ve süslü olmasına rağmen kendisinden sonra kaleme alınan birçok esere kaynaklık etmiştir. Eser; bir önsöz, sekiz bölüm ve bir hatimeden oluşup her bölümün önsözü ve girişi mevcuttur.[37]

İdris-i Bidlîsî, mukaddime kısmında eseri yazma sebebine yer vermektedir. Eserin birinci bölümünde Osman Gazi (1299-1326) ve dönemi, ikinci bölümünde Orhan Gazi (1326-1359) ve dönemi, üçüncü bölümde I. Murat (1359-1389) ve dönemi, dördüncü bölümde Yıldırım Bayezid (1389-1403) ve dönemi anlatılırken beşinci bölümde I. Mehmet (1403-1421) ve dönemi, altıncı bölümde II. Murat (1421-1451) ve dönemi, yedinci bölümde II. Mehmet (1451-1481) ve dönemi, son bölümde ise II. Bayezid (1481-1512) ve dönemi anlatılmaktadır.[38] Eser, yayınlandığı dönem içerisinde ilim camiasında geniş bir yankı uyandırmış ve birçok kesim tarafından takdir görüp beğenilmiştir. Ayrıca kendisinden sonra kaleme alınan eserlere de kaynaklık etmesi bakımından önemli bir konuma gelmiştir.

Hoca Sadeddin Efendi "Tâcü't-Tevarih" adlı eserini, Gelibolulu Mustafa Âli ise "Künhü'l-Ahbâr" adlı eserini kaleme alırken Heşt Behişt'ten önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Ayrıca Taşköprüzade, Heşt Behişt'i kendi dönemine kadar yazılmış en iyi tarih olarak nitelendirmiştir.[39]

---

[36] Ercan Gümüş, *Tarihçi ve Asi: 16. Yüzyıl Celali İsyanları'nın Osmanlı Tarih Yazımına Yansıması*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 31.

[37] İdris-i Bitlîsî, *Heşt Behişt*, C. I, Haz. Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, BETAV Yayınları, Ankara, 2008, s. 48-51.

[38] Orhan Başaran, "a.g.t.", s. 43-44.

[39] Abdülkadir Özcan, "Heşt Bihişt", *İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 272.

Babinger, İdris'in Heşt Behişt adlı eserini 1502 yılında II. Bayezid'in emri doğrultusunda kaleme aldığını kaydetmiştir. Ona göre Bidlîsî, Ata Melik Cüveynî, Şerefeddin Yezdî, Mu'ineddin Yezdî, ve Vassaf gibi İran tarihçilerini örnek almıştır. Babinger, eserin ayrıntılı izahını vermekle birlikte Bidlîsî'nin bu eseri iki buçuk yılda bitirdiğini, bu eseri "Osmanlı Tarihi için şimdiye kadar istifade edilmemiş bir hazine" olarak nitelendirir.[40] Şerefe'd-din Bitlisî, Şerefnamesinde İdris'in, Selim Han'ın meclislerine katılıp değer kazandığını, sonrasında padişahın Mısır seferinde yanında bulunduğunu ve Sultan'a övgü dolu kasideler yazdığını, sekiz padişahı anlattığı "Heşt Behişt" adlı eserinin yaklaşık 80.000 beyitten oluştuğunu ifade etmektedir.[41] Fakat Mehmet Bayrakdar, bu bilginin sanıldığı gibi doğru olmadığını, Heşt Behişt'in 80.000 değil 8.000 mısradan oluştuğunu savunmaktadır. Bayrakdar, ayrıca bu bilginin ya rakam yanlışlığından ya da yaklaşık 80.000 mısradan oluşan Selim Şah-Name ile karıştırılıyor olabileceğini de eklemektedir.[42]

Gümüş, eserinde Babinger'in önemle vurguladığı bu eserin bütün olarak hala Türkçeye kazandırılmadığını yazar.[43] Mehmet Karataş, gerek Batı'da gerek Osmanlı tarihçileri arasında kıymet gören eserin "Hatime" kısmı dışında üzerinde önemli bir çalışma yapılmadığını belirtir. Ona göre eserin ağır bir dille yazılması, Farsça ve Arapça tamlamaların şiirlerin çok olması, geniş hacimli olması, uzun ve yoğun bir çalışma gerektirmesi gibi hususlar eserin neden Türkçeye kazandırılmadığı konusunda önemli sebeplerdir.[44]

Selim Şah-Name, İdris-i Bidlîsî'nin padişahın isteği üzerine yazdığı bir diğer önemli eseridir. I. Selim'in ölümünden yaklaşık iki ay sonra İdris'i Bidlîsî'nin de vefat etmesiyle eser müsvedde halinde kalmıştır.[45] Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın bu eseri ortaya çıkararak temize çekilmesini defterdar olarak vazifede

[40] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 52.

[41] Şeref Han, *Şerefname Osmanlı-İran Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971, s. 392-393.

[42] Mehmed Bayrakdar, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 46.

[43] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 31.

[44] İdris-i Bitlîsî, *a.g.e.*, C. I, Haz. Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, s. 10.

[45] Hicabi Kırlangıç, *a.g.e.*, s. 48.

olan oğlu Ebu'l-Fazl'a görev olarak verdiğini ve onun da geç bir zamanda bu vazifeyi yerine getirdiğini kaynaklar yardımıyla öğrenmekteyiz.[46]

Çalışmada İdris-i Bidlîsî'nin Farsça kaleme aldığı "Selim Şah-nâme" adlı eserinin Hicabi Kırlangıç tarafından "İdris-i Bidlîsî, Selim Şah-nâme" adıyla basılan Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Ayrıca Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş'ın yayına hazırladığı 2 ciltlik "İdris-i Bidlîsî, Heşt Behişt" adlı eser kullanılmıştır.

1.2. "Selimname" ve Şükrî-i Bitlisî

Kaynaklarda Şükrî'den Mevlana Şükrî, Mevlana Aşık gibi isimlerle de zikredildiğini ifade eden Mustafa Argunşah, Şükrî'nin bir dönem Akkoyunlu sarayında yaşadığını Avusturyalı tarihçi A.Stedi'yi kaynak göstererek belirtmektedir.[47] Şükrî Bitlisi hakkındaki bilgiler yetersiz olduğundan kendisi ile ilgili bilgilerin şuara tezkirelerinde geçtiğini ifade eden Gümüş, müellifin Bitlisli olduğunu, farklı ilimlere sahip olduğunu, fakat nerede tahsil gördüğünün bilinmediğini, eserin hatimesine göre müellifin kadılık, müderrislik ve müftülük gibi görevleri üstlenmesine rağmen nerede ve ne zaman yaptığının meçhul olduğunu ifade etmektedir.[48] I. Selim'in yakınında olan Şükrî, ilim sahibi ve yedi dile vakıf olmuştur. Ayrıca oğlu Molla Şihabi'nin Yemen Tarihi adlı bir eseri bulunmaktadır.[49] Başlangıçta Türkmen beylerinin yanında olan Şükrî, önce Bitlis hükümdarı Şeref Han'ın hizmetinde bulunmuş, daha sonra Sultan Selim'in has meclisindeki önemli nedimlerinden biri olmuştur. Bundan dolayı Latif Rumi'nin Türk Şairleri Tezkiresi'nde kendisinden bahsedilmiş olduğu düşünülmektedir.[50]

Argunşah, şuara tezkirelerinde geçen bilgilere göre Şükrî'nin ümeradan olduğunu, yaşadığı dönemde belirli bir bölgeye vakıf olan bir aşiretin beyi olduğunu eklemektedir. Sultan Selim 1512 senesinde tahta geçince Şükrî, İstanbul'a gelerek sultana bir kaside sunmasıyla sultanın özel meclisinde kendine yer edinmiştir. Sultan, kasidesine karşılık olarak şaire, Diyarbakır yakınlarında bir zeamet vererek onu

[46] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 32.

[47] Şükrî-i Bitlisî, *Selimname*, Haz. Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997, s. 3.

[48] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 38-39.

[49] Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 140.

[50] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 396.

ödüllendirmiştir. Şükrî, Dulkadiroğlu Beyliği'nin ilhakı üzerine burada görevlendirilerek Şehsüvaroğlu Ali Bey'in hizmetine girerek kendisine hocalık yapmıştır. Ali Bey, hizmetinde bulunan hocası Şükrî'ye Yavuz Sultan Selim'den büyük bir övgüyle bahsederek anlattığı bilgileri nazım şeklinde yazmasını ister. Ali Bey, Sultan Selim'in Büyük İskender'den daha yüce olduğunu söyleyerek Ahmedî'nin yazmış olduğu İskendername gibi büyük bir eser kaleme almasını istemiştir. Sultan Selim'e yıllarca yakınlık ettiğini, bu yüzden şahit olduğu olayları naklederek bunları esere yazmasını ister. Şükrî, Selimname'sinin "Sebeb-i Telif" adlı bölümünde bunları ayrıntılı bir şekilde kaydetmektedir. 1521 yılında Şükrî, Şehsüvaroğlu Ali Bey'in naklettiklerine ilave olarak Sultan Selim ile birlikte çıktığı İran seferini ve kendi gördüğü bilgileri ekleyerek Selimname'nin ilk şeklini meydana getirir. Bu olaydan kısa bir zaman sonra katledilen Ali Bey'in yerine Koçi bin Halil getirilince Şükrî artık Koçi Bey'in hizmetinde çalışmaya başlar. Şükrî, Ali Bey'in anlattıklarına dayanarak kaleme aldığı Selimname'yi, uzun yıllar Sultan Selim'in maiyetinde bulunan ve onunla birçok sefere katılmış olan Koçi Bey'e okur. Koçi Bey, eserde yanlışlıkların olduğunu, Selimname'yi beğenmediğini söyleyerek doğruluğuna güvendiği bilgileri Şükrî'ye anlatır. Şükrî, Koçi Bey'in anlattıklarına binaen eserde değişiklikler yaparak anlatılanları kaydeder ve Selimname'yi tekrar kaleme alır. Şükrî, 1530 yılında tamamladığı eserini vezir-i azam İbrahim Paşa aracılığıyla dönemin padişahı Sultan Süleyman'a sunar. Buna karşılık Sultan'dan önemli bir miktarda para alan Şükrî, İbrahim Paşa'dan da aynı miktarda caize almıştır. Sultan, Şükrî'den doğumundan cülûsuna kadar olan hayatını ele alan bir Süleymanname yazması karşılığında ona bir sancak vereceğini vaat etmiş, ancak Şükrî'nin böyle bir eseri yazmaya ömrü yetmemiştir. Şükrî, İran seferine teşvik etmesi için Sultan Süleyman'a bir kaside yazmış ve daha sonra bu kasideyi Selimname'nin başına almıştır.[51]

Gümüş, verilen bilgiler neticesinde Şükrî'nin eserini iki defa farklı şekillerde yazdığını ifade etmektedir. Ali Bey'in anlattıklarına dayanarak yazdığı ilk kısımları daha sonra Koçi Bey'den aldığı emirle değiştirmiş ve eserini ikinci defa farklı bir

[51] Şükrî-i Bitlisî, *a.g.e.*, s. 4-8.

anlatımla kaleme almıştır. Yazılan bu eser yazıldığı dönemi ele alışı bakımından önemli bir ana kaynak niteliğindedir.[52]

Sultan Selim ve Sultan Süleyman ile beraber birçok seferde bulunan Şükrî, devlet kademelerinde de birçok görevde bulunmuş, Asya kültürünün merkezi olan Gilan ve Herat gibi büyük yerleri gezmiştir. Şairin, 1530 yılında halen yaşadığı, bu tarihten çok az bir süre sonra vefat ettiği düşünülmektedir. Aşık Çelebi'den edindiğimiz bilgilere göre Şükrî'nin Belgrad ve Rodos seferlerine katılarak sultana kaside verdiğini, daha sonra "eglenmeyüb" öldüğünü öğrenmekteyiz. Şükrî, çok yönlü bir kişi olmasının yanında şairliği ile ön plana çıkmaktadır. Manzum Selimname'si kendi devrinde ve kendisinden sonraki devirde takdir edilmiş, ana kaynak niteliğinde kullanılmıştır. Kadılık, müftülük, müderrislik gibi görevleri icra etmiştir. Şükrî, Türkî, Farisî gibi dillerin yanı sıra Arap, Kürt, Hint ve Ermeni dillerini bilmesinden ötürü her dildeki yazıyı rahatlıkla okuyabilecek kabiliyettedir. Nahv ve sarf ilimlerini bilen, resmi işlerde görev almış, kendisini devrin en büyük hatiplerinden biri olarak tanımlamış, birçok ilmi ve spor dallarıyla meşgul olan Şükrî, asıl şöhretini bu meşguliyetler ile değil yazdığı Selimname ile kazanmıştır.[53]

Avrupalı tarihçi Herbert Jansky, Selimname'nin tarihi değer açısından zengin, Mısır seferi için birinci dereceden bir kaynak olduğunu ifade etmektedir. Eserin tarihi kıymetini arttıran en önemli neden, Şükrî'nin Sultan Selim'i çok iyi tanıyor olması ve onunla bizzat seferlerde bulunmasıdır. Eserin yazılış sebebi olarak da belirtilen Şehsüvaroğlu Ali Bey'in Şükrî'ye naklettikleri ve Koçi Bey'in anlattıkları, şahıs ve yer isimlerinin detaylı bir şekilde verilmesi olarak gösterilebilir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin bir atlas şeklinde tasvir edilmesi esere daha fazla değer katarken diğer Selimnameler'de olmayan bilgileri barındırması açısından Şükrî'nin eseri sonraki tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanıldığının göstergesidir.[54]

Şükrî'nin "Selimname" adlı eserinin bir diğer ismi "Fütûhâtü's-Selîmiyye"dir. Doğu Türkçesi ile mesnevi tarzında uzun bir şekilde kaleme

[52] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 40.
[53] Şükrî-i Bitlisî, *a.g.e.*, s. 9-11.
[54] Şükrî-i Bitlisî, *a.g.e.*, s. 14-15.

alınmıştır.[55] Nazım şeklinde yazılmış eser 5831 beyitten oluşmakta ve bu beyitler 111 bölüm başlığı altında toplanmıştır.[56] Selimname, Sultan Selim'in 895/1490 senesinde Trabzon eyaletine vali olması ile başlayıp Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasından sonra 1521 yılında Canberdi Gazâli isyanının bastırıldığı tarihe kadar yaşanmış olayları anlatır. Eserde İran Seferinin anlatıldığı bölüm önem arz eder.[57] Selimname'de Sultan Süleyman'ı metheden bir kaside, Koçi Bey'le görüşmesi, eserin yazılış nedeni, Sultan Selim'in Gürcistan seferi, kardeşler arasındaki taht mücadelesi ve Çaldıran Savaşı gibi önemli hadiseler anlatılmaktadır.[58] Selimname, Gelibolulu Mustafa Ali olmak üzere Hoca Sadeddin Efendi gibi birçok önemli tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır.[59]

Çalışmadaki bilgiler Mustafa Argunşah'ın hazırladığı "Şükrî-i Bitlisi, Selim-nâme" ile Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar-Ahmet Gül'ün beraberliğinde hazırlanan "Şükrî-i Bitlîsî, Selim-nâme" adlı eserlerden alınmıştır.

1.3. "Tevârih-i Âl-i Osman" ve Hadîdî

Babinger, eserinde yazarın adının bilinmediğini, Hadîdî'yi mahlası olarak kullandığını, demircilik ve hatiplik yaptığını, Osmanlı Hanedanı'nın başlangıcından 1523'e kadar yaşanan olayları anlattığını ve bu eserle alakalı çeşitli söylentilerin olduğunu, Hoca Sadeddin'in bu eseri küçümsediğini dile getirmektedir.[60]

Bursalı Mehmet Tahir, Hadîdî'nin Zeyniyye Tarikatına mensup olup Ferecikli olduğunu, mahlasını babasının demircilik mesleğinden dolayı seçtiğini, Osmanlı'nın başlangıcından Kanuni Sultan Süleyman'a kadar olan olayları şiir şeklinde anlattığını ve bu eserin Tâcü't-Tevârih'e kaynaklık ettiğini ifade etmektedir.[61]

---

[55] Şükrî-i Bitlisî, *Selim-name*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar-Ahmet Gül, İsis Yayımcılık, İstanbul, 1995, s. VIII.

[56] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 42.

[57] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 59.

[58] Şehabettin Tekindağ, "Selîm-Nâmeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, C. I, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1970, s. 215-216.

[59] Abdülkadir Özcan, "Şükrî-i Bitlisî", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 255.

[60] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 67.

[61] Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 62.

Necdet Öztürk, müellifin mahlas olarak kullandığı Hadîdî dışında adının bilinmediğini, bu konudaki bilgilerin yetersizliği neticesinde kendisine çağdaş sayılabilecek şuara tezkiresi yazarlarına başvurduğunu ama ne yazık ki bunların da Hadîdî'nin doğum tarihiyle ilgili bilgi vermediklerini dile getirir. Fakat müellifin sadece II. Bayezid devrini idrak edip Ferecikli olduğunu ve şuara tezkirecilerin de bu bilgiyi doğruladıklarını belirtmektedir. Öztürk, Riyâzî Tezkiresi'nde ölüm tarihinin tam olarak belirtilmemesine rağmen Sultan Süleyman döneminde ölmüş olabileceğine değinmiştir.[62]

Öztürk, Hadîdî'nin eserinin "Tevârih-i Âl-i Osman" ve manzum bir Osmanlı tarihi olduğunu, eserin 6650 beyit ve 198 konu başlığından oluştuğunu, eserin ana kısmından önce İslâmî geleneğe uyarak tevhit, münacat ve naatla başladığını belirtir. Daha sonra kitabın nazım nedenine ve Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı methiye ve kasideye yer verip sonra olayları anlattığını kaydeder. Ayrıca İbrahim Peçevî, Vakanüvis Ahmed Vasıf Efendi ve Hoca Saadettin gibi müelliflerin Hadîdî'den istifade ettiklerini ifade etmektedir.[63]

Gümüş, bu konuyla alakalı müellifin sağlam karakterli olduğunu, böylesi devasa bir eser meydana geldikten sonra dönemin geleneğine göre bunu padişaha sunma gibi bir gayret içinde olmadığından kendisinin takdirle karşılanması gerektiğini ileri sürmüştür.[64]

Araştırmada Necdet Öztürk tarafından sadeleştirilerek çevirisi yapılan "Hadidî, Tevârih-i Âl-i Osman (1285-1523)" adlı eser kullanılmıştır.

1.4. "Tevarih-i Âl-i Osman" ve İbn-i Kemal

Asıl adı Şemsettin Ahmed olan Kemal Paşazade, II. Bayezid'e lalalık görevini yapmış olan büyükbabası Kemal Paşa'ya nispeten Kemal Paşazade, Kemalpaşaoğlu ve İbn Kemal isimleriyle anılmaktadır. Müellif 3 Zilkade 873'te (15

[62] Hadîdî, *Hadîdî Tarihi: Manzum Osmanlı Tarihi I (1285-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. XVII- XVIII.

[63] Necdet Öztürk, *a.g.e.*, s. XIX.

[64] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 19.

Mayıs 1469) dünyaya geldi.[65] Doğum yeri çeşitli kaynaklarda farklılık göstermekle birlikte bazı kaynaklarda Edirne [66] , bazı kaynaklarda ise Tokat [67] olarak gösterilmektedir. Ayrıca Amasyalılar da O'nun Amasyalı olduğu fikrini ileri sürerler.[68]

Müellifin babası Süleyman Çelebi, Fatih Döneminin (1451-481) önemli kumandanlarından biridir. Annesi ise Fatih döneminin önemli âlimlerinden olan Molla Mehmet Muhyiddin'in kızıdır. Güzide bir aileye sahip olan Kemal Paşazade, ilk eğitimini ailesinden gördükten sonra aile geleneğine uyarak askeri sınıfta görev almış ve II. Bayezid'in kimi seferlerine katılmıştır. Arnavutluk seferinde ordu Filibe'ye geldiğinde ordu komutanı Çandarlı İbrahim Paşa divanı toplar. Divana Filibe müderrisi Molla Lütfi gelince divanda bulunanlar Molla Lütfi'ye yoğun bir ilgi ve saygı gösterirler. Üstelik kendisine protokolde ünlü akıncı emirlerinden Evrenos'un oğlu Ahmet Bey'in önünde yer verilince Kemal Paşazade bunun üzerine askeri sınıftan ayrılarak ilmiye sınıfına geçmeye karar verir. Zaman içinde ilmi değeri Molla Lütfi'yi de geçecek olan Kemal Paşazade o günlerde ikinci bir Molla Lütfi olabilmek amacıyla Edirne Dârûl-Hadis'inde derslerine devam eder. Daha sonra dönemin önde gelen âlimlerinden icazet alarak tahsilini bitirir. İlk müderrislik görevini ise Alibey (Taşlık) Medresesi'nde yapar.[69] Ayrıca medreselerde görev alıp İslam hukuku alanında ders vermesinin yanı sıra kadı, kazasker ve şeyhülislam olarak da yasama ve yargı alanlarında görev yapmıştır.[70]

Kemal Paşazade'nin Yavuz Sultan Selim'den gördüğü değere ilişkin bazı kaynaklarda geçen şu olayı nakletmek konu bakımından fayda sağlar. Kemal Paşazade, Yavuz Sultan Selim ile beraber Anadolu Kazaskeri sıfatıyla Mısır seferine katılır. Mısır dönüşünde Şam'da Muhyiddin İbnu'l Arabî'nin türbesinin yaptırılması

---

[65] Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 238.

[66] Şefaettin Severcan, "Kemal Paşa-Zade, Tevarih-i Ali Osman X Defter", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1991, s. 13.

[67] Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 352.

[68] İsmet Parmaksızoğlu, "Kemal-Paşa-Zâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 561.

[69] Şefaettin Severcan, "a.g.t.", s. 13-14.

[70] Şükrü Özen, "Kemalpaşazâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 240.

için fetva verir. Bu sefer dönüşü sırasında Kemal Paşazade'nin atının ayağından sıçrayan çamur Yavuz'un harmanisini kirletir. Bunun üzerine padişahın:

"Ulemanın atının ayağından sıçrayan çamurun kişiyi şeref sahibi yaparak affına sebep olacağını" söylediği ve üzeri çamur olan harmaninin öldükten sonra sandukasına örtülmesini vasiyet ettiği söylenir.[71]

Babinger, Kemal Paşazade'nin bir Osmanlı tarihi yazmak için II. Bayezid'den emir aldığını, bu emri yerine getirmek için bazen Sofya'ya, bazen ise Dopniçe'ye giderek orada kaldığını, bu arada ise hukuk, tarih, şiir ve inşa gibi farklı alanlarda çalışmaktan geri kalmadığını ifade eder.[72] Çelebi, müellifin birçok alanda Türkçe, Arapça ve Farsça eserler yazdığını, çalışmalarının sayısı konusunda belirli bir rakam vermenin zor olduğunu ifade eder. Kemal Paşazade'nin eserleri hakkında geniş bir çalışma yapan Nihal Atsız bu belirsizliği 209 olarak tespit eder ve bu eserlerin 19'unun Türkçe, 7'sinin Farsça ve 183'ünün de Arapça olduğunu belirtir.[73]

Müellifin en önemli eseri "Tevarih-i Âl-i Osman"dır. II. Bayezid'in emri üzerine yazmaya başladığı eseri, Sultan Selim ve Sultan Süleyman dönemlerinden, 7 Safer 933/13 Kasım 1326 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Seferi dönüşünden İstanbul'a gelişine kadar devam ettirmiştir.[74] 10 ciltten meydana gelen bu eser devletin kuruluşundan başlayarak Çelebi Mehmet devrini içeren V. ciltle II. Murat devrine ayrılan VI. ciltle 847/1943 senesine kadar olan kısmı ve Yavuz Sultan Selim dönemine ait IX. cildin Mısır seferi bölümünün mevcut olmadığı kaydedilmektedir.[75]

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde İran politikasında önemli etkisi olan Kemal Paşazade Safeviler'in Anadolu Türkleri

[71] Mustafa Fayda, "İbn Kemal'in Hayatı ve Eserleri", *Şeyhülislam İbn Kemal*, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s. 56-57; Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 36.

[72] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 69.

[73] Şefaettin Severcan, "a.g.t.", s. 16.

[74] Nihal Atsız, "Kemal Paşa-Oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, C. VI, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1966, s. 75.

[75] İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 245.

üzerindeki olumsuz propagandalarına karşı durmuş, tasavvufun Sünniliği etkilememesi için ise mücadele etmiştir.[76]

Yavuz Sultan Selim, İran'a yapacağı seferden önce Şiiliğin Ehl-i sünnet tarafından reddedilmiş olduğunu halka aşılamak için Osmanlı alimlerinden ve maarif mensuplarından bu konu ile ilgili Osmanlı kamuoyunu hazırlamalarını ister. Kemal Paşazade bu konu üzerine kaleme aldığı risalesinde Şiilerin öldürülmelerinin caiz olduğunu ve onlara karşı yapılacak olan savaşların diğer din ve düşmanlara karşı yapılan savaşlar gibi cihat sayılacağını ifade eder. Bu risale doğrudan Şah İsmail ve ona bağlı olanları eleştirdiği için tarihi açıdan değer kazanır. Bu risale ile Kemal Paşazade'nin Yavuz Sultan Selim nezdinde değerinin arttığı söylenebilir. Nitekim sonraki süreçte padişah Çaldıran Seferi'nden döndükten sonra Kemal Paşazade'yi 921/1515'te Edirne kadılığına, daha sonra 922/1516'da Anadolu Kazaskerliğine atar. Yavuz Sultan Selim tarafından büyük bir itibar gören Kemal Paşazade padişah ile birlikte Anadolu kazaskeri vasfıyla Mısır seferine katılmış ve bu üç sene içerisinde padişahın huzurunda bulunup meclislerine katılmış, bu yakınlık neticesinde tarihi hikayeler de meydana gelmiştir. Kemal Paşazade ayrıca Osmanlı kanunları doğrultusunda Mısır'ın tahrir ve mülki teşkilatında görev almıştır. Mısır dönüşünde Şam'da Muhyiddin Arabi'nin türbesinin yapılması için Kemal Paşazade'nin verdiği fetva önemlidir. Anadolu kazaskerliği görevinden ayrılmasında onu sevmeyenlerin etkili olduğu kaydedilmektedir.[77]

Kemal Paşazade 925/1519'da günlüğü 100 akçe olan Edirne Darûl-Hadis'ine atanmıştır. Bu görevinden ayrılışı Sultan Selim'in gözünden düşmesine sebep olmadığı gibi sultanın son seferine kadar katılmıştır. Edirne'deki görevinden sonra tekrar Sultan Bayezid müderrisliğine atanmıştır. Aynı sıralarda Kanuni Sultan Süleyman'ın da seferlerinde bulunmuş, diğer taraftan ise eserlerini yazmıştır. Bu süreç müellif için en verimli dönem olup mühim eserlerini bu sıralarda kaleme almıştır. Zenbilli Ali Efendi'nin ölümü sonrasında Kemal Paşazade 1526 yılında Şeyhülislamlığa getirilmiştir. Bu görevde bulunduğu süreç içerisinde harici ve dahili bütün din ve mezhep düşmanlarına karşı düşünce ve kalemiyle mücadele etmiş, bu

[76] Şefaettin Severcan, "a.g.t.", s. 16.

[77] İsmet Parmaksızoğlu, "a.g.m.", s. 563; Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 36-37.

nedenle Sultan Süleyman'ı İran üzerine yapacağı sefer için özendirmiş ve ona babasının vasiyeti doğrultusunda bu yolu benimsettiği gibi bu konuda sultanın Şah Tahmasb'a göndermiş olduğu mektupları bizzat kendisi yazmıştır.[78]

Ahmet Uğur'a göre bütün bu görevlerden sonra artık "Osmanlı İmparatorluğu'nda devrin en büyük dini lideri" olan Kemal Paşazade 2 Şevval 940/16 Nisan 1534'te vefat etmiş, Mahmut Çelebi Zaviyesine defnedilmiştir. Ölüm tarihi hakkında bazı belirsizlikler olan Kemal Paşazade için "Kemal'le birlikte ilimler de öldü" ifadesi onun bu konudaki yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir.[79]

Severcan, İbn Kemal'in tarihi şahsiyetini göstermek için İbrahim Peçevî'nin onun hakkındaki söylemine şöyle yer vermektedir: "Büyük bilginlerin en faziletlisi, asırlardır yetişen olgun kişilerin en kâmili, hocaların en büyüğü, dünyadaki bilginlerin en yükseği… Şeriatın güneşi, faziletin kaynağı bir molla idi ki nice zamandır Arap ve Acem'de eşi görülmemiştir."[80]

Araştırmada Şefaettin Severcan tarafından hazırlanan "Kemal Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osman X Defter" adlı doktora çalışması kullanılmıştır.

1.5. "Tevarih-i Âl-i Osman" ve Lütfi Paşa

M. Tayyip Gökbilgin, Lütfi Paşa'nın Osmanlı sadrazamlarından biri olduğunu, müellifin yazdığı eserlerde doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi olmadığını, müverrihin Arnavut asıllı olduğunu, Avlonya taraflarından devşirme kökenli olup sarayda tahsil ve terbiye gördükten sonra saray hizmetlerinde bulunduğunu kaydetmektedir. Paşa'nın saray hizmetleri doğrultusunda doğum tarihinin 1488 yılı olduğunu iddia eder.[81] Bursalı Mehmet Tahir, Babinger ve Gökbilgin'in aksine Lütfi Paşa'nın İşkodra'lı olduğunu kaydetmektedir.[82]

---

[78] İsmet Parmaksızoğlu,"a.g.m." , s. 564; Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 36-37.

[79] Şefaettin Severcan, "a.g.t.", s. 15.

[80] Şefaettin Severcan, "a.g.t.", s. 16.

[81] M. Tayyib Gökbilgin, "Lütfi Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 96.

[82] Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 92.

Yavuz Selim'in tahta çıkışında müteferrikalık göreviyle taşraya çıkan Lütfi Paşa, daha sonra sırasıyla çeşnigirbaşı, kapucubaşı ve miralemlik görevlerinde bulunmuştur. Gökbilgin, eserin mukaddimesinden yararlandığı bilgilere göre müellifin Sultan Selim'in terbiyesi ile yetişmiş olduğunu, sultanın yakınlarında yer aldığını, daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışında Kastamonu sancak beyliğine tayin edildiğini dile getirir. Aydın'da görev yaptığını, daha sonrasında Yanya sancak beyliği görevinde bulunduğunu, bu görevde olduğu sırada Viyana muhasarasına katıldığını, 1533 yılında ise Karaman eyaletine beylerbeyliği görevine tayin edildiğini kaydetmektedir. Lütfi Paşa bu görevde bulunduğu sırada Irakeyn seferinde Karaman kuvvetlerini yönetmiş, Tebriz yakınlarındaki hareketlerde artçı olarak görev yapmıştır. Van gölü yakınlarındaki harekatta önemli bir rol üstlenerek Tatvan sahillerinde Mimar Sinan'a gemiler inşa ettirerek düşman ile ilgili bilgiler topladığını kaydeden yazar, Paşa'nın bir süre Anadolu beylerbeyliği görevinde bulunduktan sonra 1536'da Mustafa Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğine, daha sonra ise üçüncü vezirliğe getirildiğini belirtir.[83]

1537'de Korfu seferi sırasında Barbaros Hayreddin Paşa ile beraber donanma komutanı olarak Akdeniz harekâtında görev alıp İstanbul'a hareket ettiklerini, bazı sebepler sonucu Korfu kuşatmasına karar verildiğinde 1537'de 25 bin kişi ve 30 topla kuşatma yaptığını, fakat Barbaros Paşa'nın karşı çıkması ve sultanın emri ile İstanbul'a geri çağrıldığını kaydeder. 1538 yılında Boğdan seferine katılıp Prut nehri üzerinde bir köprü yaparak ordunun buradan kısa bir zamanda geçmesine imkân verdiğini, bu hizmet sırasında Mimar Sinan'ı sultana tanıttığını kaydeden Gökbilgin, Lütfi Paşa'nın sadrazamlık görevine getirildiğinde yaptığı ilk icraatın Mimar Sinan'ı hassa mimarlığına getirmek olduğunu ve Paşa'nın bununla kadirşinaslığını gösterdiğini ifade eder.[84] Paşa, menzil teşkilatını geliştirip her menzilde devlete ait atların olması şeklinde köklü bir girişimde bulunmuş ve bu iş için halktan zorla at bulma uygulamasına son vermiştir.[85]

[83] M. Tayyib Gökbilgin, "a.g.m.", s. 97; Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 43.

[84] M. Tayyib Gökbilgin, "a.g.m.", s. 98.

[85] Mehmet İpşirli, "Lütfi Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 235.

Lütfi Paşa'nın dış alanda yaptığı en önemli hizmet ise Venedikliler ile barışı sağlayıp Avusturya görüşmelerini iyi bir şekilde yönetmesidir. Avusturya ile savaş kararı alındığında ve Budin'e sefer düzenleneceği zaman Paşa'nın görevine beklenmedik bir şekilde son verildi. Kayıtlarda bu azlin nedeni Sultan Selim'in kızı olan eşi Şah Sultan ile aralarında geçen sert bir tartışma olarak geçmektedir. Bu tartışmayı sultanın duyması üzerine görevine son verilerek, Şah Sultan ile nikâhı geçersiz kılınmıştır. Lütfi Paşa, eseri Âsafname'de bu azlin kendi isteği üzerine olduğunu kaydetmiştir. Gökbilgin, müellifin dürüst ve iyi niyetli biri olduğu için yaptığı icraatların bazı menfaatçi kesimin zoruna gittiğini ve bu azle neden olmuş olabileceğini kaydetmektedir. Paşa, bu olaylardan sonra 200.000 akçe ile Dimetoka'da bulunan çiftliğine çekilmiş, sonraki yıl İstanbul'a gelerek hac için izin almış ve hacdan geldikten sonraki hayatını Dimetoka'da geçirmiş ve geri kalan 20 yılını yazı işlerine vermiştir.[86]

Lütfi Paşa'nın sadarete geçtikten sonra ise Divan-ı Hümayun ile ilgili bazı kanun ve esasların bozulmaya başladığını ifade eden Kayhan Atik, devlet adamlarında ve yüksek kademelerde rüşvetin ilerlediğini, bunun önüne geçmek için ise aldığı parasını açıklama yoluna giderek devlet adamlarının rüşvet almaya ihtiyaçları olmadığını göstermeye çalıştığını ifade etmektedir. Paşa, hazineyi karışık ve noksan bulduğu için maliye alanında birçok girişimde bulunmuştur. Gelirin gider ile denk tutulması için tedbirler aldığını, müellifin halkın mallarının haksız yere padişahın malına karışması gibi olayları devletin yok olmasına sebep olarak gördüğünü, bu yüzden paraların sahipleri çıkıncaya kadar Bâb-ı Hümayun'da emanet olarak tutulması gerektiğini, gereksiz yere yapılan israfların en düşük seviyeye indirmek için uğraştığını kaydeder. Lütfi Paşa bu ıslahatlara ek olarak memurların suç işlediklerinde hemen serbest bırakılmayıp uyarılması ve ikaz edilmesi gerektiğini, narh sistemine dikkat edilmesini, memurların içinde bulundukları nüfuzlarını kötüye kullanmamalarını ve ticaret yapmalarına engel olunması gibi girişimlerde bulunmuştur.[87]

[86] M. Tayyib Gökbilgin, "a.g.m.", s. 98.

[87] Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Âl-i Osman*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001, s. 5-10.

Babinger, Lütfi Paşa'nın Tevarih-i Âl-i Osman adlı eserinin 1533 yılına kadar olan olayları anlattığını, yazarın kendi yaşadığı zamana ait kısmın önemli bir kaynak niteliğinde olduğunu, eserin geri kalan kısımlarının ise kendinden önce yazılmış eserlerin birer kopyası olduğunu kaydeder. Âsafname adlı eserin ise devlet adamlarının görevlerini, sorumluluklarını ve devlet adamlarına yönelik öğütler içerdiğini, ayrıca bundan başka Lütfi Paşa'nın "Kanunname"sinin de bulunduğunu kaydeder.[88]

Lütfi Paşa'nın Tevarih-i Âl-i Osman ve Âsafname dışında 8'i Türkçe ve 13'ü Arapça olmak üzere kaleme alınmış 21 eseri bulunmaktadır.[89] Lütfi Paşa, eserinin giriş bölümünde Tevarih-i Âl-i Osman'ı neden yazdığını ve nasıl kaleme aldığını izahlı bir şekilde ifade etmektedir. Müellifin Sultan Selim ve Sultan Süleyman dönemlerinde birçok savaşlara katıldığını, padişahların yanında bulunduğunu kaydeden Atik, olaylar vuku bulduğunda bizzat şahit olduğunu, bu sebeplerden ötürü eserinin Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemleri için ana kaynak niteliğinde olduğunu ifade etmektedir.[90]

Müellif, sarayda gördüğü tahsil ve terbiyeyle, görevlendirildiği muhitteki alim ve şairler ile sıkı münasebetleri sonucunda diğer devlet adamlarına kıyasla elinden geldiğince ilim ve marifet tahsili ile bu sahada önemli bir seviyeye yükseldiğini ifade eden Gökbilgin, Ali ve Peçevî gibi tarihçilerin, Paşa'nın kendi ilmine gereğinden fazla değer ve önem vererek kibirlendiğini ifade ettiklerini, Ebusuud ve Aşçızade gibi alimleri yetersiz bularak ilim kudretlerinin bulunmadığını iddia ettiklerini belirtir. Lütfi Paşa daha çok kaleme aldığı "Tevarih-i Âl-i Osman" ve "Âsafname" isimli eserleriyle tanınmıştır. Paşa'nın II. Bayezid döneminin sonuna kadar olan kısmın kendinden önce yazılan eserleri alıntı yapıp kopya ettiğini ifade eden Gökbilgin, son olarak Lütfi Paşa'nın vefat tarihi ile ilgili müverrih Âli'nin verdiği bilgileri güvenilir bularak Paşa'nın 1563 yılında Dimetoka'da öldüğünü kaydeder.[91]

---

[88] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 89-90.

[89] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 15.

[90] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 41.

[91] M. Tayyib Gökbilgin, "a.g.m.", s. 99-101.

Çalışmada Kayhan Atik'in hazırlamış olduğu "Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eser kaynak olarak ele alınmıştır.

1.6. "Selimname" ve Celalzade Mustafa Efendi

Mustafa Çelebi, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin ünlü ulemasından olan Tosyalı Kadı Celal'in oğludur. "Küçük Nişancı" lakabıyla tanınmış Ramazanzade veya Yeşilce lakabıyla anılan Nişancı Mehmet Paşa'dan ayırabilmek için kendisine "Koca Nişancı" da denilmiştir. Tosya'da doğan Celalzade memleketinde başladığı eğitimine İstanbul'da devam etmiştir.[92] Doğum tarihiyle ilgili kesin bilgiler olmamakla beraber kaleme aldığı Selimnamesinde 964/1557'de nişancılık görevinden emekli olduğunda yaşının 70 civarında olduğunu belirttiği için 895/1490-896/1491 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir.[93]

Eserleri arasında "Tabakat el-Memalik fi Derecat el-Mesalik" adlı eser yer almaktadır. Sultan Süleyman devrinin 1555 yılına kadar olan olayları kapsar. Bazı bölümlerde "Fetihnâme-i Rodos, Muhaçnâme ve Fetihnâme-i Karaboğdan" adlarıyla da rastlanılan eser birkaç aşamada yazılmıştır.[94] Ali başta olmak üzere birçok kronik ve tarihlere kaynaklık etmiş olan eserin mukaddime kısmında müellif, bu eseri yazma amacını dile getirir. Öte yandan müellif Sultan Süleyman'ın zaferlerini ve dönemin olaylarını anlatan risale ve kitapları eleştirir. 962'ye kadar olan, Sultan Süleyman devrini anlatan ve tabakalardan oluşan eserin sonraki bir bölümü eksik olup bunun nedeni bilinmemektedir. Mustafa Çelebi'nin Sultan Selim'in savaşlarını yazdığı "Selim-name" isminde bir eseri, "Nişânî" mahlasıyla yazdığı aşk ve hikmet konulu divanı ve bir münşeatı vardır.[95]

Babinger, Mustafa Çelebi'nin yazdığı Selimname adlı eserinin 23 fasıldan meydana geldiğini, kitabın giriş kısmında yazarın kendisiyle ilgili bilgiler verdiğini, Tabakât'ül Memalik'ten sonra yazıldığını, yazarın Sultan Selim'i baba katilliği

---

[92] M.Tayyib Gökbilgin, "Celal-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997, s. 61.

[93] Celia J. Kerslake, "Celâlzâde Mustafa Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 260; Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 46.

[94] Celia J. Kerslake, "a.g.m.", s. 261.

[95] M. Tayyib Gökbilgin, "Celal-zâde", s. 62-63.

suçlamasından kurtarmak için eseri yazdığını kaydetmektedir. Çok detaylı bir şekilde yazılan eserde I. Selim'in hayatı anlatılmaktadır.[96]

Ahmet Uğur, yazarın verdiği bilgiler doğrultusunda eseri birinci el kaynak olarak nitelendirir. Ayrıca yazdığı bilgilerin Vezir Pirî Paşa'dan alındığını ifade eder. Uğur, bu eseri yazarın 70'li yaşlarında yazdığını ifade etmektedir. Süslü ve ağır başlı bir üslup kullanan yazar "Meâsir-i Selim Hanî" adını verdiği eserin diğer benzeri kaynaklardan ayıran en önemli farkı divanda reisül'küttab ve nişancı olarak çalıştığı için kimsenin bilmediği kayıtlara müracaat ederek bunları eserine almasıdır. Uğur, yazarı Selim taraftarı olarak gördüğünü, onu her işte her zaman haklı göstermeye çalıştığını, Selim'in babasına baş kaldırmadığını ifade eder. Hacim bakımından diğer eserlere nazaran daha geniş olan bu eser, Sultan Selim'in doğumuyla başlayıp hiçbir olayı göz ardı etmeden onun vefatıyla bitirir. Uğur, eserdeki genel sıralamayı ve eserin anlatımını Kemal Paşazade ile yakınlık gösterdiğini, bu yüzden yazarın Kemal Paşazade'den gerek kaynak olarak gerekse stil yönünden faydalandığı görüşündedir.[97]

Ayrıca sultana sunduğu kasidelerin karşılığında büyük miktarda caizeler almış, Sarhoş Abdi Çelebi'nin Atâ'i'ye aktardığına göre bu caizeler 27 yük akçeye kadar ulaşmıştır. Hem cömert biri olan hem de ilim sahiplerine kapısı açık olan Mustafa Çelebi sadece şiir ve inşa ile ilgilenmemiş, ayrıca birçok değerli telif ve tercümeler yaparak ilim hizmetine katkı sağlamıştır.[98]

1516 yılında Pirî Paşa'nın yanında divan kâtibi olarak genç yaşta devlet hizmetinde göreve başladı. Mesleğindeki becerisi hem yükselmesini hem de II. Selim'in dikkatini çekmesini sağladı. Pirî Paşa'dan sonra İbrahim Paşa'dan da takdir gören Mustafa Çelebi 1524'te Mısır'a hareketi sırasında diğerleriyle birlikte kâtib-i divan (kâtib-i sırr) göreviyle sefere katıldı. Mustafa Çelebi Mısır dönüşünde orada meydana gelen karışıklıkların asayişini sağlayarak sadrazamın yakınlığını kazandı ve bunun karşılığında Reisülküttap olarak 1525'te görevlendirildi. Bu görevindeki

[96] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 114.

[97] Celâl-zâde Mustafa Efendi, *Selim-Nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. IX.

[98] M. Tayyib Gökbilgin, "Celal-zâde", s. 62.

başarısı sayesinde daha nişancı olmadan ona bazı nâme-i hümayunlar, fermanlar ve beratlar yazdırıldı. 1534 yılında Irakeyn seferi sırasında nişancılığa getirildi. Mustafa Çelebi'ye kendisinden öncekilerden farklı olarak 180 bin akçelik haslar ile tevcih edilirken daha sonra bu miktar 300 bin akçeye çıkarıldı. 1534 yılından 1567'ye kadar 23 yıl boyunca bu görevini kesintisiz bir şekilde yerine getirdi. Bu sürede kanun ve nizamların konulmasında rol alırken önemli müzakerelerde bulundu. Bu görevinden ayrılmasında Rüstem Paşa'nın entrikalarının neden olduğu söylense de çağdaşı Âşık Çelebi ve Atâ'i bu görevden kendi isteğiyle ayrıldığını, emekliliği istediğini kaydederler. Nitekim kendisi de kaleme aldığı eserinde bunu doğrular. Müellif, görevden ayrıldıktan sonra Sultan Süleyman kadirşinaslık göstererek, nişancılık haslarının emekli maaşı gibi kendisine verilmesini buyurmuştur. Tamamen emekliliğe ayrılmamış olan Mustafa Çelebi, mütefferika başı olarak kalmış, 1566 yılında bu göreviyle Zigetvar seferine katılmıştır. Sokullu Mehmed Paşa'nın isteği doğrultusunda Mustafa Çelebi ikinci defa nişancılık görevine getirildi. Bu tayin sultanın vefat ettiği güne denk gelmiştir.[99]

Celalzade, 1567 yılına kadar bu görevde kaldı. Daha sonra hastalanarak 975/1567 yılında vefat etti. Eyüp'te yaptırdığı Nişancılar Camii yakınında gömülmüştür. Nişancılık görevinden ayrıldıktan sonra yaptırıp oturduğu ve ilim, edebiyat meclislerine ayırdığı bir ev, bir hamam ve bağlı olduğu tarikat için bir tekke inşa ettirmiştir.[100]

Çalışmada Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar'ın beraberliğinde sadeleştirmesi yapılan "Celâl-zâde Mustafa, Selim-Nâme" adlı eser kullanılmıştır.

1.7. "Hadisat" ve Ramazanzade Küçük Nişancı Mehmed Paşa

Gerçek lakabı "Yeşilce" olan müverrihin doğum tarihi bilinmemekle beraber Merzifon'da dünyaya gelmiştir. Celalzade Mustafa Paşa'dan ayırmak için Mehmed

[99] M. Tayyib Gökbilgin, "Celal-zâde", s. 61-62.
[100] M. Tayyib Gökbilgin, "Celal-zâde", s. 62.

Paşa'ya "Ramazanzade Küçük Nişancı Mehmed Paşa" künyesi verilmiştir.[101] Ahmed Efendi'nin babası ve Kudsi Mehmed Efendi'nin dedesidir.[102]

Mehmed Paşa öğrenimini tamamlayıp genç yaşta Divan-ı Hümayun kalemine atandıktan sonra divan kâtibi olarak görevde bulundu. Burada göstermiş olduğu liyakat ile 960/1552'de defter eminliğine, daha sonra ise 961/1553-1554 yılında Reis'ül-Küttaplık görevine gelmiştir. Mora'da görevlendirilen Mehmed Paşa'ya İstanbul dönüşünde bu vazifedeki başarısından dolayı "Nişancı" rütbesi verildi.[103] Fakat kısa bir süre sonra kendisini sevmeyenler tarafından önce defter eminliğine, daha sonra da Halep'te bulunan Arap ve Acem defterdarlığına getirildi. Buradaki görevi de uzun sürmeyen Mehmed Paşa, Halep'ten, Mısır'a sancak beyi olarak gönderildi.[104] Mehmed Paşa bu görevindeyken nişancılık makamının boş kalması üzerine Sultan Süleyman, bunun nedenini sadrazam Rüstem Paşa'ya sorunca; *"Ramazanzade kendi isteği ile vazgeçerek Mısır'a yerleşmiştir."* diyerek bu makamı başkasına vermek istemiştir. Fakat padişah aldığı cevabı umursamayarak; *"Ehil olanlar kapımızdan Mısır'a gönderilmek ne revadır, belki Mısır'dan ve daha başka yerlerden başkentimize getirilmek yaraşır."* diye buyurmasının üzerine Mehmed Paşa, Mısır'dan dönüp uzun yıllar kalacağı nişancılık görevine ikinci defa gelmiştir.[105]

Mehmed Paşa 970/1563 yılında elli bin akçe ile nişancılık görevinden emekliye ayrılmıştır. 979/1571 senesinde ise İstanbul'da Edirnekapı dışında bulunan Emir Buharî Dergâhı'nda defnedilmiştir.[106] Mehmed Paşa'nın Subhatü'l-Ahbâr ve Tuhfetü'l-Ahyâr, Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkıb-i Selâtin-i Osmân, Osman ve Gazavat u Hayrat-i İşan ve Tevarih-i Şahan Pişin ve

---

[101] Nişancı Mehmed Paşa, *Nişancı M. Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli: Hadisat*, Sad. Enver Yaşarbaş, Kamer Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1983, s. 5.

[102] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 968.

[103] Şerafettin Turan, "Ramazan-zade", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 620.

[104] Abdülkadir Özcan, "Mehmed Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 450.

[105] Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, C. I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, 1. baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 35; Zafer Karakuş, "Tevki-i Mehmed Paşa'ya Göre Osmanlı Tarihi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1992, s. VIII; Şerafettin Turan, "Ramazan-zade", s. 620.

[106] Nişancı Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 6; Şerafettin Turan, "Ramazan-zade", s. 620.

Mulûk-ı Mütekaddimin, Tarih-i Nişancı ve Tarih-i Ramazanzade adlı eserleri mevcuttur.[107]

Mehmed Paşa'nın Târîh-i Nişâncı adlı eseri dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar olan peygamberler tarihi anlatılır. İkinci bölümde Hulefâ-yi Raşidin, Abbasiler, Asr-ı saadet, Memlükler, Fatimiler, Eyyûbiler, Çerkez Devleti ve bu dönemlerin önemli ilim adamları anlatılır. Müellif, üçüncü bölümde eserin büyük bir kısmını kapsayan Osmanlı Devleti'nden bahseder. Eserin önemli bir kesitini Sultan Süleyman'a ayıran Mehmed Paşa, padişahlar ve yaşadıkları dönem hakkında bilgi verir. Bu bölüm Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezid'in öldürülmesi ile biter. Dördüncü ve son bölümde de "Mülûk-i Âdile-i Mukaddimîn ve Tevârîhi Şâhân-ı Pîşîn" başlığı altında Eşkaniyanlar, Kayser, Sasaniler, Kisrâ, Yunanlılar, Batlamyuslar ve Roma'nın hükümdarlarından bahsetmektedir.[108]

Araştırmada Enver Yaşarbaş tarafından sadeleştirilen "Nişancı Mehmed Paşa, Nişancı M. Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli Hadisat" adlı eserden faydalanılmıştır.

1.8. "Tacü't-Tevârih" ve Hoca Sadeddin Efendi

Aslen İsfehanlı bir Fars ailesinin üyesi olan müellifin asıl şeceresi "Sadeddin Mehmed bin Cân bin Hafız Mehmed bin Hafız Cemaleddin"dir. Babinger, Çaldıran Seferi dolayısıyla Hafız Mehmed'in oğlu Hasan Can ile beraber İstanbul'a geldiğini, saraya giren oğlunun I. Selim devrinin son altı senesinde nedimi olduğunu, daha sonra Sadeddin'in babasından I. Selim ile ilgili anlattıklarını "Selimname" adlı eserinde yazdığını kaydetmektedir. Ayrıca ömrü İstanbul'da geçen Hoca Sadeddin'in 1536 yılında burada doğduğunu, 1555'te meşhur Ebusuud Efendi'den ders aldığını, 1574'te Manisa'da vali olarak bulunan Şehzade Murat'a öğretmen olarak

[107] Mehmet Yastı, "Nişancı Mehmed Paşa'nın "Tevârih-i Âli Osman" Adlı Eserinin Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde Bulunan Nüshası Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Konya, 2009, s. 141; Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 115.

[108] Rukiye Özdemir, "Ramazân-zâde'nin Târîh-i Nişâncı Pâşâ İsimli Eserinin Umumi Tarihlere Tesirleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXVIII, Malatya, 2019, s. 555.

gönderildiğini ve o zamandan sonra Hoca lakabını alarak öyle tanındığını ifade etmektedir.[109]

İsmet Parmaksızoğu, ilave olarak Hoca'nın dedesi Hafız Mehmet'in kendini sesiyle tanıttığını, Yavuz Sultan Selim'in özel hafızı olduğunu, Hoca'nın babası Hasan Can'ın ise sultanın sırdaşı olduğunu belirtir.[110] Şerafettin Turan, Hoca'nın büyük babası Hafız Mehmet'in Bayındır ümerasından Sofu Halil'in yakınında olduğunu, sonraları Şah İsmail'e bağlandığını, Çaldıran savaşına katılıp zaferden sonra Sultan Selim tarafından Tebriz'den İstanbul'a getirildiğini, bir süre sonra "Hafız-ı mahsus-u sultani" sıfatını alıp Mısır seferlerine katıldığını kaydeder.[111]

1574 yılında III. Murat tahta geçtikten sonra onun sadık danışmanı olarak devam etmiş, "Hoca-ı Sultani" unvanını alarak bu sıfatla devlet siyasetinin içine karışmıştır. Dış siyaset konusunda İngiltere ile iyi ilişkiler taraftarı olduğunu, önceleri Fransa taraftarı iken kraliçe Elizabet'ten 5 bin duka almasının bu tutumuna etki ettiğini iddia eden Babinger, Macaristan'a karşı yapılan sefere III. Mehmet'i teşvik eden kişinin Hoca Sadeddin olduğunu belirtmektedir. Babinger, Hoca Sadeddin'in muhaliflerinin tüm entrikalarına rağmen III. Murat devrindeki mevkisini III. Mehmet döneminde de koruduğunu, hatta 1598'de Şeyhülislam olduğunu, fakat iki yıl sonrasında "Mevlide-i Nebevi" gününde Ayasofya'da dua edeceği zaman öldüğünü, Eyüp'te Yahya Efendi Tekkesinin avlusuna gömüldüğünü ifade eder.[112]

Babinger, Hoca Efendi'nin "Tacü't-Tevârih" adlı önemli eserinin yazarı olduğunu, eserin padişahın emriyle yazılmamasına rağmen bugün bile Osmanlı tarihi için önemli ve sonraki dönemlerde de daima başvurulacak bir kaynak olduğunu, eserin Tevarih-i Âl-i Osman adıyla tanınan eski kronikleri sadece unutturmaya değil küçümsemeye de neden olduğunu vurgulamıştır. Devletin kuruluşundan Sultan Selim'in vefatına kadar olan Osmanlı padişahlarının devirlerinde geçen olayları süslü ve ağdalı bir üslupla anlattığına değinen yazar, eserde birçok alıntıların olduğunu

---

[109] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 137.

[110] Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. 1, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. III.

[111] Şerafettin Turan, "Sa'd-ed-Din", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.27; Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 51.

[112] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 137-138.

ifade eder. Babası Hasan Can'ın anlattığı bilgilerden faydalanarak bir "Selimname" yazan Hoca Sadeddin'in bu eseri Sultan Selim devrini anlatan ve hayatıyla ilgili fıkralardan oluşmaktadır. Bir tarihi eser olmasından ziyade bir halk kitabı şeklinde olup çok beğenilmiştir.[113] Mehmet Tahir, Hoca Efendi'nin sülüs, nesih ve tâlikde maharetli olduğunu ifade eder.[114]

Parmaksızoğlu, Hoca Sadeddin'in sarayda ve devlette önemli mevkilerde bulunurken dönemin sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa, Koca Sinan Paşa ve Kanijeli İbrahim Paşa ile çatışmalar yaşadığını, III. Murat devrinde İran Savaşlarının bitirilmesi için çok çaba harcadığını belirtir. Hoca'nın ölüm tarihiyle ilgili Babinger ile aynı fikirde olsa bile öldüğü günün III. Murat için okutulacak mevlide katılmak amacıyla evinde abdest tazelerken fenalaştığını ve Eyüp'te kendi yaptırdığı Darülkurra bahçesine gömüldüğüne dair bilgilerde fikir ayrılıkları görülür. Parmaksızoğlu, Hoca Efendi'nin Lokman Çelebi, Gelibolulu Âli, Kınalızade Hasan Çelebi gibi önemli kişileri himaye altında tuttuğunu, tek kusurunun paraya düşkünlüğü ve kendi çocukları ile yakınlarına olan tutkusu olduğunu belirtmektedir.[115]

Turan, Hoca Sadeddin'in paraya düşkün olduğu için adının rüşvet olaylarına karıştığını, zaman zaman görevini suistimal ederek yakınlarını kayırmasının aşırı derecede olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumların kötü örnek teşkil edip ilmiye sınıfının bozulmasına sebep olarak göstermişse de öte yandan Hoca'nın hayır işlerinden geri kalmadığını, Beşiktaş halkının isteği üzerine orada bir hamam ve bir ekmekçi fırını tesis ettiğini, Eyüp'te bulunan Darülkurrayı yaptırdığını, bunun yanında Sofular Caddesi'ndeki Sofu Ali Çavuş Mescidi'ni tamir ettiğini ifade etmektedir. Turan, Hoca'nın Arapça ve Farsçaya vakıf olup bu dillerde yazılmış bazı eserleri Türkçeye tercüme ettiğini ve bunun dışında iyi bir hattat olduğunu belirtmektedir.[116]

---

[113] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 139.

[114] Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 138.

[115] İsmet Parmaksızoğlu, *Tacü't-Tevârih*, C. 1, s. IV-VII.

[116] Şerafettin Turan, "Sa'd-ed-Din", s. 30.

Hoca Efendi'nin asıl şöhreti "Hoca Tarihi" olarak da anılan Tacü't-Tevârih adlı eser olmuştur. Bu eserini oluşturmak için manzum ve mensur olan 10 farklı Osmanlı eserinden faydalanmıştır. Bunlardan en iyisinin İdris-i Bidlîsî'nin Heşt Behişt'i olduğunu fakat onun da bazı yerlerinde hatalar olduğunu ifade eden Turan, bu eserin saray edebiyatında önemli bir yer tuttuğunu, XVI. yüzyılın nesrine örnek olarak gösterildiğinden birçok kopyasının çıkarıldığını kaydetmektedir.[117]

Kendi dönemine kadar Osmanlı tarihi ile ilgili yazılan eserlerin birçoğunun Farsça olması, çoğunun konuları dar bırakmaları, kronolojik sıralamaya dikkat etmemeleri, uydurma olayları kendilerine göre yorumlamaları ve bu eserlerin genellikle II. Bayezid dönemine kadar olan olaylara gelip orada bitirmeleri gibi nedenler Hoca'nın, Tacü't-Tevârih'i yazmasında ana fikir olmuştur. Parmaksızoğlu, Hoca Efendi'nin eseri II. Selim'in padişahlığı zamanında yazmaya başladığını, fakat görevinden dolayı birtakım işlerle meşgul olduğu için yazma işine ara verdiğini, Sultan III. Murat'ın arzusu üzerine eserini temize çekip sultana sunduğunu, eserini tarihlerin tacı olarak gördüğü için o ismi verdiğini söylemektedir. Yazara göre Hoca Efendi, eserini yazarken büyük ölçüde tarafsız olmaya çalışmıştır.[118]

Hoca Efendi eserini kaleme alırken yazılı kaynaklar üzerinden olayları tenkit etmiş, bazı yerlerde kaynak eleştirileri yapmış fakat doğruluğuna inandığı bazı kaynaklar üzerinden çeşitli intihallerde bulunmuştur.[119] Hoca Efendi'nin Tacü't-Tevârih'i, kendinden önce kaleme alınan tarihlerin anlaşılmazlığı üzerine yazılmış bir eser olduğu söylense de Parmaksızoğlu bu iddiaların tersi olarak eserde oldukça ağır bir dilin kullanıldığını öne sürmüştür. Arapça ve Farsça gibi tamlamaların, manzume parçaların, özdeyişlerin çok kullanıldığını, eserin çok seçkin bazı aydınlara hitaben yazıldığını, batılı araştırmacıların eseri Arapça ve Farsça kelimelerle dolu Arapça bir eser olarak değerlendirmelerinde sakınca görmediklerini ifade etmektedir.[120]

[117] Şerafettin Turan, "Sa'd-ed-Din", s. 31.

[118] İsmet Parmaksızoğlu, *Tacü't-Tevârih*, C. 1, s. VII-X.

[119] İsmet Parmaksızoğlu, "Üsküplü İshak Çelebi ve Selimnâmesi", *Tarih Dergisi*, C. III, Sayı 5-6, 2011, s. 132-133.

[120] İsmet Parmaksızoğlu, *Tacü't-Tevârih*, C. 1, s. XI.

Araştırmada İsmet Parmaksızoğlu tarafından 4 cilt olarak sadeleştirilen "Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't Tevarih, C. I, C. III" adlı eserden faydalanılmıştır.

1.9. "Tarih-i Selânikî" ve Selânikî Mustafa Efendi

Babinger, Mustafa Efendi'nin doğduğu şehre ithafen "Selânikî" adıyla anıldığını vurgulamaktadır. Ruzname şeklinde yazılan Tarih-i Selânikî adlı eserinde Sultan Süleyman'ın son yıllarını, II. Selim, III. Murat dönemlerini ve III. Mehmet devrinin ilk beş yılındaki olayları kaleme alındığını belirtir. Babinger ve Hammer, yazarın sadece yaşadığı ve gördüğü olayları sadakatle kaleme alması, muhasebe görevlerinde çalışmış olması, emin istatistiklere göre hareket etmesi gibi özelliklerinden dolayı Selânikî'nin eserinin 1563-1599 yılları açısından önemli bir kaynak olduğunu ifade ederler.[121]

Bekir Kütükoğlu, Mustafa Efendi'nin doğum tarihi hakkında bilgi vermemiş olsa da ölüm tarihi olarak 1600 yılını işaret etmektedir. Kütükoğlu, Mustafa Efendi'nin eseri üzerinden ulaştığı bilgilere göre görevinin öneminden dolayı her zaman Divan-ı Hümayûn katipliği yaptığını, Sipahiler katipliğinden ayrılmasından üzüntü duyduğunu dile getirmektedir. 1590'da Vezir-i azam Koca Sinan Paşa'nın o sıralar herhangi bir görevi bulunmayan Selânikî'yi çağırtarak İstanbul'a gelecek olan Safevi heyetini ve Haydar Mirza'yı ağırlama görevini kendisine vermiştir. Kütükoğlu, Mustafa Efendi'nin bu olayları eserinde canlı bir biçimde tasvir ettiğini, 1591'de Ferhat Paşa sadrazam olunca Selânikî'ye ruzname yazmayı emrettiğini, daha sonra Anadolu muhasebeciliği görevini de verdiğini fakat Ferhat Paşa'nın azliyle birlikte onun da mevkisini kaybettiğini belirtmektedir.[122]

Selânikî'nin birden fazla devlet kademesinde görev yaptığını, 1599'da ikinci kez Anadolu muhasebecisi hizmetine atandığını fakat daha sonra fazla yaşamadığını tahmin ettiğini dile getiren Kütükoğlu, bu tahminini günü gününe kaleme aldığı eserinin 1600 senesinde yazılan olaylar ile birdenbire son verilmesine

[121] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 150-151; Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 5, Üçdal Neşriyat, 2015, s. 6.
[122] Bekir Kütükoğlu, "Selânikî", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 349.

dayandırmaktadır. Mezarının Taselya'da olduğuna dair söylentilere şüpheyle bakan Kütükoğlu, müellifin İstanbul'da vefat edip gömüldüğü görüşündedir.[123]

Kütükoğlu, Selânikî'nin yaşarken bulunduğu görevlerinden ziyade büyük bir dikkat ve titizlikle yazılan eserinin önemine dikkat çekerek 1563-1600 yılları arasında vuku bulan olayları anlattığını belirtir. Yine O, Selânikî eserini yazarken vesikalar sayesinde olayların iç yüzünü görerek yazdığını, işiterek ve bizzat kendi yaşadığı olayları günü gününe kaleme aldığını bu yüzden kendi döneminde yazılan vekayinamelerle mukayese edilemeyecek kadar değerli bir eser olduğunu ifade eder. Fakat Tarih-i Selânikî'nin başlarda uzun bir süre ilgi görmeyip geç tanındığını ifade eden yazar, eserin sonradan istinsah edildiğini ifade etmektedir.[124]

Mehmet İpşirli, bunlara ek olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan önemli bir tarihi kaynağın yazarı olan Selânikî'nin kendi hayatı hakkında çok az bilgiye yer verdiğini, kendisini "Selânikli" diye tanıttığını, Kur'an'ı Kerim'i iyi bir düzeyde okuduğunu ve hafız olduğunu, eserinde belirttiği yıllar içerisinde önemli maliye görevlerini yerine getirdiğini, bu görevleri icra ederken köklü bir maliye tecrübesinin bulunduğunu ve bundan ötürü maliye katipleri arasında yer aldığını ifade etmektedir. İpşirli, Selânikî'nin 1566'da Sigetvar seferinde bizzat bulunarak gelişmeleri anlattığını, sefer sürecinde Sokullu Mehmet Paşa'nın yanında bulunduğunu, ilk devlet görevinin Harameyn mukataacılığı olduğunu belirtmesine rağmen bu görevden ne zaman ayrıldığını yazıp, bu göreve ne zaman tayin edildiğini yazmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Selânikî'nin ahlak ve dürüstlüğünü beğendiği Boyalı Mehmed Paşa (Kara Nişancı)'nın devatdarlık görevinde bulunduğunu, 1587'de Silahtar katipliğine tayin edildiğini, bu görevdeyken 1588'de Gence Seferi'nde bulunmasının emredildiğini, sefer bitiminde Sipahiler katipliğine nakledildiğini, İstanbul'a geldiğinde sipahilere ulufelerini dağıttığını ve 1589 yılında nedensiz yere vazifeden alınmış olduğunu belirtmektedir.[125]

[123] Bekir Kütükoğlu, "a.g.m.", s. 349-350.

[124] Bekir Kütükoğlu, "a.g.m.", s. 350-351.

[125] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. baskı, Ankara, 1999, s. XIV-XV.

Tümüyle kendi yaşadığı dönemin olaylarını kaleme alan Selânikî, herhangi bir kaynak eserden faydalanmamıştır. Fakat olayları ve şahısları daha detaylı bir şekilde öğrenmek için müracaat ettiği kişiler arasında Sokullu Mehmet Paşa, Feridun Ahmed Bey, Ferhat Paşa, Kızıl Ahmedlü Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa, Siyavuş Paşa, Şair Baki, Şeyhülislam Sunullah Efendi gibi kimselerin bulunduğunu belirten İpşirli, bazı tarihçilerin eseri kaynak olarak kullandıklarını ifade etmektedir.[126]

Araştırmada Mehmet İpşirli tarafından 2 cilt olarak transkripsiyonu yapılan "Selâniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî" adlı eser kullanılmıştır.

1.10. "Şerefname" ve Şeref Han

Emir Şerefeddin Han bin Şemseddin bin Şeref Han, 25 Şubat 1543 tarihinde Kum civarındaki Kerehrud kasabasında doğmuştur. Babası Şemsettin Bey, Bitlis'in yerel beyi iken Safevi Devleti'ne sığınmıştır. Annesi ise Bayındır boyundan Erzincan hakimi Emir Han Musullu'nun kızıdır. Dedesi Şeref Han, Bitlis ve çevresinin hakimi olup 1515'te Osmanlı egemenliğini kabul etmiş, 1533 yılında Tekelü Ulama Han tarafından öldürülmüştür. Bitlis eyaletinin Ulama Han'a verilmesiyle babası Şemsettin, Rojkî aşiretiyle beraber Safeviler'e sığınmış, Şah I. Tahmasb tarafından kendisine Serâb, Meraga ve Kerehrud'un idaresi verilmiştir. Bu sırada doğan Şeref Han Kerehrud kadıları tarafından eğitildikten sonra 9 yaşında Şah Tahmasb'ın Kazvin'deki sarayına gönderilip burada 3 yıl boyunca dini ilimlerde öğrenim gördü. Rahatsızlığı nedeniyle idari işlerden ayrılan babasının yerine gelen Şeref Han'a, Şirvan'a bağlı Salliyan ve Mahmudabad'ın idaresi verildi. 3 yıl aradan sonra Hemadan hakimi Muhammedi Bey'in hizmetine verildikten sonra 1560'ta Şah Tahmasb tarafından Rojkî aşiretinin idaresiyle görevlendirildi. 1568'de Ahmet Han'ın Gilan'da çıkardığı isyanı bastırdıktan sonra Kazvin'e dönüşünde Şirvan ve çevresinin yönetimi kendisine verildi. Daha sonra Şah Tahmasb'ın vefatıyla yerine II. Şah İsmail geçince kendisine "emirü'l-ümera" unvanı verilerek merkeze çağırılan Şeref Han, iç karışıklık sırasında II. İsmail'in yerine geçmesi için Sultan Hüseyin Mirza'yı desteklemekle suçlandı.[127] Şeref Han kendi eserinde kaleme aldığı

[126] Mehmet İpşirli, *a.g.e.*, s. XXI-XXII.

[127] Osman Gazi Özgüdenli, "Şeref Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 548.

biyografisinde bu durumu anlatmıştır. Buna göre, Şah İsmail'in kendisine saygı gösterip değer verdiğini kaydetmiştir. Kızılbaş önde gelenlerinin kıskançlıkları sonucu kendisine komplo kurulduğunu ifade etmiş, kendisini ortadan kaldırmaya çalıştıklarını, Sultan Hüseyin Mirza'yı İran'ın başına şah olarak getirmeye çalıştığını Şah'a bunu gizli bir şekilde söylediklerini, bunun üzerine Nahçıvan'ın idaresinin kendisine verilip şehirden çıkarılması için emir verildiğini ifade etmiştir.[128]

İran merkezine olan güvenini kaybeden Şeref Han'a, III. Murat tarafından Van beylerbeyi Hüsrev Paşa aracılığıyla 1578 yılında Bitlis idaresinin verilmesiyle birlikte 400 adamı ile beraber Osmanlı Devleti'ne sığındı. Bitlis'e hakim olan Şeref Han, 700 adamı ile Osmanlı-İran savaşlarına katılıp Gürcistan, Şirvan, Revan ve Azerbaycan'a yapılan Osmanlı seferlerinde bulundu. Kendisine ayrıca Muş nahiyesinin idaresi verildikten bir müddet sonra 1582'de İstanbul'da III. Murat'ın huzuruna çıkmıştır.[129]

Şeref Han, eserinde Mısır hazinesinden padişahlık hazinesine geçen ve benzeri nadir bulunan altın bir kılıcın padişah tarafından kendisine gönderildiğini ifade eder. Kendisine padişah tarafından sunulan armağan ve değere karşılık 10 yıl boyunca hizmet ettiğini, savaşta ve başka zamanlarda her zaman hazır olup yardımda bulunduğuna ifade etmektedir.[130]

Özgüdenli'nin anlattıklarına ilave olarak Bekir Kütükoğlu, Şeref Han'ın 1593 yılında bir hüküm gereği tımar tevcihi kanununa aykırı olacak şekilde davrandığını belirtmektedir. Buna göre, Van beylerbeyinin yapması gereken atama görevlerini, Şeref Han Bitlis sancağındaki zeamet ve gediklere yapmıştır. Kütükoğlu, Şeref Han'a bu hareketlerden men edilmesi için emir verildiğini, bunun üzerine 13 Ağustos 1597 tarihinde Bitlis'in idaresini oğlu Şemsettin Bey'e bırakıp eseri "Şerefname"yi yazmakla meşgul olduğunu, Bitlis Gökmeydan'da bir medrese yaptırdığını, 1603-1604 tarihinde Bitlis'te ölmüş olabileceğini belirtmektedir.[131]

---

[128] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 520.

[129] Osman Gazi Özgüdenli, "a.g.m.", s. 548-549.

[130] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 521-522.

[131] Bekir Kütükoğlu, "Şeref Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 428.

Şeref Han, eserini III. Mehmet'e hitaben Farsça olarak kaleme almıştır. Sade bir dille yazılan eser bir mukaddime, dört bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde Kürt boylarının soylarını zikrettikten sonra I. Ciltte Kürt boyları ve yerel idarelerinin tarihine ve biyografisine yer veren Şeref Han, II. Ciltte 1290'dan 1597 yılına kadar olan Osmanlı sultanları, onların çağdaşı İran ve Turan hükümdarlarının tarihini ele almıştır. Kürt kavimlerinin siyasi tarihlerinin dışında kabile yapılarını ve kavimler arasındaki ilişkileri anlatan eser, 16. yüzyıl Doğu Anadolu ve Batı İran'ın siyasal, sosyal, dini ve kültürel tarihi açısından en değerli kaynaklarından biridir.[132]

Bursalı Mehmet Tahir, Şeref Han'ın Şerefname adlı eserinin bazı maddelerinin tarihi gerçeklere örtüşmeyen sözler içerdiğini, eserin 1859'da iki cilt halinde Petersburg'da basıldığını, rivayete göre eserin asıl nüshasının Siirt yakınlarındaki Telo köyünde olan şeyhlerde olduğunu belirtmektedir.[133] Babinger ise, Şerefname'nin birçok kez Türkçeye tercüme edildiğini, nitekim Abdal Han'ın oğlu Emir Şeref Han'ın isteğiyle Mehmed bin Ahmed Mirza'nın 1667'de eseri ilk defa Türkçeye çevirdiğini, orijinalinde var olan boşlukların Türkçe çevirisinde de bulunduğunu ifade etmektedir.[134]

Çalışmada Mehmet Emin Bozarslan tarafından Arapçadan çevirisi yapılan "Şeref Han, Şerefname Osmanlı-İran Tarihi" adlı eser kullanılmıştır.

1.11. "Tarih-i Peçevî" ve İbrahim Efendi

İbrahim Efendi, 1574 senesinde Macaristan'ın güneybatısında bulunan Peç şehrinde doğmuştur. Osmanlı tarihinde Peç şehri Peçevî adıyla anıldığı için İbrahim Efendi de sonradan "Peçevî" ya da "Peçevili" unvanını almıştır.[135]

İbrahim Efendi'nin ailesinin Saraybosna'nın "Biha" denilen nahiyesinde oturduklarını belirten Bekir Sıtkı Baykal, Cafer Bey'in yiğit, uç boyu savaşlarında, özellikle Kara Malkoç Bey'in sancakbeyliği zamanında kahramanlıkları ile ünlenen sekiz oğlunun olduğunu, bunlardan birinin Bosna alaybeyi ve aynı zamanda İbrahim

[132] Osman Gazi Özgüdenli, "a.g.m.", s. 549.
[133] Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 140.
[134] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 246.
[135] Ahmet Refik Altınay, *Peçevî*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1933, s. 5.

Efendi'nin babası olduğunu ifade etmektedir. İbrahim Efendi, babasının isminden bahsetmemesine rağmen onun Bosna'daki savaşlarda ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferinde bulunduğunu belirtmektedir.[136]

Kendisinin vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak II. Mehmet devrinde yaşamış bir atasının olduğunu, bu atasının da Bosna'da bir zeameti olan silahtar Kara Davut olduğunu öğrenmekteyiz. Kara Davut'un oğlu Cafer Bey'in oğullarından biri de İbrahim Efendi'nin babasıdır. İbrahim Efendi'nin ne eserinde ne de başka bir yerde adını zikretmediği babası da Peçoy'da oturmaktaydı. İbrahim Efendi'nin annesi, Sokullu ailesinden olup, 14 yaşında öksüz kalınca önce Budin valisi olan dayısı Ferhat Paşa'nın konağına gitmiş, daha sonra da başka bir akrabası olan Lala Mehmet Paşa'nın yanına sığınmıştır. İbrahim Efendi, Lala Mehmet Paşa'nın yanında 15 yıl gibi bir süre kaldıktan sonra 1593 yılında askeri göreve gitmiştir. Sinan Paşa'nın yanında Macaristan seferlerine katılan Peçevî, Gran, Eğri, Petrovaradin gibi kuşatmalarda da bulunmuştur.[137]

1606 yılında Lala Mehmet Paşa'nın vefat etmesiyle koruyucusuz kalan İbrahim Efendi'den önemli görevler istendi. Sadrazam Derviş Paşa aracılığıyla Eğriboz, İnebahtı ve Karlıova sancaklarının kayıtlarını tutması için görevlendirildi. Kuyucu Murat Paşa, kendisine görev teklifinde bulunmuş fakat Peçoy'daki evinin yandığını öne sürerek teklifi kabul etmeyip memleketine dönmüştür. Daha sonra devlet görevlerine geri dönerek Diyarbakır defterdarlığına tayin olmuş, sonrasında sadrazam Çerkez Mehmet Paşa'nın Tokat'taki ordugahına gelip Darphane hizmeti ile burada görevlendirilmiştir. Baki Paşa'nın ölümü ile onun yerine baş defterdarlığa getirilmek istense de ihtiyarlığını bahane ederek bu görevi reddetmiştir. Yalnızca Tokat defterdarlığına razı gelen, buradan sonra Tuna defterdarlığına gönderilmesine rağmen çok az bir süre sonra İstanbul'a gelen İbrahim Efendi, 1631 yılında Anadolu defterdarlığına atanmıştır. 1641 yılında ise devlet memuriyetinden kesinlikle ayrıldığını belirten Baykal, İbrahim Efendi'nin ömrünün geri kalan yıllarını Budin ve

[136] Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.e.*, s. XIII.
[137] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 211-212.

Peçoy'da geçirerek kendisini tarih eserini kaleme almaya adadığını dile getirmektedir.[138]

İbrahim Efendi, 1520-1639 yıllarındaki olayları anlatan ve önemli bir kaynak değeri olan "Peçevî Tarihi" adlı eserini yazmıştır. Celalzade Mustafa, Nişancı Mehmet Paşa, Hadîdî, Kâtip Mehmet Za'îm, Âli, Hasan Beyzâde, Hoca Sadeddin gibi tarihçilerden, babası ve eski savaşan arkadaşlarından aldığı bilgilere dayanarak Sultan Süleyman zamanını yazmıştır. Ayrıca yabancı kaynakları da inceleyen ilk Osmanlı tarih yazarı olmuştur. Sonraki zamanlarda ise olayların tanığı olarak eserini basit ve açık bir dille kaleme almıştır.[139]

Peçevî tarihinin iki ciltten meydana geldiğini, 1521 yılından 1639'a kadar yani Sultan Süleyman'dan IV. Murat'a kadar olan olayları kapsadığını belirten Bursalı Mehmet Tahir, Peçevî İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı olayların güvenmeye layık, sözlerinin açık ve aşırılıktan uzak olduğunu, eserinin sonunda Cengiz ve Hülâgû'nun durumunu da ele aldığını belirtmektedir.[140] Peçevî tarihinin yazma nüshalarının çoğunun 1640 yılına kadar gelip kaydedilen en son olayın IV. Murat'ın Bağdat seferi sonrasında İstanbul'a dönüşünü ve vefatını içerdiğini belirten Şerafettin Turan, müverrihin İstanbul'dan yani olaylardan uzakta yaşadığı için son yıllardaki hadiseleri özet şeklinde yazdığını ifade etmektedir.[141]

Baykal, Peçevî Tarihi'nin ilmi yöntem açısından bir özellik göstermediğini, kendi döneminin vekayinamelerinden farklı bir yanının olmadığını fakat bunun tersi olarak Peçevî'nin fikirlerinde bir gerçekçilik, deyişlerinde bir incelik ve tok gözlülük, ayrıca kasıt ve hileden uzak bir içtenliğin göze çarptığını belirtir. Konuların canlı bir şekilde tasvir edildiğini, içerik bakımından ise askeri ve siyasal hadiselerin yanı sıra sosyal ve kültürel konulara da değinildiğini belirten Baykal, Peçevî Tarihi'nin içerdiği zaman dilimi açısından Osmanlı tarihinin en değerli

[138] Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.e.*, s. XIV.

[139] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 212.

[140] Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s. 117.

[141] Şerafettin Turan, "Peçevî", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 545.

kaynaklarından biri olduğunun önceden beri anlaşıldığının, nitekim daha ilk baskısının 1864-1866 yıllarında yapıldığını ifade eder.[142]

Babinger, müellifin ölüm tarihinin kesin olarak bilinmediğini fakat bazı kaynaklarda geçen 25.12.1650 tarihinde ölmüş olabileceğini kaydetmektedir.[143]

Çalışmada Bekir Sıtkı Baykal'ın 2 cilt halinde sadeleştirmesi yapılan "Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi" adlı eserden faydalanılmıştır.

1.12. "Naima Tarihi" ve Naima

Doğum tarihi kesin olmamakla beraber 1065/1655'de Halep'te doğan ve bir yeniçeri ailesine mensup olan Naima'nın asıl adı Mustafa'dır. Divan katipliği görevindeyken geleneğe uyarak aldığı mahlas sebebiyle Naima [144] olarak anılmıştır.[145] İstanbul'da bir hami bulan Naima, Saray-ı Atik baltacıları arasına girerek eğitimini burada devam ettirdi. 1097/1686 yılında Divan-ı Hümayun katipleri arasına giren Naima, daha sonra kendisi gibi Baltacılar Ocağı'ndan olan Kalaylıkoz Ahmet Paşa'nın divan katipliğine, ardından Rami Efendi'nin yardımıyla Amcazade Hüseyin Paşa'nın gözetimi altına girerek aldığı destek sonucu vak'anüvislik görevine getirildi. Naima'nın halefi olan Raşid Efendi'nin kendisinden vak'anüvis olarak bahsetmesi onun ilk vak'anüvis oluşunu güçlendirmiştir.[146]

Naima'nın vak'anüvisliğe getirildikten sonra ilk işi, Amcazade Hüseyin Paşa'nın isteğiyle Şârihülmenârzâde Ahmet Efendi'nin yazmış olduğu tarih notlarını temize çekmek olmuştur.[147] Hacegan zümresine giren Naima, Anadolu muhasebecisi görevine belli aralıklarla üç defa getirildi. Son görevi 1705 yılına kadar sürmüştür. O dönemde veziriazam olan Çorlulu Ali Paşa, nücum[148] ilmine yakınlığıyla bilinen

---

[142] Bekir Sıtkı Baykal, *a.g.e.*, s. XVI-XVIII.

[143] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 212.

[144] İslam Ansiklopedisi'ne göre, "Yüksek seviyede refah, huzur ve mutlu hayat anlamında cennetin isimlerinden biri." anlamına gelmektedir.

[145] Mehmet İpşirli, "Naîmâ", *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 316; Ahmet Refik, "Naîmâ", *Kanaat Kütüphanesi*, İstanbul, 1932, s. 5; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1225.

[146] Mehmet İpşirli, "a.g.m.", s. 316.

[147] Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Naîmâ*, Haz. Zuhuri Danışman, C. 1, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1697, s. 34; Mehmet İpşirli, "a.g.m.", s. 316.

[148] Sözlük anlamı astrolojiolan kelime, yıldızlarla ilgilenen kişileri ifade eden bir kelimedir. Bkz: Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 1254.

Naima'dan şüphelenerek kendisini görevden alıp Hanya'ya sürgüne göndermiştir. Ancak Boğazhisar'da gizlendiği duyulunca ikinci bir emirle Hanya'ya gönderilen Naima burada altı ay gibi bir süre kaldı. İstanbul'da sıkıntılı zamanlar geçiren eşi Havva Hanım'ın durumunu anlattığı arzuhali Divan-ı Hümayun'a sunması üzerine Çorlulu Ali Paşa onu affetmiş fakat İstanbul'a dönmesine izin vermeyip Bursa'da kalmasını istemiş, İstanbul'a dönüş iznini ancak bir yıl sonra alabilmiştir.[149]

Bu dönemde Damat Ali Paşa'nın yakınları arasına giren Naima, onun desteğiyle Anadolu muhasebeciliği görevine ikinci defa getirilmiştir. Daha sonra 1125/1713 yılında yine Paşa'nın yardımıyla önce defter eminliğine, ardından baş muhasebe hâceliğine getirilmiştir. Sadrazam divanına serbestçe girip çıkan, dönemin ünlü şahsiyetleri arasına giren, dürüstlüğü ile Damat Ali Paşa'nın gözüne giren Naima'nın bu durumu Kethüda İbrahim Ağa'nın kendisini çekememesine neden oldu. İbrahim Ağa'nın, Naima'nın aleyhinde olan faaliyetleri sonucunda Damat Ali Paşa'nın gözünden düşen müverrih, baş muhasebecilikten alt memuriyet olan silahdarlar katipliğine düşmüştür. Ordu ile Mora seferinde bulunan Naima, sefer sonrasında sadrazam tarafından Mora defter emini olarak görevlendirilip orada bırakılmıştır. Yaşanılan olaylar yüzünden bir çöküntü yaşayan müverrih kısa bir süre sonra 1716'da Balya-Badra'da defter emini olarak vefat etmiş, cami haziresine gömülmüştür.[150] Ayrıca tarihi net olmamakla beraber Naima'nın vefatından sonrasına ait olduğu düşünülen bir belgeden hayattayken evinde yangın çıktığını, eviyle beraber mahzeninin ve kitaplarının yandığını, ayrıca Şârihulmenârzâde'nin tarih müsveddelerinin de yanmış olabileceği düşünülmektedir.[151]

Asıl adı "*Ravzatü'l-Hüseyin fi Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn*" olan Tarih-i Naima, herkesçe bilinen bir eser olup Osmanlı Devlet teşkilatı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Siyasi, askeri, idari olayları kaleme alan Naima, Osmanlı sultanları, vezirleri, askerleri ve ulema sınıfı arasındaki ilişkileri, mevcut kurumların bozulmasını ve yozlaşmasını, devletler arasındaki ilişkileri kaleme aldığı eseri

[149] Mehmet İpşirli, "a.g.m.", s. 316.

[150] M.Cavid Baysun, "Naîmâ", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 45-46; Yakup Şahiner, "Mustafa Naîmâ Efendi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Eseri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Anasay Dergisi*, Sayı 1, 2007, s. 89.

[151] Mehmet İpşirli, "a.g.m.", s. 316.

Osmanlı Tarihi için önemli bir kaynak niteliğindedir.[152] Resmi bir görev ile yazdığı eseri 1591-1659 yılları arasını kapsamaktadır. Naima, bu eserini yazarken Hacı Kalfa, Karaçelebizade, Ahmed Şârihülmenarzade, Hüseyin Vecihi gibi tarihçilerden faydalanmıştır.[153]

Araştırmada Zuhurî Danışman'ın 6 cilt halinde hazırlamış olduğu "Naîmâ Mustafa Efendi, Nâimâ Tarihi" kaynak olarak kullanılmıştır.

[152] Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ*, Haz. Mehmet İpşirli, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. XXXI.

[153] Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 269.

2. KRONİKLERDE VE ÇAĞDAŞ KAYNAKLARDA ŞİA MEZHEBİ

2. 1. Mezhep Olgusu (Şiilik, Kızılbaşlık, Rafızîlik)

2.1.1. Mezhep Kavramı

Tarihi süreçlere baktığımız zaman İran ve Anadolu bölgelerinde var olmuş devletlerin arasında bir rekabet ortamının olduğu gözlenmektedir. Özellikle XVI. yüzyıla gelindiğinde bir tarafta Osmanlı Devleti yerini koruyorken karşı tarafta siyasal bir güç haline gelen Safevi Devleti vardı. Safevi Devleti, Osmanlı'nın doğu tarafında hafife alınmayacak bir rakibi olmuş, aynı zamanda bir düşmanı haline gelmişti. Bu süreçte Sünni anlayışı benimseyen Osmanlı Devleti ile Sünnilikten Şiiliğe geçiş yapan Safevi Devleti arasında cereyan eden ve son bulmayan mezhepsel bir ayrılık meydana geldi. Bu ayrılık günümüze kadar devam etmiştir ve güncelliğini yitirmeyen bir konu olmuştur. İslam tarihine baktığımız zaman ilk dönemlerde herhangi bir mezhepsel ayrışma mevcut değilken din sahasında meydana gelen değişim ve farklılaşmalar sonucunda mezhepler ortaya çıktı. Bu mezhepsel zenginliğe ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi alanlardaki birçok unsurun etkisi oldu.

Mezhep kavramı, dini ve itikadi yol, doktrin, öğreti anlamında kullanılır. Arapça karşılığı ise meslek, gidecek yol demektir. İslam'da birçok mezhep ortaya çıkmışsa da günümüze kadar gelen ve taraftarı bulunan 4 mezhep vardır. Bunlar; Maliki, Hanefi, Hanbelî ve Şafii mezhepleridir.[154] "Zehâb" kökünden türeyen mezhep kavramının çoğulu "Mezâbih"tir. İlyas Üzüm mezhep kavramının terimsel anlamını, "Dinin inanç esaslarını veya ameli hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi; bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmi ve fikri birikim." şeklinde tanımlar. Temelinde imanın şartlarını taşıyan mezhepler itikadi, diğerleri ise fıkhi mezhepler olarak isimlendirilir.[155]

---

[154] M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 528-529; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü*, Doğuş Matbaacılık ve Ticaret Limitet Şirket Matbaası, Ankara, 1964, s. 237.

[155] İlyas Üzüm, "Mezhep", *İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 526; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul, 1987, s. 22.

Fıkhi ve İtikadi İslam mezheplerinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde "görüş" manasına gelen ve olumsuz bir etki bırakmayan mezhep tabiri, ilerleyen süreçte "fırka" anlamında kullanıldı. Mezhepsel ayrışmaların ve farklı görüş zenginliklerinin olduğu dönemlerde siyasal güçler, dini meşrulaştırma aracı olarak kullandılar. Fakat sonraki yüzyıllarda değişik fırkaların ortaya çıkıp dogmatik dini yapıları oluşturması, gerek iktidar kanadında gerekse halkın arasında çatışma ortamının kıvılcımlarının atılmasına neden oldu. Nitekim herhangi bir mezhebe mensup olan kişiler dini, ideolojik ve siyasal amaçları doğrultusunda istedikleri gibi yorumlama yetkisini kendilerinde bulabilmekteydiler. Ayrıca savundukları görüşlere karşı çıkanları ise görmezden gelip yok sayabilmekteydiler.[156]

İslam tarihinde yaşanılan Cemmel ve Sıffin olaylarında Müslümanlar karşı karşıya gelerek savaşmışlardır. Mezhepleşme sorunu ise ilk defa Muaviye'nin dönemin meşru halifesi Hz. Ali'ye başkaldırması sonucu yaşanmıştır. Bu olaylardan sonra ortaya çıkan ilk mezhebin Haricilik olduğu söylenmektedir. Hariciler, başta Hz. Ali'nin yanında savaşırken daha sonra ondan ayrılarak kendi görüşlerini kabul etmeyen herkesi kâfir diye itham ettiler. Hz. Ali ve Muaviye'nin cehennemlik olduğunu iddia eden Hariciler, savundukları görüşleri ayetler eşliğinde meşrulaştırmaya çalıştılar. Gelişen olaylar sonucunda Muaviye, Hz. Osman'ın Müslümanlar tarafından katledilmesini ve Hz. Ali'nin katilleri cezalandırmamasını siyasete araç olarak kullanmıştır. Müslümanların önemli bir kesimi Hz. Ali ve Kerbela'da şehit edilen oğlu Hz. Hüseyin'in yaşadıklarına kayıtsız kalmadılar. Böylece Ehl-i Beyt'e ve Hz. Ali'nin soyuna duyulan aşırı sevgi Şia mezhebinin ortaya çıkmasında temel rol oynadı. Görülüyor ki Haricilik ve Şia mezheplerinin ortaya çıkmasında siyasal unsurlar baskın olmuştur.[157] İlk dönemlerde sadece siyasi bir tercihten ibaret olan Şiilik, mezhep niteliği taşımıyordu. Hz. Ali ve oğlu Hasan'ın

[156] Zübeyir Bulut, "Mezheplerin Ayrışma Konusu Haline Getirilmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, Sayı 3, Bolu, 2015, s. 277.
[157] Zübeyir Bulut, "a.g.t.", s. 279-280.

yönettiği devlet de Şii nitelikte bir devlet değildi. Fakat Kerbela[158] vakasından sonra Şiilik mezhepleşme hüviyeti kazanmaya başladı.[159]

Bir düşünce hareketinin mezhep niteliği taşıması için İslam'ı tam manasıyla kabul edip benimseme, siyasi ve itikadi konulara hakim olma ve bu hakimiyetin gruplaşmaya dönüşmesi gerekir. Bu gruplaşmanın içinde ise kendine has bir metodolojinin ve tutarlılığın olması şarttır. Yeni bir din olmayan mezhepler, dini kabul eden toplumların geliştirdikleri özellikler sonucu ortaya çıkan formlardır. Mezhepler, İslam'ın sahip olduğu inanca ve siyasete dair yapılan tespitlerin ortaya konulmasına vesile olmuştur. Mezheplerin ortaya çıkmasında etkisi olan temel faktörler şöyledir: Nasların özelliği, siyasi sebepler, kader problemi, sosyokültürel nedenler ve kabile asabiyeti.[160]

Geçmiş dönemlerde dinin istenildiği şekilde yorumlanması ve farklı görüşleri benimseyen karakterlerin ortaya çıkıp savundukları düşünceleri sistemli hale getirmeleri sonucu mezhepler ortaya çıktı. Ortaya çıkan bu çeşitliliğe yön veren kişiler, kendilerine ayrı bir görev yükleyerek istedikleri doğrultuda bir inanç birliği oluşturmaya çalıştılar. Bu inanç sisteminin etrafında sayısız köklerin oluşması bu alandaki çeşitliliği arttırdı. Mezheplerin temeline baktığımız zaman beşeri bir altyapının olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü ortaya çıkan fırkalar, sistemler, mezhepler insanların elinden çıkan mahsullerdir.

2.2. Şia/ Şiilik Kavramı

Arapçada boyun eğmek, tabi olmak anlamında "Müşâyaa" kelimesinin kökünden gelen bir sözcük olan "Şia", misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, birine uymak, birinin tarafını tutmak, birinden yana olmak, yoldaş, bölük, fırka, dost, taraftar v.b anlamlarına gelmektedir.[161]

---

[158] Kerbela: Hz. Hüseyin'in türbesinin bulunduğu ve Şiilere kutsal sayılan yer. Bkz: Mustafa Öz, "Kerbela", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 271-272.

[159] Mustafa Öz, "Şia", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 114.

[160] İlyas Üzüm, "a.g.m.", s. 526-528.

[161] Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 21; İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 433; Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997, s. 79; Şehrazat Zengin Karayılan, "Şia Kelamında İlahi Sıfatlar", ÇÜSBETİBA (Çukurova Üniversitesi

İslam tarihinde ise "Şia" tabiri, Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında Hz. Ali'yi halifelik makamına en uygun kişi olarak görüp onu "meşru halife" olarak kabul edilmesini isteyen kesimin oluşturduğu bir fırkadır. Ayrıca ondan sonra gelecek olan halifelerin de On iki İmam[162] yani Hz. Ali'nin soyundan devam etmesi gerektiğine inanan, gelecek olan bu imamların da masum oldukları iddiasında bulunan topluluğun oluşturduğu mezhebe ve bu mezhep davasında ortaya çıkan kişilere verilen bir isimdir.[163] Şia anlayışında; imamların, peygamber gibi dini yetkiye sahip olduklarını iddia etme, onları masum, her türlü lekeden arınmış, küçük ve büyük hiçbir günahı işlemeyen olarak nitelendirme, Allah'a karşı gelmeyip emredileni uygulayan kişiler olarak görme, onlara inanmayıp onları inkar edenleri ise kâfir şeklinde tanımlama mevcuttur.[164]

"Şia" kelimesinin başka bir tanımı ise, Hz. Ali ve çocuklarına yönelik siyasi destekli olarak ortaya çıkmış, kısa sürede bir mezhep haline gelmiş ve daha sonra birtakım farklı gruplara ayrılarak farklı coğrafyalara yayılan bir mezhep ve taraftar şeklindedir.[165] İslam mezhepleri arasında bulunan Şiiliğin en belirgin özelliği, temelde Hz. Ali'nin nass (sünnet, ayet, açık delil) ve tayinle[166] imam olduğu düşüncesine göre şekil bulan "imamet" meselesini inanç esası olarak görmektir. Şia mezhebi, On birinci İmam Hasan Askeri'nin ölümünden sonra yerine geçecek olan kişiyle ilgili olarak farklı fikirler ortaya çıkmış ve yaklaşık olarak on beş fırkaya ayrılmışlardır. Fırkalar arasında görüş ayrılıkları olmasının yanında bazılarının İslam

---

Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı), Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010, s. 4; Mustafa Öz, "Şia", s. 111.

[162] On iki İmamın isimleri ve sıralaması şu şekildedir: Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Ali Zeynelabidin, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed Taki, Ali Naki, Hasan Askeri, Muhammed Mehdi. Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 1. baskı, İlmi Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 211.

[163] Rudolf Strothmann, "Şia", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 502; Hasan Onat, "a.g.m.", s. 81; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 353.

[164] Selim Özarslan, "Şia'nın Dini Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Sayı 1, 2005, s. 51.

[165] İlyas Üzüm, "Şia", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 121.

[166] Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi kendisinde halife olarak tayin ettiğine dair Şiiler tarafından savunulan en önemli deliller "Gadiri Hum Olayı", "Kırtas Olayı" ve "Sakaleyn Hadisi"dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Sofuoğlu, "Gadir-i Hum Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, Sayı 1, Ankara, 1984, s. 461-470.

çizgisinden tamamıyla uzaklaştıkları görülür. Bu gruplamaları iki kısma ayırmak mümkündür.[167]

Hz. Ali'nin sağlığında ortaya çıkan gruplar: Şiatu Ali (Halifelik hakkının Hz. Ali'nin olduğunu söyleyip, ona bağlı olanlar), Mufaddıla (Hz. Ali'yi sahabeden bile daha üstün tutanlar), Sabbe ve Taberraiye (Sahabeye kin tutup onlardan uzak duranlar ve Sünniliğe karşı olanlar), Galiyye ve Müellihe (Hz. Ali'yi çok sevip onu tanrılaştıranlar).[168]

Hz. Ali'nin ölümünden sonra ortaya çıkan gruplar: Keysaniye, Zeydiye, Galiye ve İmamiye gibi gruplara ayrılmışlardır. Bu grupların tamamında ortak olan düşünce, halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu, ondan önceki kişilerin bu görevi hile yoluyla almış olduklarını, yalnızca Hz. Ali ve onun soyundan gelen On iki İmam'ın halife olabileceği yönündedir.[169]

Konu itibariyle "İmamiye" veya "İsnaaşeriyye"nin ortaya çıkışını kısaca şöyle açıklayabiliriz. 874 yılında On birinci İmam Hasan Askeri'nin vefat etmesiyle birlikte onun yerine intikal edecek olan oğlunun imam olduğuna, ümmetin hidayetini üstlendiğine, tehlikelerden dolayı Bağdat'a bağlı olan Samerra şehrindeki evlerinde bulunan mahzene girerek gizlendiğine inanılmıştır. Bu ortadan kayboluşun bir gün sona ereceğine, zamanı geldiğinde ortaya çıkıp dünyaya adalet dağıtıp tüm insanları kurtuluşa erdirmek için On ikinci imam olarak Muhammed Mehdi'nin ortaya çıkacağını ileri süren kişilerin oluşturduğu fırkaya "İmamiyye" [170] ya da "İsnaaşeriyye" isimleri verilir.[171] İsnaaşeriyye isminin ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat ismin zikredildiği ilk kaynağın Abdülkahir el-Bağdadi'nin

[167] Yasin İpek, *Şiadan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik*, Ekim Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2014, s. 19-21.

[168] Yasin İpek, *a.g.e.*, s. 21.

[169] Ethem Ruhi Fığlalı, "İsnâaşeriyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 142-143; Ayrıntılı bilgi için bkz. Şehrazat Zengin Karayılan, "a.g.t.", s. 13-21.

[170] İmamiyye: İmameti dinin esaslarından kabul eden, bazen Şia ve İsnaşeriyye ile eş anlamlı olarak kullanılan Şii fırkaların ortak adı. Bkz. İsmail Hakkı Göksoy, "İmamiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 207-209.

[171] Ethem Ruhi Fığlalı, "a.g.m.", s. 142-143.

"el-Farkbeyne'l-fırak" olduğu söylenir. İsnaaşeriyye kavramı daha sonra İmamiyye ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.[172]

Ahmed Emin, Fecrü'l-İslam adlı eserinde yukarıda anlatılanlarla benzer şekilde, Şii taraftarlarının Hz. Ali'nin hilafete diğer kişilere nazaran daha layık olduğunu, buna sebep olarak da Hz. Ali'nin şahsiyetini ve peygamber ile olan akrabalığını gösterdiklerini belirtir. Ayrıca O, Şiilik fırkasının peygamber öldükten sonra ortaya çıktığını, Hz. Osman'a küfür ederek zamanla geliştiğini, farklı milletlerden olan toplumların Şiiliği kendi dinlerine göre şekillendirdiğini, Farsların Şiiliğe daha büyük etkileri olduğunu ifade eder.[173]

"Şiilik" dendiğinde kuşkusuz akla ilk gelen coğrafya İran bölgesidir. Nitekim Şiiliğin var oluşundan günümüze kadar olan süreçte İran coğrafyası olarak tanımlanan bölge ile Şia birbiriyle özdeşleşmiş durumdadır. Emevilerin Arap ırkçılığı ve İran düşmanlığı gibi faktörlerin İran'da Şiiliğin yayılmasına etki ettiğini söylemek elbette ki yanlış olmaz. Nitekim bu faktörler sonucunda ortaya çıkan gruplaşmalar ve farklılaşmalar Şia'nın bu bölgede hızlı bir şekilde yayılmasına zemin hazırlamıştır.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti için bir tehlike arz eden Şiilik, dönemin önemli tarihçisi, devlet adamı ve şeyhülislamı olan İbn Kemal tarafından bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine Sultan Selim İran üzerine sefere çıkmadan önce İbn Kemal bir fetva vermiştir. Fetvanın amacı Osmanlı halkını seferin altyapısına hazırlayıp çıkabilecek herhangi bir sorunu önlemektir. Fakat temeldeki asıl gaye devletin yaptığı ve yapacağı savaşları ve beraberinde gelecek ölümleri meşrulaştırma girişimidir. Nitekim İbn Kemal, Şii mezhebine bağlı ve Şah İsmail yolundan gidenler için önemli bir fetva hazırlamış ve bu fetvanın gereklerini halka benimsetmeye çalışmıştır.

> *"Hâşâ! ef'âl-i şenîası, ol nesebi tahirden olmamağa şehadet ettiğinden gayrı, sîkattan menkûldür ki Şah İsmail'in babası ibtida-i hurûcunda İmam Ali b. Musa meşhedinde ve sâir emâkinde olan sadât-ı izâma kendünün nesebini Bahr-ı Ensâb'a zorla kaydettirmiştir. Bazı sâdât kıtâlden halâs içün imtisali sûretin gösterip dediğini eylemişler. Ama bu miktar tedarik eylemişler ki bunun nesebi ulemây-i ensâb-ı şerîfe mabeynlerinde akîm olup asla nesli kalmamak ile ma'ruf bir seyyide müntehi kılmışlar ki nazar eden hakikat hâle vâkıf ola.*

[172] Ethem Ruhi Fığlalı, "a.g.m.", s. 143.

[173] Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam (İslam'ın Doğuşu)*, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1976, s. 396.

Faraza sıhhat-i nesebi mukarrer olsa dahi bî-din olacak sair kefereden farkı olmaz. Âl-i Resûl, şeâiri şer'î beyyinesine riâyet, ahkâm-ı dîn-i mübîni himaye edenlerdir. Hz. Nuh'un Kenan'ı sulbî oğlu iken dini üzere olmadığı için "ehlimdendir" diye necatını Rabb-i İzzet'e dua edicek, "o ehlinden değildir" diye buyrulup kefere ile ta'zib ve iğrak buyurulmuştur. Eğer Enbiya-i i'zam aleyhimü's-salatü vesselam neslinden olmak dünyevî ve uhrevî azaptan necat sebebi olsaydı Hz. Adem'in neslinden olmakla hiçbir kâfir asla dünyada ve uhrâda muazzeb olmazdı.

Şîa'dan olmak değil yetmiş iki fırka ki içlerinde ehl-i sünnet ve'l-cemaat fırkasından gayrı nârdadır" deyu Hz. Rasulullah (sav) tasrih buyurmuşlardır. Bu taife ol yetmiş bir fırka-i dâllenin halis birinden değildir. Her birinden birer miktar şer ve fesad alıp kendiler hevalarınca ihtira' eylemişler ve şimdiye değin amaçları günden güne çoğalmaktır.

Ol taifenin kabâih-i ma'dude ile ittisafları cemî ehl-i İslâm içinde tevatürle yakinen malum olmuşken küfürlerinde tereddüt eden müslüman değildir. Askerlerinden olup kıtale mübaşeret edenler… Onların etbâindan olanların şe'ninde asla tevakkuf olunur değildir. Ama şehirlerde ve köylerde kendi hâlinde salah üzerine olup bunların akâidinden ve ef'âlinden tenezzüh üzere olup zâhir halleri dahi sıdklarına delâlet eyleyen kimselerin kizbleri zâhir olmayınca üzerlerine bunların ahkâmı ve ukûbâtı emr olunmaz."[174]

İbn Kemal, dönemin şartları gereği vermiş olduğu fetvada Şiilerin sapkın bir topluluk olduğunu ve kendileriyle savaşılması gerektiğini savunur. İbn Kemal, Şah İsmail ve müritlerinin ilk üç halifeyi yok saydıklarını, müritlerinin tarikata bağlılığın kolay ve yararlı olduğunu iddia ettiklerini, Şah'ın emrine göre helal saydığını helal, haram saydığını ise haram olarak bildiklerini belirtir. Başlarına taktıkları kırmızı başlığın küfür ve dinsizlik alameti olduğunu, memleketlerinin dâru'l-harp, kestiklerinin ise leş olduğunu, bu gibi kişilere mürted[175] gibi davranılması gerektiğini fetvasında dile getirir. Ayrıca onların yaşadıkları şehir ele geçirildiğinde kadınlarının, çocuklarının, mallarının Müslümanlara helal, erkeklerinin ise öldürülmesinin vacip olduğunu belirtir. Fakat bu kişiler teslim olduklarında zındıklar gibi öldürülmeyeceğini tam tersine Müslümanlar gibi hür olacaklarını vurgular. Müslüman ülkesini terk edip Şiilerin batıl dinini kabul eden ve onların ülkesine giden kişilerin kadı tarafından hukuken ölü sayılacağını, bu kişilerin eşlerinin bir başkasıyla evlenebileceğini, bunlara karşı cihad etmenin vacib olduğunu ve Müslümanların bu kişileri öldürmelerinin üzerlerine farz olduğunu savunur. "Onlarla savaşan biri ölürse şehit, kalırsa gazidir." şeklinde verdiği fetva ile söylediklerini destekler. Şah İsmail'in seyitliğini kabul etmeyen İbn Kemal, hakiki seyitliğin Hz.

[174] Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 38-39.

[175] Mürtet: İrtidat eden, dininden dönen imandan sonra inkar ile kâfir olan manalarına gelen bir tabirdir. Halk arasında (mürtat) suretinde kullanılır. Başka dinden iken İslamiyet'i kabul edenlere "mühtedi" denir. Bkz. M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 624.

Muhammed'in getirdiği dinde olduğunu, bu dini kabul edip koruyanlarda olduğunu, bu gereği yerine getirenlerin ise Osmanlı Devleti olduğunu belirtir. İbn Kemal, verdiği bu fetvalarda Kızılbaşları kâfir, ehli fesat, mürtet, dinsiz, İslam düşmanları olarak gördüğü aşikardır.

İbn Kemal, Şah İsmail ve müritleri ile ilgili vermiş olduğu önemli fetvalardan biri de şudur:

> *"Kabâih-i ma'rufelerinin muceb-i şeriat-ı şerife üzerine mufassalan hükmü budur ki; ol zalimler Kur'an-ı Azimi ve şeriat-ı şerifeyi ve din-i İslâm'ı istihfaf eylemekle ve kütübü şer'iyyeyi tahkir ederek ateşle yakmakla ve ulemâ-i dine, ilimleri sebebiyle ihanet edip kırmakla ve reisleri olan faciri ma'bud yerine koyup secde eylemekle, Hz. Ebû Bekir (r.a) ve Hz. Ömer (r.a)'e lanet eylemekle kâfir ve mürteddirler. Ayrıca Hz. Aişe-i Sıddıka'nın beraati ve nezaheti hakkında bunca ayet-i azime nazil olmuşken onlara itâle-i lisan eylemekle Kur'an'ı tekzip idüp kâfir olduklarından gayrı, Risâlet-Penâh (sav)'in cenab-ı azizlerine şüphe getirmekle sebb-i nebi eylemiş olup cumhur ulemâ-i a'sar ve emsar icmaıyle katilleri helal olup, İmam-ı A'zam ve İmam-ı Süfyani's-Sevrî, İmam-ı Evzaî katlarında tamam-ı sıhhat üzerine tevbe edip İslâm'a geldikleri takdirde bu küfürleri dahi sair kefereler gibi afvolunup katilden necat bulurlar. Ama İmam-ı Malik, İmam-ı Şafiî, İmam-ı Ahmed b. Hanbel, İmam-ı Leys b. Sa'd ve İmam-ı İshak b. Rahûye ve sair uzamâ-i ulemâ-i dinden cem'i kesiri katlarında, asla tevbeleri makbul ve İslâmları muteber değildir. Elbette hadden katl olunurlar. Hz. İmam din-i penâh (dinin koruyucusu) zikrolunan eimme-i dinden hangisinin kavilleriyle amel ederlerse meşrudur."*[176]

İbn Kemal'in verdiği bu fetva hem tarihi açıdan hem de farklı mezhep imamlarını bir arada barındırması için önemlidir. Yazar, bu fetva ile ülkede yaşayan Sünni Müslümanların desteğini almayı amaçlar. Osmanlı sultanını da önemli bir mertebeye koyan İbn Kemal'e göre dinin koruyucusu sultandır ve emirlerine uyulması gerekir.

> *"Bu taifenin kıtali sair kefere ile kıtalden ehemdir. Onun için ki Hz. Ebû Bekir (r.a) Medine-i Münevvere etrafında kefere çok iken ve bilâd-ı Şam fetholunmamışken onlara gaza eylemeden Hz. Ebû Bekir (r.a) hilafetinde zuhur eden Müseylemey-i Kezzâb'a tabi olan taifey-i mürted üzerine gaza eylemeyi ashâb-ı kirâm icmalarıyla tercih ve takdim buyurmuşlar. Hz. Ali hilafetinde Havâric kıtali dahi böyle olmuştur. Bu taifenin şerri ve fesadı daha a'zamdır. Yeryüzünden şerri ve fesadı ref'i için mücahede eylemek daha ehemdir."*[177]

İbn Kemal verdiği bu fetva ile bunlara karşı yapılan savaşın diğer kâfirlere karşı yapılan savaştan daha mühim olduğunu ayrıca fesat çıkaran kişilerle mücadele etmenin önemini vurgular. İbn Kemal'in o dönemde Müslümanlar üzerinde önemli bir etki yarattığı fetvanın Latin harfleriyle tercümesi özetle şu şekildedir:

---

[176] Ahmet İnanır, "a.g.t.", s. 39.

[177] Ahmet İnanır, "a.g.t.", s. 39-40.

"Her türlü hamd ve sena kudret ve kerem sahibi yüce Allah'a olsun salatü selamda doğru yolu gösteren Hz. Muhammed'e ve Hak yolda ona tabi olanlara olsun.

Haberlerde geldiğine göre, aşırı Şiaya bağlı bir grup, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat yolunda olan Müslümanların memleketlerinin pek çoğunu işgal ettiler. Oralarda kendi batıl-mezheb ve görüşlerini yaydılar.

Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında küfr-fena-sözler söylediler. Bunların Halifeliklerini inkâr ettiler. İlim erbabına ve içtihat yapan müctehitlere hakaretler savurdular. Onların başında bulunan Şah İsmail'in takip ettiği aşırı Şia-mezhebinin yolunu, gidilecek en kolay ve doğru yol zannettiler. Onlara göre Şah dinde sınırsız yetkiye sahiptir. Onun dinde helal kıldığı helal, haram kıldığı da haramdır. Mesela, Şah içkiyi helal kılmıştır, öyle ise içki helaldir. Netice olarak onların kötülükleri ve küfürleri sayılmayacak kadar çoktur.

Buna göre bizim, onların küfür ve irtidatlarında asla şüphemiz yoktur. Ülkeleri Daru'l-Harbdir. Erkekleri ve kadınları ile evlenmek caiz değildir. Onların çocuklarının hepsi nikâhsız "veled-i zinadır". Kestikleri hayvanlar mundardır, yenmez. Onlara mahsus olan kırmızı başlığı "Börk" zorlama olmadan, sırf onların alameti diye giyenin, büyük ihtimalle küfründen korkulur. Çünkü bu açıkça küfür ve inkâr alametidir.

Bunlar hakkında verilecek hüküm: Dinden dönenler hakkında verilecek hüküm ile aynıdır. Memleketleri Daru'l-Harb, malları, kadın ve çocuklarının Müslümanlarca yağmalanması helaldir. Erkeklerden bu sapık yolu bırakıp Müslüman olanlar serbesttir. Kabul etmezlerse hakları kılıçtır, öldürülürler. Savaşa gücü kudreti olan Müslümanların onlarla savaşması farz-ı ayindir."[178]

Dönemin şartlarını incelediğimizde İbn Kemal'in fetvası, o dönem için önemli bir meşrulaştırma aracı olarak görülmüştür. Fakat bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde ordunun büyük bir kısmını yeniçeriler oluşturmaktaydı. Yeniçerilerin çoğu ise Bektaşiliğin mensubuydular. İbn Kemal'in vermiş olduğu fetva ise Bektaşiliğin bir benzeri olan Şiilik mezhebinin mensupları içindi. Burada dikkatimizi çeken bir tezatlığın, bir çelişkinin olmasıdır. Çünkü İbn Kemal, fetvayı dinin gerekçesi olarak vermektedir. Bu fetva, dönemin siyasi ideolojisi için olması gereken bir hareket iken, yine aynı dönem için var olan bir çelişkiyi göz ardı etmemek lazım.

2.3. Kızılbaşlık Kavramı ve Osmanlı Kroniklerine Yansıması

"Kızılbaş" tabiri X. yüzyıldan bu yana kullanılan bir kelimedir. Dini inanç ve gelenekleri kendine özgü İslami bir anlayışla bağdaştıran Türkmenler, bu tabiri batini ve Şii anlayış doğrultusunda kullanmışlardır. Bu kavramın ilk defa ne zaman sosyal bir grup veya belirli bir din için kullanıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Fakat Kızılbaş tabiri, XV. yüzyılın sonlarına doğru kurulan Safevi Devleti ile birlikte farklı bir boyut kazanarak bu doğrultuda kullanılmaya başlandı. Devletin başı olan Şeyh Haydar, kendini destekleyen taraftarını diğerlerinden ayırt etmek için her bir dilimi

[178] Ahmet Uğur, *İbn-i Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1987, s. 73-74.

bir imamı temsil eden 12 dilime sahip kızıl börkü taraftarına giydirmiştir. Böylelikle zaman içerisinde bu kitleye "Kızılbaş" denilmeye başlandı. Bu tabir siyasi anlamda koyu bir İran taraftarlığı olarak adlandırılırken, dini anlamda ise aşırı derecede Şiiliği içeren olumsuz bir nitelik kazandı.[179]

Halil İnalcık Kızılbaş kavramının, Anadolu beyliklerinde kızıl başlık giyen Türkmen askerler için kullanıldığını ifade eder. Ayrıca O, Orta ve Doğu Anadolu'da çoğu Türkmen kökenli heteredoks görüşlere sahip, Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi ve Ortodoks Sünni politikasına karşı sık sık ayaklanan mezhep üyelerine verilen bir isim olduğunu belirtir.[180]

Abdülbaki Gölpınarlı, Safeviyye Tarikatı adıyla kurulduğu ilk zamanlarda Sünni anlayışı benimsemiş olmalarına rağmen tarikat mensuplarının Şeyh Safiyüddin'i kendilerine pir, Hz. Ali'yi ise tanrı olarak kabul ettiklerini ifade eder. Yine O, Kızılbaş topluluğunun üst mertebesini oluşturan önemli kişilerin üzerinde Bektaşilerin önemli tesiri olmasına rağmen Kızılbaşlığı Bektaşilikle bir tutulmaması gerektiğini savunur. Ona göre, bir tarikat olan Bektaşiliğin kapısı herkese açıkken Kızılbaşlıkta öyle bir durum söz konusu değildir. Kızılbaş olabilmek için erkek veya kadın fark etmeksizin soyunun buradan gelmiş olması gerektiğini, bu açıdan Kızılbaşlığın bir tarikattan ziyade bir mezhep niteliği taşıdığını belirtir.[181]

Şeyh Haydar döneminden sonra kullanılan kızıl sarık, müritlerin derecelerine göre ayarlanıp verilmiştir. Bu taca ayrıca "Haydari tac" da denilmiştir.[182] Kızılbaş kavramı, mecazi anlamda dinsiz kelimesinin yerine de kullanılmıştır.[183] Nitekim Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki çekişmenin bir sonucu olarak Osmanlılar bu kavramı "isyancı zümreler ve devlet muhalifi" manasında kullanırken

[179] İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 546-557; A. Timur Bilgiç, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2012, s. 232.

[180] Halil İnalcık, *Osmanlı imparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1500)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 243.

[181] Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızılbaş", *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 790-791.

[182] Abdülbaki Gölpınarlı, "a.g.m.", s. 789-795.

[183] M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 277.

daha sonra kavrama dini bir boyutun eklenmesiyle Kızılbaşları sapık, inkarcı, yoldan çıkmış kişiler olarak tanımladılar.[184]

Yukarda da değinildiği şekilde merkezi Erdebil olan Kızılbaş kavramı ilk defa Şeyh Haydar zamanında kullanılmıştır. Fakat Safeviye tarikatının Kızılbaşlığa geçiş aşamaları net olarak bilinmemektedir. Kullanılan kızıl başlık müritler arasında çok beğenildiği ve benimsendiği için çok hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir.[185] Daha önce değinilenlere ek olarak Tufan Gündüz, Kızılbaş kavramını, Safevi Devleti'ne bağlı askeri gücün oluşturduğu insan topluluğuna verilen bir isim olarak açıklar.[186] Kurucu bir unsur ve muharip bir gücü oluşturan Kızılbaş ismi devlet bünyesine nüfuz etmiştir. Bu çerçevede hükümdar "padişah-ı Kızılbaş", Kızılbaş oymakları "tavâif-i Kızılbaş", ordu "leşker-i Kızılbaş", devlet "ülke-i Kızılbaş, devlet-i Kızılbaş", emirler ise "ümerâ-yi Kızılbaş" isimleriyle anılmıştır.[187] İran ve Şah İsmail ile yakın ilişki içinde olan Kızılbaşlar, Osmanlı topraklarında Safevi uyruğu gibi davranıp faaliyetlerde bulundular. Kızılbaşların arasından kendi temsilcisini seçen Şah, seçilen kişiye hırka, kılıç, berat ve para gönderirdi. Nitekim Anadolu bölgesinde yaşayan Kızılbaşlar ise Şah İsmail'e, düzenli olarak "şah hakkı" veya "nezir" (adak) adı altında bir vergi gönderirdi. Kızılbaşların hac ziyareti Mekke'ye değil Erdebil'de bulunan Şeyh Safiyüddin'in mezarına yapılmaktaydı. Sünni Osmanlı Devleti'nin Kızılbaşları fark edip cezalandırması sonucunda oluşan devlet baskısı bu topluluk arasında gizliliğe yol açıp kapalı bir hayat sürdürmelerine neden oldu.[188] Hatta Saim Savaş, Kızılbaşların yakalanması için devletin "Erdebil sûfilerinden Erdebil-oğlı'na giderken dutulan sûfîlerün soygunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna." şeklinde hüküm verdiğini belirtir.[189]

Şah İsmail'in geniş faaliyetleri sonucu müritlerinin çoğalmasıyla beraber Safevi topraklarında yaygın bir biçimde benimsenen ve büyük bir sosyal grubu içine alan Kızılbaş kavramı, Sünni ve Osmanlı toplumunda itici, aşağılayıcı ve kötüleyici

[184] İlyas Üzüm, "Kızılbaş", s. 547.
[185] Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 9-10.
[186] Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safevîler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 16.
[187] İlyas Üzüm, "Kızılbaş", s. 547.
[188] Halil İnalcık, *a.g.e.*, s. 204.
[189] Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 45.

bir anlamda kullanıldı. Bu kitleye ait insanların davranışları dışarıdan olumsuz olarak değerlendirildiği için Kızılbaş kavramı da bu doğrultuda şekillendi.

Safevi-Türkmen kaynaşmasının bir sonucu olan Kızılbaş sorunu, XVI. yüzyılda Çaldıran Savaşı sonrasında bile çözülemeyen bir mesele olmuştur. Bu sorun, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hakimiyet kurması açısından ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Safevi Devleti, Anadolu'da bulunan Kızılbaşlarla iletişimini Kerbela'daki Bektaşi tekkesi, buyruklar ve hilafetnameler üzerinden sağlamaktaydı. İncelenen buyruk metinleri neticesinde Anadolu'daki Kızılbaşların 12 imamcı ya da İsmaili bir Şiilik yaymadıkları iddia edilir. Yani Kızılbaşların XV. yüzyılda Safevi propagandası olarak değil, XII veya XIII. yüzyılda Hz. Ali'nin soyunu kutsayan ve kendi soyunu Hz. Ali'ye bağlayan mutasavvıf, gazi ve dervişleri velileştiren geniş bir halk kitlesi Türkmenlerin ortaya çıkardığı öne sürülür.[190]

Dönemin olaylarına tanıklık eden İdris-i Bidlîsî'nin önemli eseri olan Selim Şah-name'de Kızılbaş ve Safevilerle ilgili önemli detaylar göze çarpar. Nitekim eserin temel amacı Şii anlayışa karşı Sünni anlayışı benimsetmek ve savunmaktır. İdris-i Bidlîsî, eserini Şiilerin Sünni topraklara yayılmasını önlemek, Sünni inancın "hakk", Şii-Kızılbaş inancının ise "sapık", "mutlak yanlış" bir düşünce olduğunu savunmak için kaleme almıştır. Bidlîsî, mezhepsel yönden en büyük savaşını "yeryüzünde en büyük dini fesat", "dini ifsad eden" gibi ithamlarda bulunduğu Kızılbaşlara karşı vermiştir. Müellif, Sünni inancın savunucusudur ve Ehl-i Sünnet inancına karşı olan her türlü düşüncenin karşısında olup buna göre mücadele etmiştir.[191]

Bidlîsî, Sultan Selim'in İran topraklarına yönelişini anlattığı bölümde, Acem topraklarında fetret döneminin başlaması ve buralarda fitnenin fesadın yayılmasının halkı etkilediğini, İran'daki avarelerin ve Acem memleketinin mazlumlarının, Kızılbaşların ve sûfi denilen "kâfir kalpli isyankarların" yaptıkları yüzünden yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalıp Osmanlı'ya sığındıklarını belirtir.

[190] Ahmet Karamustafa, "Anadolu'nun İslâmlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*, Der: Yalçın Çakmak- İmran Gürtaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 51-52.
[191] Ahmet Erkol-Saadet Altay, "İnanç ve Mezhep Anlatımı Üzerinden İdris-i Bidlîsî'nin Düşüncelerine Kelami Bir Bakış", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis,* C. II, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 297-300.

İran'da baş gösteren "kızıl tekkeli taifenin" Acem krallarına ve önde gelen yiğitlere üstünlük sağladıklarını, bu sebeple "Kızılbaş Fitnesi"nin İslam memleketlerine sıçrama ihtimalinin yüksek olduğunu vurgular. Kızılbaş Şahı'nın şahlık mevkisi ve saltanat isteğiyle övünüp kibirlendiğini ve nefsini tatmin etme yoluna girip kötülüğün ve isyankarlığın önünü açarak ilahi buyrukları ortadan kaldırmayı amaçladığını belirtir. Buradan anlaşılıyor ki o dönem ortaya çıkan fitnenin İslam topraklarına yayılma endişesi bir beka sorununa dönüştürme düşüncesi belirgindir.[192]

Bidlîsî, eserinde ek olarak şunlara değinir: Kendisinin Kürdistan memleketlerine melik ve beyleri Şiiliğe karşı uyarmak için Uşni ve Armi'den Amid'e ve Malatya'ya gittiğini, onlarla arasındaki irsî bağlardan dolayı dostluk ilişkisinin devam ettiğini belirtir. Kürt Bey ve aşiretleriyle ahitleştiklerini, bu ahit üzerine mir ve beylerin Sultan Selim'den kendilerine gelen davet üzerine hiç vakit kaybetmeden memleketlerinden "alçak Kızılbaş"ları def ettiklerini, kendisinin beyleri tek bir amaç doğrultusunda topladığını ekler. Osmanlı'nın Dulkadirli Beyliği ve Türkmenlere karşı yaptığı savaşta toparlayıcı rol üstlendiğini belirtir. Bidlîsî, Dulkadirli beyi Alaüddevle'ye "şeytanın ileri gelen yardımcıları ve zamanın mülhitleri", "mülkte ve millette fesat çıkarmak" gibi ithamlarda bulunarak onun Kızılbaşlarla aynı yolda yürümekle suçlar. Ayrıca O, Bozoklu Celal İsyanı'nın nedenini Safevi propagandası olarak görür.[193]

Yukarıdaki paragrafın son cümlesinden anlaşılacağı üzere Bidlîsî, Safevi hanedanını siyasi bir düşman şeklinde görerek, Şah İsmail'in ortaya çıkardığı Şiilik ve Kızılbaşlık baskılarından kurtulmak için Osmanlı'ya sığınmıştır. Bidlîsî, bu topluluğu din dışı bir inanç birliği olarak görüp, bunlar için "Rafizi", "İsmailiyye Rafizileri", "Harici-Rafizi", "dinsiz hariciler"[194], "çirkin ve sapık", "mülhit", "sapık", "iblis", "melun", "isyankâr ve dinsiz taife", "kara yüzlü, kötü sanlı Kızılbaş taifesi", "kara yüzlü aşağılık fırka", "vefasız ve hain, alçak, inatçı mülhitler", "kötü mezhepli köpek" gibi aşağılayıcı ve küfür niteliğinde tabirler kullanmıştır. Kendisini

[192] Hicabi Kırlangıç, *İdris-i Bidlîsî Selim Şah-nâme*, Hece Yayınları, Ankara, 2016, s. 154-158.

[193] Hicabi Kırlangıç, *a.g.e.*, s. 285-297.

[194] İslamiyet'in en eski fırkalarından birinin mensuplarına verilen isim. Bkz: G. Levi Della Vida, "Hâricîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, s. 232-236; Ahmet Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXI, s. 331-348.

"ehl-i sünnet" inancının temsilcisi olarak görüp bu inanç dışındaki her düşünceye karşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ni ekonomik açıdan refah beldesi olarak görüp Safevi Devleti'ni fesat ve fitne bölgesi olarak nitelemiştir.[195]

Bidlîsî, Kızılbaş topluluğunu, Lut kavmine benzetip başlarına taş yağdığını bu yüzden onları devletsiz, dinsiz, münafık, zındık, dirayetsiz, zalim, asi, bedbaht ve yağmacı olarak nitelendirir. Bidlîsî'nin Osmanlı Devleti'ne ve Sünniliğe olan bağlılığını böyle dile getirirken padişahın bu topluluğu ortadan kaldırması için halkın arasında bir kamuoyu oluşturma çabası içinde olduğu görülür.

Bidlîsî'ni kullandığı "zındık, mülhit, ilhat" gibi kavramların etimolojisini burada izah etmek yerinde olacaktır. Muhtelif bazı kesimlerin, Osmanlı devlet ideolojisine karşı yaptıkları hareketler dönem içerisinde, "zendeka, ilhat, zındıklık, mülhitlik" şeklinde tabir edilmiş, Sünni halk arasında ise "sapkın ve dinsiz" gibi anlamlarda kullanılmıştır. "Zındık" kavramı, Arapçada zendeka kökünden türeyip inançsızlığı, Allah'a ve herhangi bir dine inanmamakla birlikte bu düşüncesini gizleyen kişi olarak tanımlanır. Bu kavrama ilk defa İslam kaynaklarında Emevi döneminin son zamanlarından sonra rastlanılır. "Mülhit" kavramı ise, Arapça kökenli olup yoldan çıkma, yanlış yola sapma gibi anlamlara gelir. Kökeni Arapça olan "İlhat" kavramı, Allahsızlık, dinsizlik anlamlarına gelir. Bu kavramlar daha sonra, Sünniliğe aykırı davrananları, Müslüman adı altında kendi dinlerini yaşayanları, sapkın düşünceli, inançsız kişileri, Şiililere ve Şiiliğin kollarına bağlı olanları, kâfir ve müşrik olanları ifade etmek için kullanılmıştır.[196]

Hadidî'nin eserini incelediğimizde konumuz bağlamında O şu noktalara değinmektedir: O, Doğu diyarında bir kavmin ortaya çıktığını, halkın bu kavme Kızılbaş dediğini, hepsinin haramî[197], kallaş[198] ve evbaş[199] olduğunu dile getirir.

[195] Ercan Gümüş, "Siyasi Rekabetin Mezhebî Bir Düşmanlıkla Takdimi/Meşrulaştırılması Ve Bunun Hakimüddin İdris-i Bidlisî'nin "Selim Şah-Name" Sinden Takibi", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. II, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 79-80.

[196] Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. baskı, İstanbul, 2013, s. 7-14.

[197] "Yol kesen, haydut" anlamında kullanılır. Bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 737.

[198] Sözlükte "kalleş, dönek, hileci" anlamında kullanılır. (https://osmanlica.ihya.org/dt-24253.html Erişim Tarihi: 20.10.20 20.)

Başında kızıl taç olan sufi adlı birinin şekil olarak Müslüman fakat aslının kâfir olduğunu, bu kişinin ise kavmin başında olan Şah İsmail olduğunu, bunların yoldan çıkan Rafizîler olduğunu ve dinden çıktıklarını dile getirir. Hadidî, Şah İsmail'in kapısında mülhitlerin ve dinden çıkanların olduğunu ve bu kişilerin Allah'a ve Peygambere düşman olduklarını, mescit ve minberleri harap ettiklerini, her yere hakimiyet sağlamaya çalıştıklarını vurgulamaktadır. Hadidî'nin Şah İsmail'e olan duyguları şu beyitlerde kendini göstermektedir:

"Adı şeyhidi ammâ kendü şeytan
Ki sevmezdi anı kâfir, müsülman
Salar bî-had halîfe koyup adın
Cihan içre beşer-sûret şeyâtin."[200]

Hadidî, eserinde o dönemde Osmanlı karşıtı grup ve kişileri "Kızılbaş", "Kallaş u Evbaş", "Haramî" gibi tabirlerle adlandırır. Yazar, eserini padişaha sunma veya beğenilme kaygısıyla ele almadığından dönem için değerli bir kaynak eser hüviyeti gösterir. Bu açıdan dönemi anlama ve yorumlama bakımından yol göstericidir. Hadidî'nin Kızılbaş ve Şia'ya olan bakışını en net şu beyitlerde görebiliriz:

"Teke ili'nde meğer kim Şehkulu nâm
Varimiş bir harâmî zişt-i fercâm
Kızılbaş ehline ol baş olmuş
Harâmî, Rafizî evbâş olmuş
Cihânun onmaduğı oldu yoldaş
Harâmî hırsuz oldu hep Kızılbaş
İki binden ziyâde cem olup er
Kütâhhiye diyarına yürürler
Yatur beğlerbegi fârig yerinde
Sipâhi cümle beğler yerlerinde
Erişdi bir kaç âdem zâr u giryân
Dediler yağı erişdi şîtâbân

---

[199] Osmanlıca yazılışı "اوباش" olan kavramın sözlük anlamı, "aşağılık kimseler, mahalle çapkını, alçak, rezil, adi kişiler" olarak kullanılır. (https://www.nedirnedemek.com/evba%C5%9F-ne-demek Erişim Tarihi: 20.10.2020.)

[200] Hadidî, *Hadîdî Tarihi: Manzum Osmanlı Tarihi I (1285-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 355-356.

Ne yere uğradıysa etdi gâret

Çog etdi ehl-i İslâm'a hasâret." [201]

Celalzade Mustafa Efendi, eserinde Kızılbaşlarla ilgili notlar tutmuştur: O, "kâfir" diye tanımladığı bu kişilerin sapık dinleri olduğunu, tövbe etmediklerini ve her açıdan kâfirden daha kötü olduklarını, ateşi hak eden günahkar münafıklardan daha sapık ve kötü olduklarını dile getirir. Bu düşünceye sahip münafıkların amacının dine muhalefet edip İncil'in emirlerini yaymak, Kur'an'ın ise hükümlerini bozup İslam dinini küçümsemek ve bozmak olduğunu söyleyen müellif, Şah İsmail ve onun yolundan gidenlerin dinsiz ve sapık olduklarını, halka işkence ettiklerini belirtmektedir.[202]

Hoca Sadeddin, İran hakimi Şah İsmail'i ve ona uyup onun yolundan giden Kızılbaş topluluğunu eserinde şöyle dile getirir: "Kan dökücü kılıcı pis bir kalabalık olan Kızılbaşlar", "kan dökmeyi helal sayan Şah Kulu adındaki Kızılbaş edepsizi", "Kızılbaş fesadı", "sapkın kalabalık", "Kızılbaş eşkıyası", "dinsiz topluluk", "sapkın töreli kalabalık", "insanlıktan eksik kişiler", "aşağılık topluluk", "işleri kötülük olan yaramazlar", "kuduz köpekler", "kan içiciler", "kan saçanlar", "sapkınlığa batmış Erdebil oğlu", "şeytanlar ordusunun şahı" gibi söylemlerle kızgınlığını ve öfkesini ortaya koyar. Hoca Sadeddin'in eserinde dönemin olayları geniş bir şekilde aktarılmış olmasına rağmen, herhangi bir buyruk veya istek üzerine kaleme alınmadığı için diğer eserlerden bu yönüyle ayrılmaktadır. Bu özellik Hoca'nın eserine önemli bir misyon yüklemektedir.

Şeref Han Safevi devletinin Şii topluluğuna sadece "Kızılbaş" tabirini kullanmakla yetinmiş, eserinde onları kötüleyici, aşağılayıcı bir dil kullanmamaktadır. Dönemin olaylarına tanıklık eden Şeref Han, kaleme aldığı eserinde Osmanlı ve Safevi devletleri arasında vuku bulan olayları, ilişkileri detaylı bir biçimde okuyucuya aktarmaktadır. Olaylara bizzat tanıklık eden müellifin eseri, Safevi hükümdarı Şah İsmail'in ölümünden sonraki dönemi detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. Özellikle 1524 yılında Şah İsmail'in vefatından sonra meydana gelen

[201] Hadîdî, *a.g.e.*, s. 332-333.

[202] Celâl-zâde Mustafa, *Selimname*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 357.

Osmanlı-Safevi ilişkilerine geniş yer veren Şeref Han'ın eseri dönem bazında önemli bir kaynak eser niteliğindedir.

Kızılbaş kavramı, Safevi taraftarlarını ayırt etmek için kullanılmıştır. Erdebil Sufileri denilen müritlere, yukarıda değinildiği şekilde Şayh Haydar döneminden itibaren Kızılbaş denilmeye başlanmıştır. XVI. yüzyılda şaha riayet eden, boyun eğen, onun yolundan gidenler için kullanılan bu kavram, XVII. yüzyılda Şahseven olarak anılmaya başlanmıştır. Netice itibariyle Osmanlı müellifleri bu kavrama olumsuz bir anlam yüklemişlerdir.

2.4. Rafızîlik Kavramı ve Osmanlı Kroniklerine Yansıması

"Rafızî" kavramı "re-fe-ze" kökünden alınmış, Arapçada çoğulu "Revafiz"dir.[203] Genel olarak Rafızî fırkasına bağlı olup ona inanlar için kullanılan bir tabirdir. Arapçada "rafz" kökünden türeyen kelime ayrılma, terk etme manasında kullanılıp Şia'ya bağlı olan bir fırkanın adıdır.[204] Genellikle Hz. Ali'ye bağlı olup Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in imamlığını kabul etmeyen ve reddeden bu kişiler, Şia'nın üç fırkasından birini oluşturur. Her ne kadar İmamiye ile aynı zümreden olarak görülse de Zeydilerin 18 fırkanın sonuncusu olarak kabul edilir.[205] Osmanlı Devleti tarafından XVI. yüzyıldan itibaren Kızılbaş kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan Rafızîlik, Şii fırkaları içine alan bir ifade olmuştur. Siyasi bağlamda İran taraftarlığı olarak kabul edilirken dini bağlamda ise aşırı bir Şiilik unsuru barındıran kötüleyici anlamda kullanılmıştır.[206]

Genel olarak Şia mezhebini çağrıştıran, Osmanlı Devleti'nde ise Kalenderi, Kızılbaş grupları ifade etmek için kullanılan Rafizîyye kavramı, Safevi Devleti'nin etkisi altında kalıp Şialaşmış kişiler için kullanılır. Bu kişiler Hz. Ali'nin Tanrı olduğuna inanırlar.[207] Rafızîlerin ilk defa Şii fırkalarıyla birlikte anılması

---

[203] Turgut Atam, *Şiiliğin Doğuşu*, Asr Yayınları, İstanbul, 2018, s. 34.
[204] M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 2-5.
[205] Johannes Hendrik Kramers, "Rafızîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 593.
[206] İlyas Üzüm, "Kızılbaş", s. 547-548.
[207] Ali Öge, "Şeyhu'l-İslam İbn Kemal'in Sünnilik Anlayışı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2010, s. 258; Sabri Hizmetli, "Mezhepler Tarihi Yönünden Kemal Paşazade'nin Görüşleri", *Şeyhülislam İbn Kemal*, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s. 127.

Muhammed el-Bakır'ın ölümünden sonraki süreçte olmuştur. Selçuklu eserlerinde çok az bulunan terim, Osmanlı tarih kaynaklarında "Rafizî, Rafiziyü'l-mezheb, Revâfız, Revafızü'l-mezheb" gibi şekillerde görülmektedir. Bu kavram, Şii nitelikler taşıyan Bâtıni grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonraki süreçte ise Şia'ya bağlı Acemler, Kalenderiler, Safevi Devleti kurulduğu zaman Anadolu ve İran'da bulunan Kızılbaş grupları için kullanılmıştır.[208]

İslam'dan koparak küfre saplanan kişileri tabi eden Rafızîlik, ilk üç halifenin hilafetini reddetmiştir. Osmanlı literatüründe ise XVI. yüzyıldan itibaren "Kızılbaş" kavramı ile eş olarak kullanılmıştır. İki devlet arasında gelişen sert mücadelelere paralel olarak anlamı değişen Rafızîlik kavramı daha sonra "İslamlık dışı, şeytan işi" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti "sapkınlık" olarak ilan ettiği Rafızîlik tabirini, İmamiye Şiiliği olarak değil, Şah İsmail ve taraftarları ile inançları Şiiliğe temayül etmiş Türkmenler için kullanmıştır. Ayrıca Rafızîliği terk ederek Sünniliği kabul edenlere "Müslüman oldu." denilmiştir.[209]

Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar uzanan toplumsal kırılmanın sebep olduğu faktörleri ve Rafızîlik kavramını şöyle açıklar. 16. yüzyılda Ortadoğu'da siyasal bir faktör olarak ortaya çıkan Safevi Devleti Şii bir ideoloji üzerine kuruldu. Safevi Devleti'nin Osmanlı Devleti içerisinde aşırı propaganda faaliyetlerinde bulunması, bu propagandaların özellikle konargöçer kesim arasında rağbet görmesi ve Anadolu'da ortaya çıkan isyanlar Osmanlı idaresi içinde büyük bir endişeye sebebiyet verdi. Buna mukabil Osmanlı idaresi de yoğun bir karşı propaganda faaliyetlerinde bulunarak Şiiliği İslam karşıtı olarak kabul edip bu isyanları sapkın yani Rafızîlik şeklinde yorumladı. Böylece Osmanlı Devleti "Ehl-i küfr"ün sınırları içerisine Rafızîleri (Ehl-i rafz), gaza ve cihat kapsamına ise Şii İran'ı dahil etmiş oldu. Bu anlayış değişikliği o zamana kadar Anadolu'da kendi halinde olan heterodoks kesimini de içine alarak Osmanlı resmi ideolojisinde Safevi kaynaklı bir sarsıntının oluşmasına sebep oldu.[210] Özetle Ahmet Yaşar Ocak

[208] Mustafa Öz, "Rafızîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 396-397.

[209] Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasî Karakterin Dinî Söylemi: Kızılbaşlık", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2003, s. 25.

[210] Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s. 115-116.

Rafızîlik'i, "İslâmî ve mistik bir cila altında eski inançlarını koyu bir tutuculukla koruyan konargöçer ve yarı göçebe halk kesimi içinde kendisini vergiye bağlayıp yerleşik hayata geçirmeye zorlayan Osmanlı yönetimine karşı yaşadığı sosyo-ekonomik bunalımı kullanmak suretiyle tahrik eden Şiî propagandanın etkisiyle oluşan yeni bir siyasî-dinî ve sosyo-kültürel yapılanış." şeklinde tanımlar.[211]

Ahmet Refik anlatılanlara ek olarak, Rafızîliğin İran düşmanlığı ile bir görüldüğünü ve bu yüzden yayılım gösteremediğini, her zaman kanlı ve ateşli bir şekilde bastırıldığını ifade eder. Acem şahları, Rafızîliği, Osmanlı Devleti'ni yıkmak için dinsel bir güç olarak görmekteydi. Osmanlı Devleti ise bu gücü ortadan kaldırmak için Doğu vilayetlerinde bulunan Rafızîliği bitirmek için uğraşıyordu. Çünkü Osmanlılara göre bu mezhep hem siyasi hem de dinsel bir tehlike arz ediyordu. Rafızîler, Şah İsmail'e bağlı ve onun taraftarlığını yapan bir kesimdi. Onlara göre Acemleri, Osmanlı topraklarına sokmak Allah'a karşı yapmış oldukları en büyük sevap niteliği taşıyordu.[212]

Dönemin ünlü tarihçisi ve şeyhülislamı olan İbn Kemal, Rafızîleri sapık mezhepli olarak görüp bu grup hakkında şunları söyler:

> *"Bunlar aynı zamanda Şerîatı ve Şerîat ehlini tahkir etmekte, müctehid imamlara sövmektedirler. Güya bunların iddeasına göre Ehl-i Sünnet'e mensup olan müctehidlerin mezhebi meşakkatli imiş ve Şah İsmail denilen kendi önderlerinin mezhebi daha kolaymış ve son derece faydalı imiş! Bunlar Şah İsmail'in helal dediği şeye helal, haram dediği şeye de haram derler! Güya Şah İsmail onlara içkiyi helal kılmış!"*[213]

2.5. Kaynaklarda Şah Kulu İsyanı

XVI. yüzyılın en önemli isyanlarından biri olan "Şah Kulu" isyanı, arşivlerde ve Osmanlı tarihlerinde "Sofu, Şeytankulu, Karabıyıkoğlu" gibi isimlerle anılır. Şah Kulu, Yalınlıköy'de bir tekke sahibi olan Hasan Halife'nin oğludur.[214] Safeviyye Tarikatı'nın Anadolu'ya gönderdiği halifelerinden biri olan Hasan Halife, bir süre Şeyh Haydar'ın hizmetinde bulunduktan sonra Teke ilinde Aleviliğe meyilli olan

---

[211] Ahmet Yaşar Ocak, "Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1998, s. 141.

[212] Ahmet Refik, *Onaltıncı Asırda Râfizîlik ve Bektâşîlik*, Sad. Mehmet Yaman, Ufuk Matbaası, İstanbul, 1994, s. 13-22.

[213] Ali Öge, "a.g.t.", s. 259.

[214] Feridun Emecen, "Şahkulu Baba Tekeli", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 284; Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 165.

halkı, müridi Şeyh Haydar'a bağlamak için görevlendirildi. Oğlu Şah Kulu ile birlikte Yalınlıköy civarında bir mağarada ibadetleriyle meşgul oldukları için bu bölgelerde ön plana çıkıp tanınır hale geldiler. Nitekim Sultan Bayezid, Hasan Halife ile oğlunun zühdü takvalarını takdir ederek kendilerine her yıl, hayır dualarını almak için, 6-7 bin akçe göndermekteydi.[215] Fakat Şah Kulu, zamanla etrafına topladığı Kızılbaş Türkmenleri ile birlikte bir isyan başlattı. İsyanın sebebi sadece dini olmayıp siyasi sebeplerden dolayı gerçekleştiği söylenilir. Safevi taraftarı olan kişileri etrafına toplayan Şah Kulu gittiği her yeri yağmalamaya başladı. Kütahya'ya vardığında Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmed Paşa'ya uyguladığı bir taktik sonucu Paşa yakalanıp öldürüldü. İsyanın genişlemesiyle II. Bayezid, sadrazam Ali Paşa'yı ve Şehzade Ahmed'i isyanı bastırmakla görevlendirdi. Fakat iki taraf arasında çıkan çatışmada Ali Paşa öldürüldü. Savaşı kazanmasına rağmen ortadan kaybolan Şah Kulu'nun ağır yaralandığı, öldüğü veya kaçtığı söylenilmekle birlikte ölümü ile ilgili bazı ihtilaflar doğdu.[216] Şah Kulu'nun Teke ilinde bulunan yandaşları kendisini "Tanrı, peygamber" olarak sıfatlandırıp, ona inanmayan kişilerin imansız olduğunu, ayrıca kıyamet gününde herkesin onun önünde olacağını iddia edip halk arasında vaaz ve telkinlerde bulunmaktaydılar.[217] Kendini Mehdi olarak ilan eden ve "devlet ve saltanat bizimdir"[218] söylemlerinde bulunan Şah Kulu, halk tarafından bir kurtarıcı olarak görülmüştür. II. Bayezid'in devleti yönetemeyip idareyi vezirlerinin eline vermesi, iltimasların, rüşvetlerin artması halkın nazarında isyan için önemli sebepler olarak gösterilmiştir. Nitekim isyanın kısa bir süre sonra geniş çapta yayılması bu sebeplerin doğruluk payını arttırmaktadır.

İdris-i Bidlîsî, Selim Şah-name eserinde 1511-1512 tarihlerinde meydana gelen Şah Kulu isyanını dönemin İsmailiye Rafizîlerine mensup kimi asilerin çıkardığı fitne ve fesadı olarak kabul etmiştir. Bidlîsî, bu fitne ve fesada uyan Haricilerin reisi olan Şah Kulu'nun bir Kızılbaş olduğunu, Teke ili şehrinde "çirkin ve sapık Kızılbaş Şahına" bağlılığını bildirdiğini, çıkardığı isyan sonucu Anadolu'da

[215] Şehabettin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 3, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 36.

[216] Feridun Emecen, "a.g.m.", s. 284-286.

[217] Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. baskı, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, 2006, s. 56.

[218] Nuran Koyuncu, *Osmanlı Devleti'nde Şia*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014, s. 73.

20 bine yakın kişiyi kendine bağladığını ifade etmektedir. Ayrıca bunların Osmanlı'daki bazı önemli devlet adamlarını ve Anadolu Beylerbeyi olan Karagöz Paşa'yı öldürdüğünü de eklemektedir. Devletin fetret dönemine girdiği o zamanlarda şehzadelerin pasif kalması üzerine "dinsiz hariciler" İslam topraklarını yıkıp yağmalamaya başlamışlardır. Bütün bunlar üzerine Sultan Bayezid, Veziriazam Ali Paşa'yı, Sultan Ahmed ile birlikte bu fitnenin önüne geçmek amacıyla büyük bir ordu ile "Haricî Rafızî"lerin üzerine göndermiştir. Fakat bazı askerlerin sadakatsiz ve rahat davrandıklarını, Ali Paşa'nın kendini öne sürerek öldürülmesi sonucunda iki taraftan da 50 bine yakın insanın öldüğünü kaydeder. Ayrıca birçok evin yağmalandığını, halkın esir alındığını Bidlîsî eserinde dile getirmektedir.[219]

Gümüş, Bidlîsî'nin Şiileri, İslam'ın ilk zamanlarında vuku bulan ayrışmaların, fitnelerin nedeni olarak belirtilen ve sahabe katili olduğu ileri sürülen Haricilik ile nitelendirdiğini belirtir. Müellifin bunlardan dolayı nefret duygularını içinde barındıran söylemleri Safeviler'e karşı kullandığını, Anadolu'da meydana gelen isyanın sorumlusu olarak gördüğü İran Şahı'nı "çirkin ve sapık Kızılbaş Şahı" olarak aşağıladığını belirtmektedir.[220]

Şah Kulu İsyanı'nı detaylara inmeden anlatan Şükrî, isyan ile ilgili herhangi bir tarih vermez. Şah İsmail'den "Erdebil oğlu" diye bahseden Şükrî, Şah İsmail'in fitne, yalan ve hasetle meşhur olduğunu, devlet tahtına geçerek başka yerlerden haraç beklediğini ayrıca Erdebil oğlunun düşünce nedir bilmediğini belirtir. Şükrî, aslı ve soyu belli olmayan Şah Kulu adında birinin ortaya çıkıp Şah İsmail için isyan çıkardığını ve bu kişinin halk arasında dolaşıp Şah İsmail'e bağlılığını bildirdiğini ifade eder. Sultanlık makamı için isyan çıkarıp etrafına ordu toplayan Şah Kulu'nun, karşısına çıkan beyleri etkisiz hale getirdiğini ifade eden Şükrî, II. Bayezid'i herhangi bir tedbir almamakla suçlar. Yine O, II. Bayezid'in isyanı görmezden geldiği için isyancılar tarafından Ali Paşa'nın katledildiğini ve Anadolu'nun yakılıp

[219] Hicabi Kırlangıç, *a.g.e.*, s. 119-122.
[220] Ercan Gümüş, "a.g.m.", s. 74.

yıkıldığını belirtir.[221] Anlaşılacağı üzere müellif, II. Bayezid'i gereğini yapmamakla suçlayıp isyanın genişlemesinde sorumlu kişi olarak görmektedir.

Vakanüvis Nişancı Mehmed Paşa Şah Kulu isyanı ile ilgili, 1511 yılında Anadolu'da Şeytan Kulu denilen, büyüyle uğraşan Kızılbaş birinin ayaklanıp fesat çıkardığını, kargaşalık meydana getirdiğini söyler. Yine O, veziriazam Ali Paşa'nın asker ile üzerine gönderildiğini, vuku bulan savaşta Ali Paşa'nın şehit olduğunu ekler. Ayrıca Sultan Selim'in askerleriyle birlikte Şah Kulu'nun üzerine yürüdüğünü, Çorlu'da yapılan savaşta "Şeytan Kulunu" yendiğini, Şah Kulu'nun kaçarak Varna'ya, oradan da gemiye binerek Kefe'ye gittiğini belirtir.[222] Nişancı Mehmed Paşa, Şah Kulu için "Şeytan Kulu" ifadesini eserinde dile getirir. Bu ifadeyi kendisinden sonra yazılan kaynaklarda da görmek mümkündür.

"Şeytan Kulu" ibaresini kullanan Müneccibaşı, Şah Kulu'nun savaş sırasında kaybolup ölü veya diri olduğu hakkında hiçbir haberin alınamadığını kaydeder. Ayrıca bir rivayete göre, Şah Kulu Şah İsmail'e sığınmıştır. Fakat Şah İsmail, onu fitne çıkaracağı korkusuyla öldürmüştür. Diğer rivayete göre ise, Şah Kulu savaş sırasında göğsüne aldığı bir okla öldürülmüştür. Ona bağlı olan isyancılar ise Şah İsmail'e sığınmış, fakat Şah İsmail, Osmanlı Devleti ile arasının bozulmaması için hepsini kılıçtan geçirmiştir.[223]

Hadidî, yukarıda anlatılanlardan farklı olarak Ali Paşa'nın ordusunda 50 bin civarında asker olduğunu, Kızılbaşların ise 6 bin er olduğunu belirtir. Kızılbaşların, Ali Paşa'nın ordusundan kaçmak için Kayseri yolunu tuttuğunu eklemektedir. Ali Paşa'nın, Sultan Ahmed'i davet ederek Sultan Bayezid'in tahtına oturtmak istediğini belirten Hadidî'nin beyitlerinden Sultan Ahmed'in Osman ordusuna baş olamayacağını, gönlünden geçenin ise Sultan Selim olduğu anlaşılmaktadır.[224]

Hadidî, Kızılbaşların kaçıp Anadolu'yu yıktıklarını gören Ali Paşa'nın peşlerinden gidip beş on gün takip ettiğini, Kızılbaşların Karaman iline vardıklarını,

[221] Şükrî-i Bitlisî, *Selimname*, Haz. Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997, s. 74-75.
[222] Nişancı Mehmed Paşa, *Nişancı M. Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli: Hadisat*, Sad. Enver Yaşarbaş, Kamer Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1983, s. 156.
[223] Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. II, Haz: İsmail Erünsal, Kervan Kitapçılık, İstanbul, Tarihsiz, s.431-432.
[224] Hadidî, *a.g.e.*, s. 334.

Karaman tahtında olan Haydar Bey'in beraberindeki askerlerle, isyancıları karşıladığını kaydeder. Ayrıca Kayseri'den beş altı bin askerin de Haydar Bey'in ordusuna katıldığını, buna rağmen iki sancağın ordularının isyancılar karşısında yenildiklerini, onlara ait malların yağmalandığını, kazandıkları başarıdan güç olarak Kayseri tarafına doğru gittiklerini kaleme almaktadır. Yine O, Ali Paşa'nın yanında bulunan asker ve atlarla yolda kaldığını, Kızılbaşlara eriştiğinde ise kendisinin savaşa giriştiğini, Paşa'nın başının kesilip mallarının yağmalandığını, Kızılbaşların ise vardıkları her yeri yakıp yıktığını kaydetmektedir.[225]

Hoca Sadeddin, Şah Kulu ayaklanmasını anlattığı bölümde kendinden önce yazılan bilgilere bakarak veyahut görgü tanıklarının verdikleri söylemlerle yola çıkarak isyanın nedenlerini diğer müelliflerden farklı bir düşünceyle kaleme almaktadır.[226]

Hoca Sadeddin, Sultan Korkud'un sancağı olan Teke iline geri dönerek padişahın affına erişmiş olduğunu, orada yaşayan Türklerin doğuştan yaramaz olduklarını, dik başlı davrandıklarını, huysuzluk ve aşağılık yapılarının onlarda ikinci bir huy gibi olduğunu vurgulamaktadır. Müellif, bunların insanlıktan eksik yüreklerinin fesatlıkla dolu olduğunu, laf dinlemeyen hayvana benzer kişiler olduklarını sözlerine eklemektedir. Bu kişiler, Şehzade'nin gönlündeki yere yani Saruhan'a doğru beklenmedik bir zamanda yola çıkmışlardır. Hoca Sadeddin, kesin bir tarih vererek bu kişilerin 19 Nisan 1510 tarihinde Alevi töresine uygun bir şekilde toplandıklarını, Şah Kulu adıyla tanınan aşağılık bir herifi kendilerine baş ve buğ ederek isyana kalkıştıklarını ifade edip bu durumu şu beyitlerle dile getirir:

"Felek okudu adını anın Şeytankulu diye
İşi gücü fitne çıkarmaktır sonu da bu diye."[227]

Hoca Sadeddin'e göre isyancılar, Sultan Korkud'un mallarını ve hazinelerini korumakla görevli olanları kovarak hırsızlığa kalkıştılar. Devlet mallarından sorumlu kişilerle kanlı bir çarpışmaya giren isyancılar, fitne kapılarını açarak edepsizlik içinde uygun olmayan davranışlarda bulunmuşlardır. Zamanla isyana katılanlar

[225] Hadidî, *a.g.e.*, s. 335.
[226] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 106.
[227] Hoca Sadeddin, *a.g.e.*, C. IV, s. 42-43.

artmış ve isyan geniş boyutlara ulaşmıştır. Hoca Sadeddin'in bu noktada isyanın nedenleri bağlamında öne sürdüğü düşünceler dikkat çekicidir. Çünkü ona göre, dünyadan bağını koparıp doğruluk ve dindarlığı padişahlık makamı varsayıp köşeye çekilmiş padişah, kendi haklarını vezirlere devredip onlara güvenmiştir. Bu sebepten ötürü ülke içinde bozulan düzenden, çıkan ayaklanmalardan padişahın haberi olmamıştır. Bundan cesaret alan soyguncu isyancılar halkın mallarına el uzatıyor, rüşvet yoluyla tımar sahiplerinin tımarlarını ellerinden alarak onları çaresiz bırakıyorlardı. Bu durum hayatlarından bıkan kişilerin, isyan çetelerine girmelerine ve böylece isyanın gittikçe genişlemesine neden oluyordu. Doğuştan sapkın olan isyancılar, boyun eğmeyenleri demir kılıçlarla dövüp Müslümanların ırzlarına geçiyorlardı. Sayıları günden güne artan isyancılar, Anadolu Beylerbeyi üzerinden Kütahya'ya yönelmişlerdir. Geçtikleri yerleri yağmalayıp talan ediyor, yollarına çıkan herkesi ezip geçiyorlardı. Gücü olup kurtulanlar dağlara gidiyor, güçsüzler ise ayaklar altında ezilerek şehit düşüyorlardı. Ayaklanmayı öğrenen Karagöz Paşa, kendi denetimindeki sipahileri toplayarak Kızılbaşlara karşı yolladı. İki taraf arasında çıkan hengâmede isyancıların üstün gelmesiyle hiddetlenen Paşa, bin civarında Anadolu sipahisiyle isyancıların üzerine yürüdüyse de çıkan kanlı çarpışmada Karagöz Paşa acele ettiği için öldürüldü ve isyancılar aldıkları galibiyetle Kütahya kalesini kuşattılar. Kuşatma sonucu burayı alamayacaklarını fark eden isyancılar, barış yoluyla almak istediler fakat Kütahya halkının, "dar görüşlülere ağızlarını açıp bin bir küfürle karşılık" vermesiyle burayı yakıp yıkmışlardır. Geri dönen isyancılar "şirin Rum ülkeleri arasında güzelliği ve tatlılığıyla parlak bir gelini andıran ve benzeri bulunmayan" Bursa üzerine yürümek istediklerinde başbuğları Şah Kulu olan "pisliklere batmış murdar" acele etmemeleri gerektiğini, padişahın ölmediği duyumunu aldıklarını ileri sürerek Alaşehir tarafına geri çekilmişlerdir.[228]

Hoca Sadeddin'in eserini inceleyip şimdiye kadar anlatılanlardan genel bir değerlendirme yaptığımızda müellifin, Celalzade, İdris-i Bidlîsî gibi yazarlarla aynı doğrultuda bilgiler paylaştığını yani onlardan etkilendiğini, olayları taraflı olarak ele alıp ayrıntılı bir şekilde dile getirdiğini söyleyebiliriz. Nitekim Celalzade'nin kullandığı "Şeytankulu" ibaresini Hoca Sadeddin de kullanır. Ayrıca Hoca Sadeddin,

[228] Hoca Sadeddin, *a.g.e.*, C. IV, s. 43-47.

her şeyden elini eteğini çeken padişahın, vezirlerine güvenip ülke yönetimini ellerine vermesi, devlet kademelerindeki yöneticilerin özünden uzaklaşıp yozlaşmaya başladıklarını ve Teke ilinde yaşayan Türklerin yapıları itibariyle doğuştan yaramaz ve dik başlı olduklarını isyanın ana nedenleri olarak görür.

Hoca Sadeddin, isyan ile ilgili haberlerin saraya duyurulmasıyla birlikte görevine sadık olan veziriazam Ali Paşa'nın isyanın asıl suçlularını Anadolu beyleri olarak görüp yaşanılan olayların beylerbeylerinin yüreksizliklerinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Hoca Sadeddin, Ali Paşa'nın beylerbeylerini kusurlu görüp becerisizlikle suçladığını, çeşitli hakaretlerde bulunup ayıpladığını, düşmanını küçük görme gafletinde bulunduğunu kaydetmektedir. Ayrıca sarayda isyanın bastırıldığına dair hayırlı haberler beklerken Karagöz Paşa'nın ölüm haberinin alınmasıyla padişahın mübarek mizacının olayların sıkıntısından, hastalıkların bastırılmasından çokça bozulduğunu, bu sebeple padişahlığın verdiği sorumluluklardan vazgeçip ibadet köşesine çekilmeyi yeğ tutar halde olduğunu, saltanat makamında işi gereği gibi oturduğunu müellifin yazdığı şu dizelerden öğrenmekteyiz:

"Şahım yüzyıllık ibadetle zâhitlikten de yeğdir
Ömründe devleti bir saat olsun yönetmek."[229]

Hoca Sadeddin, can sıkıcı olayları duyan padişahın derin bir üzüntü içine girip huzurunun kaybolduğunu, devletin yönetimindeki eksiklikleri görünce Şehzade Ahmed'i tahta çıkarmak için niyetlendiğini, fakat bu niyetin gerçekleşmesi için yol kesici saldırgan kişilerin ülkenin içinden atılması gerektiğini savunmaktadır. Hoca, padişahın bu sorunun çözüme kavuşması için büyük vezirlerle toplantı yaptığını, padişah katında bu sorunun kolay bir şekilde çözüleceğini dile getirir. Fakat beylerin göze batan kusurlarını sayıp döken Ali Paşa'nın eşkıyanın tepelenmesi görevini üstlenmek istediğini, asıl amacının Şehzade Ahmed ile buluşup onu padişah makamına oturtmak olduğunu, Paşa'nın 4 bin kadar bölük halkı ve 4 bin yeniçeri ile Gelibolu'ya hareket ettiğini kaydetmektedir.[230]

[229] Hoca Sadeddin, *a.g.e.*, C. IV, s. 47-48.
[230] Hoca Sadeddin, *a.g.e.*, C. IV, s. 48-49.

Ali Paşa ve Sultan Ahmed'in Rum Diyarında buluştuklarını kaydeden Hoca Sadeddin, bu buluşmanın asıl amacının isyanı bastırmak olmadığını, aslında şehzadenin tahta geçişi için hazırlanan bir tören olduğunu, Sultan Ahmed'in, ayaklanmayı önemsemeyip bütün düşüncesini oluşturacağı toyun başarısına bağladığını, askerin gönlünü kazanmak için armağanlar dağıttığını ifade etmektedir. Hoca Sadeddin, burada halkın bahşişe, armağana ihtiyaç duymayıp kendilerine adaletli davranılmasını istediğini fakat devletin ve yöneticilerin bu ayrıntıyı gözden kaçırdıklarını vurgulamaktadır.[231]

Diğer yazarlardan farklı olarak Hoca Sadeddin'in, Ali Paşa'nın Şehzade Ahmed ile buluşmak için büyük bir istek duyduğunu, bu yüzden şehzadenin ilerleyeceği yol üzerinde geniş bir ovada konaklayıp yanında bulunan askeriyle parlak bir tören hazırladığını anlatmaktadır. Şehzadenin geçeceği yolda iki saf halinde askerin beklediğini, Sultanın, önünde yürüyenlere bahşişler verip bölük halkına armağanlar saçtığını, fakat Sultan Selim sevgisinin askerin gönlünde olduğu için Sultan Ahmed'in verdiği hediyelerin işe yaramadığını belirtir.[232] Gümüş, Hoca Sadeddin'in, Sultan Selim'in takdir ve beğenisini kazanmak için böyle bir söylemde bulunduğunu ifade etmektedir.[233]

Sevinç dolu Şehzade ve emelleri doğrultusunda hareket eden Ali Paşa saltanat hakkında konuşmuş ve kendisine padişah gözüyle bakmaktadır. Fakat bunun için yapması gereken ilk işin "sapkınlar fitnesini" ortadan kaldırmak olduğunun farkındadır. Fakat Şehzade Ahmed, gezintiye çıktığı bir gün İstanbul'dan gelen habercinin Ali Paşa'ya, Şehzade Selim'in muradına erip Edirne'ye gelmiş olduğunu söylemesi üzerine Şehzade'nin bütün hayalleri yıkılmış oldu. Öte yandan "gelecekleri berbat olasıca eşkıya"nın Kütahya dönüşünde yurtlukları Teke iline varınca Antalya hisarını almak için burayı kuşatmışlardır. Savaş niyetiyle kaleden çıkan hisar koruyucuları ve askerler, isyancılar karşısında direnemeyip yeniden hisara kapanmışlardır. Gece gündüz hisara saldıran isyancılar, Ali Paşa'nın büyük bir orduyla üzerlerine doğru geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırıp "Kızılkaya" denilen

[231] Hoca Sadeddin, *a.g.e.*, C. IV, s. 56-57.
[232] Hoca Sadeddin, *a.g.e.*, C. IV, s. 57-58.
[233] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 104.

dağlık bir alana kaçıp savunmaya geçmişlerdir. Şehzade Ahmed ile birlikte isyancıların olduğu yere yaklaşınca, kaçacakları yolu kesmek için gidecekleri yolun bir yanının Karaman'a ulaştığında Şehzade, bölgenin korunma işini Şehzade Sultan Şehinşah'ın lalası Haydar Bey'e ve 2 bin sipahiden oluşan orduya bırakmışlardır. Diğer tarafı ise Ali Paşa'nın merkez kuvvetleri korumuşlardır. Yemek sıkıntısı çeken isyancılar bir gece Haydar Bey'i şehit ederek Kayseri üzerinden Sivas bölgesine kaçmışlardır. Bu olayı iki gün sonra duyan Ali Paşa, vakit kaybetmeden yanına alacağı askerleri seçerek "işleri kötülük olan yaramaz" isyancıların üzerine yürümüştür. Hoca Sadeddin, Temmuz 1511'de Gökçayı denilen yerde kuduz köpeklere girişen Ali Paşa ile Şah kulu arasında çıkan çatışmada Paşa'nın ve Şah Kulu denilen aşağılığın öldüğünü ayrıca Sultan Ahmed'in tahta çıkamayışının ilahi takdir olduğunu kaydetmektedir. Anlatılanlara ek olarak Hoca Sadeddin'in, Sultan Selim taraftarı olduğunu şu sözlerinden anlamaktayız:

> *"Tanrının bir emaneti olan saltanat hazinesinin anahtarlarını gaflet döşeğine yan gelip yatmış olan bir meraksız kişiye teslime razı olmak, Osmanlı devletini yıkmak demektir. Nimet hakkı gereği budur ki, Sultan Selim gibi soyluluk simgesi Şehzade, saltanat ağacında olgun bir meyve gibi duruyorken, onun mutluluğu arttıran gölgesine sığınavuz. Kardeşlerinden birine de Osmanlı tahtına oturtup başına geçirmevüz. O durağı yüce Şah'ın itaati yolundan özge yola gitmevüz."*[234]

Hoca Sadeddin, başkaldıranların durumunu ayrı bir başlık atarak anlattığı bölümde, bu kişilerin, Azerbaycan'a gittiklerini, gelişlerini haber alan Şah İsmail'in Irak'tan Azerbaycan'a doğru yola çıktığını, kan saçan bu kişilerin domuzlar gibi Tebriz'e varana kadar her yeri yağma ettiklerini, yolda İbrahim Şebisteri ve oğlunun da bulunduğu kervanı soyup herkesi öldürdüklerini anlatmaktadır. Diğer yazarların aksine Hoca Sadeddin, İbrahim Şebisteri hakkında ayrıntılı bilgi verip oğlundan önce kendisinin öldürülmesi için yalvardığını kaydeder. Öte yandan Hoca Sadeddin, Şah İsmail'in kaynar kazanların içine isyancıların elebaşlarının ve bir vezirin atıldığını belirtir. Öncesinde ise Şah ve isyancı arasında geçen bir diyalogu aktarır. Şah İsmail'in Sultan Bayezid'e "babam" diye hitap ettiğini, padişahla arasında "baba oğul töresi"nin geçerli olduğunu ve ayrıca Dev Sultan'la konuştuğunu ve Dev Sultan'ın Şah'a secde ettiğini anlatır.[235]

[234] Hoca Sadeddin, *a.g.e.*, C. IV, s. 58-78.

[235] Hoca Sadeddin, *a.g.e.*, C. IV, s. 64-67.

Gümüş, Hoca Sadeddin'in vermiş olduğu bu bilgilerin bir masal edasıyla yazılıp masalın sonunda herkesin hak ettiğini bulduğunu, Şah İsmail ile Dev Sultan arasında geçen diyalogun inandırıcılık noktasında yetersiz olduğunu, Şah'ın, padişaha kullandığı "babam" tabirini Hoca'nın atalarının Şah İsmail ile olan yakınlığına nankörlük etmek istemediği için kullandığını belirtmektedir.[236] Buradan anlaşıldığı üzere Hoca Sadeddin, her iki taraf için de kendini bozmayan bir tavır takınmaktadır. Buna karşın müracaat ettiğimiz bir diğer kaynak olan Selânikî'nin eserinde, Şah Kulu İsyanı hakkında herhangi bir detaya rastlanmadığı için bu esere yer verilmemiştir.

Lütfi Paşa, 917/1511'de yaşanılan Şah Kulu İsyanı'nı detaylara girmeden aktarmaktadır. Şöyle ki 1511 senesinde Teke ilinde Şeytan kulu adlı biri ortaya çıkıp Anadolu bölgesinin birçok yerini harap etmiştir. Üstelik bu kişi Anadolu beylerbeyi olan Karagöz Paşa'yı da katletmiştir. Bütün bunları haber alan Sultan Bayezid, Hadım Ali Paşa'yı kapı halkı ile birlikte isyancıların üzerine göndermiştir. Sultan Bayezid, Edirne'de iken o sırada Şehzade Selim, Trabzon'dan Kefe'ye buradan da Akkirman ve Kili'ye gelip babasına haber göndererek elini öpmek istemiştir. Aldığı olumsuz haber sonrasında Şehzade Selim, babasına İslam için çalışmadığını, kâfirlere karşı mücadele etmediğini ve kendisini de kabul etmediğine dair haber göndererek sancağına dönmeye karar vermiştir. Fakat Şehzade Selim'e haber getiren bir casus, babasının Şehzade Ahmed'i tahta geçirme niyetinde olduğunu söylemiştir. Bu haberden sonra harekete geçen Şehzade Selim'in ordusu ile Sultan Bayezid'in ordusu arasında çıkan savaşta Şehzade Selim'in ordusu yenilmiştir. Sultan Bayezid, İstanbul'a döndüğünde Ali Paşa'nın Şah Kulu tarafından öldürüldüğünü duyunca bu habere çok üzülmüş, sonrasında ise Sultan Selim'i İstanbul'a çağırıp padişahlık tahtını ona vermiştir.[237]

Yukarıda anlatılanlarla benzer şekilde Şeref Han, 916/1511 yılında Anadolu bölgesinde Kızılbaş topluluğundan olan "Şeytankulu" adıyla anılan bir adamın ortaya çıkıp fesat yaydığını, Sultan Bayezid'in bunun üzerine Vezir'i Azam Ali Paşa'yı çarpışmak ve bozguncunun kökünü kazımak için görevlendirdiğini fakat Paşa'nın

[236] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 136-137.
[237] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 195-196.

çıkan çarpışmalarda şehit düştüğünü dile getirmektedir.[238] Şeref Han, isyanı bazı yazarlar gibi "Şeytankulu" ismiyle adlandırır. Fakat diğer yazarların geniş bir şekilde yer verdikleri böyle büyük bir isyanı kısa bir şekilde anlatıp bitirmesi dikkat çekicidir. Nitekim dönem içerisinde yaşanılan olayları daha ayrıntılı bir biçimde izah eden Şeref Han'ın, etkisi uzun süre hissedilen bir isyanı neden kısa bir şekilde tasvir ettiği sorulması gereken önemli sorulardan biridir.

Yukarıda anlatılan bilgilerden farklı olarak Ahmet Yaşar Ocak, Safevi propagandası hakkında şunları dile getirir: Şah İsmail tarafından özel olarak yetiştirilmiş halifeler, Osmanlı Devleti içinde özellikle Anadolu bölgesinde yaşayan yarı köylü, yarı göçebe kesim arasında Safevi propagandası yapmaktaydılar. Bu propagandayı yapanlardan biri de Tekeli aşiretinden bir Türkmen babası olup "Şah Kulu Baba Tekeli" olarak bilinen bir zattı. 1511 yılında çıkardığı isyan kısa süre içinde geniş çaplı olarak yayıldı. "Torlaklar" bu isyanın başını çeken kişiler oldu. Şah Kulu, Allah tarafından kendisine kutsal bir kılıcın indirildiğini, bu kılıç sayesinde ilahi görevi yerine getireceğini, kendisine karşı çıkanların hayatlarına semavi kılıçla son vereceğini söyleyerek Torlakları ve Kızılbaş Türkmenlerini etkilemeyi başarmıştı. Böylelikle onun emri altında olan bu topluluklar isyanın daha çok büyümesini sağlarken, Osmanlı Devleti'nin ise ağır kayıplar vermesine neden oldular. "Şahkulu" veya "Şeytankulu" olarak bilinen isyan sonucunda Şah Kulu yenilerek İran tarafına kaçtı. Torlaklar ise yakalanarak II. Bayezid tarafından öldürüldü.[239]

[238] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 147.

[239] Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler (XIV- XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 128-129.

3. KRONİK VE ÇAĞDAŞ KAYNAKLARDA SAFEVİ Şİİ LİDERLERİNİN TAHLİLİ

3.1. Liderlik Olgusu: Şeyh Safiyüddin, Şah İsmail, Şah Tahmasb

"Lider" veya "liderlik" kavramları tarihsel süreç boyunca kullanılan ve o günün şartlarında var olan toplumun bel kemiğini oluşturan kişiliklere atfedilen bir tabir olmuştur. İngilizce anlamı "öncülük eden" olan "lead" sözcüğünden türeyen "lider" kavramının Türkçe anlamı, önder, şef, yol gösteren, kılavuzluk eden kişidir. Liderlik olgusu ile ilgili literatürde birçok tanım yapıldığı için bu kavramı tek bir manaya indirgemek yanlıştır. Çünkü insanoğlu var olduğundan beri belli bir topluluğun içinde yaşamını sürdürmüştür. Her toplulukta bir lider belirlendiğinden dolayı bu olgu algıya, döneme, yönetime göre değişkenlik göstermiştir.[240] Yani liderlik olgusu, zekâsı ve bilgisine dayalı güçlü kararlar alabilen, çevresindekilere ve içinde bulunduğu topluma köklü değişimler dayatabilen, elinde var olan gücü ve otoriteyi doğru bir şekilde kullanabilme kapasitesine sahip olabilme yeteneğidir. İnsanlığın var oluşundan beri tarih sahnesi, birçok lidere tanıklık etmiştir. Konumuz itibariyle liderlik olgusu bağlamında 16. yüzyıla baktığımızda karşımıza Şah İsmail çıkmaktadır. Böylece burada Şeyh Safiyüddin'in kurmuş olduğu tarikat ile başlayıp zaman içinde bir tarikattan çok daha fazlası olan ve mezhepsel bir savaşa dönüşen bir dönem göze çarpmaktadır. Araştırmamızın bu bölümü, 16. yüzyıl ana kaynakları üzerinden Şah İsmail öncesi ve sonrasında döneme etkisi olan lider kişilikleri incelemeyi amaçlamaktadır.

3.2. Çağdaş Kaynaklarda Safevi Hanedanı

Osmanlı Devleti'nin doğu tarafında bulunan Safevi Devleti 1501-1508 yılları arasında ortaya çıkmasına rağmen hanedanın ilk zuhurunu Osman Bey dönemine kadar indirmek mümkündür. Safevi Tarikatı, devlet haline gelinceye kadar sadece bir şeyh ailesinden ibaretti. Tarikata adını veren Şeyh Safiyüddin, Osman Bey'in çağdaşıydı. Osman Bey, beyliğini genişletmeye çalışırken Şeyh Safiyüddin Erdebil'de bulunan tarikat merkezinde tasavvufi düşünceleri ile tarikatını büyütüyordu. Osman Bey'in çocukları atalarının kurduğu devleti büyütürken, Şeyh

[240] Ünal Karaarslan, "Max Weber'e göre Liderlik Çeşitleri ve Geleneksel Liderliğin Dönüşümü", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), C. 5, Sayı 12, 2008, s. 334.

Safiyüddin'in çocukları ise atalarının mensubu olduğu tarikatı ilerletmeye çalışıyorlardı.[241]

İlk zamanlarda tarikat, daha sonra devlet olan hanedana adını veren Şeyh Safiyüddin'in kökeni ve mezhebi muğlâklığını korumakla birlikte konu hakkında sarih bilgilerin yetersizliği bu alanda çeşitli tartışmalara sebebiyet vermiştir. Çağdaş kaynaklar çerçevesinde yapılan incelemeler sonucu yazarların bu konuya dair görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

Mirza Abbaslı, Safevilerin kökeni hakkında yaptığı izahlı çalışmasında geniş bir saha araştırması yaparak ulaştığı bilgileri bize sunar. XVI-XVII. yüzyıllarda yazılan edebi-tarihi kaynaklarda Safevilerin soyu İmam Musa Kazım'a, İmam Ali b. Ebu Talib ve Hz. Muhammed'e kadar dayandırılır. XVI. yüzyıldaki bazı kaynaklarda ise Safevilerin soyu Hz. Nuh'a, hatta Hz. Adem'e kadar götürülmüştür. Bütün bu söylenilenlerin efsanevi ve inandırıcılığı olmayan bilgilerden oluştuğunu savunan Abbaslı, bu bilgilerin İbn-i Bezzaz'ın hazırlattığı ve daha sonra Şah Tahmasb'ın yeniden düzenlediği "Safvetü's-Safa" adlı eserde de mevcut olduğunu dile getirir. Fakat yaptığı araştırmalar sonucu müellif yazması olduğunu belirttiği bir nüshaya ulaşan Abbaslı, nüshaya göre Şeyh Safiyüddin'in soyu ile ilgili olan kısımların sonradan eklendiğini iddia eder. Abbaslı, değiştirilmiş olan Safvetü's-Safa'da verilen bilgilerin çelişkili ve inandırıcılıktan uzak olduğunu, Safevi soyunun Şii imamlara ve peygambere dayandırma çabalarının görüldüğünü belirtir. Fakat kitabın düzeltilmemiş ve herhangi bir değişikliğe uğramamış müellif yazması nüshasında, bu düşünceler tamamen inkar ve ret edilerek Safevilerin, Hz. Muhammed'in soyuyla, imamlarla ve Şialıkla herhangi bir ilgisinin olmadığı, tam tersine tarikatın bütün akımlara hoşgörülü davrandığı, dinin aşırıya kaçmış halinin tasvip edilmediğine dair bilgilerin mevcut olduğu görülür.[242]

Zeki Velidi Togan, Safevilerin Kürt kökenli Firuzşah'ın soyundan geldiklerini iddia etmekle birlikte, atalarının konuştuğu dilin Azeri Farsçası olduğunu

[241] Metin Kunt-Hüseyin Gazi Yurdaydın-Ayda Ödekan, *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti (1300-1600)*, Cem Yayınevi, Ankara, 1987, s. 104-105.

[242] Mirza Abbaslı, "Safevilerin Kökenine Dair", *Belleten Dergisi*, C. 40, Sayı 158, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s. 287-289.

ve Safevilerin, İlhanlılar zamanında Türkleşerek Türkmenlerin arasına mürşit ve şeyh sıfatlarıyla girdiklerini savunur.[243]

Adel Allouche, Safevilerin soyuna dair yapılan en önemli çalışmanın İbn-i Bezzaz'ın 959/1358yılında yazdığı Safvetü's-Safa adlı eserinin olduğunu ve bu eserin resmi bir kaynak haline getirildiğini belirtir. Yazar, Abdu'l-feth'in görüşlerine yer vererek konunun muhtevasının anlaşılmasına olanak sağlar. Abdu'l-feth'in görüşlerine göre Safeviler, soylarını dördüncü halifeye ve Hz. Ali'ye dayandırır. Bunun sebebi ise seyit olduklarını iddia edip itibarlarını arttırmaktır. Kesrevî, Safevilerin Hz. Ali ile hiçbir kan bağına sahip olmadıklarını, tarikatın içinde Şii eğilimlerin baş göstermesi nedeniyle bu düşüncenin oluştuğunu savunur. Ayrıca ona göre, soyunu peygambere dayandıran bir ailenin sağlam ve güvenilir kayıtlara sahip olmaması, savundukları düşüncenin inandırıcılığını kaybetmektedir. Kesrevî, hanedanın soyunun Sincar bölgesinden göç edip daha sonra İranlaşmış Kürtler olduğunu savunur. Adel, Safevilerin seyit olmadıklarını, kendi soy kütüklerini Hz. Ali'ye dayandırmak için şecerede değişiklik yaptıklarını, fakat bu değişikliğin ne zaman ve kim tarafından yapıldığının tartışmalı olduğunu dile getirir. Ona göre, bu değişiklik büyük ihtimal verdiği Şeyh Cüneyd zamanında olmuştur.[244]

Tufan Gündüz, Habibü's Siyer'de nakledilen bir rüyayı aktarır. Buna göre, Şeyh Safiyüddin rüyasında Erdebil Camii'nin kubbesinde otururken güneşin doğup tüm dünyayı aydınlattığını görür. Rüyayı yorumlayan annesi, nurunun ve fikirlerinin bütün yeryüzünü aydınlatacağını söyler. Şeyh Safiyüddin gördüğü başka bir rüyada, belinde uzun bir kılıcın, başında ise bir tacın olduğunu ve yüksek bir dağın üstünde oturduğunu görür. Müellifi belli olmayan "Âlem-ârâ-yı Şah İsmail" adlı eserde anlatılan başka bir rüya ise şöyledir: Şeyh Safiyüddin rüyasında başında bir tacın, belinde ise kırmızı kılıflı bir kılıcın olduğunu görür. Şeyh bu rüyasını mürşidi İbrahim Zâhid'e anlatır. İbrahim Zâhid, müjde vererek oğullarından birinin padişahlık makamına oturacağını, hak dinini savunacağını söyler.[245] Safevi hanedan

[243] Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 112.

[244] Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, Ankara, 2001, s. 173-181.

[245] Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 13-14.

tahtına oturan yöneticilerin uydurma olduğu söylenilen bu rüyaları, meşru bir araç olarak kullandıkları aşikârdır. Nitekim benzer bir olayın Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanında yaşandığını biliyoruz.

Gündüz, Safvetü's-Safa adlı eserde Şeyh Safiyüddin'in soyu hakkında etnik tanımlardan çok, dini kökenlere atıf yapıldığını, bunun da Safevilerin soyunu izah etmeyi karmaşık hale getirdiğini ifade eder. Gündüz, bazı kaynaklarda Safevilerin soyunun Hz. Ali'ye kadar ulaştırılarak seyitlik iddiasında bulunduklarını, böylece soyun Şia mezhebine ve on iki imama dayandırıldığına dair bilgilerin olduğunu belirtir. Yine O, Safvetü's-Safa'da şeyhin Şafiî mezhebine mensup olduğunu, hatta Şeyh Safiyüddin'e mezhebi sorulduğunda, "Biz sahabenin mezhebindeniz, her dördünü de severiz ve her dördü için dua okuruz." cevabının bulunduğunu kaydeder. Başka bir kaynakta ise, Safevi tarikatına yakın olan İlhanlı yöneticilerinin Sünni oldukları ve Şiiliğin yayılmaması için sert önlemler aldıkları, bundan dolayı Şeyh Safiyüddin'in Şia'ya mensup bir sufi olmadığı kaydedilir. Gündüz, Şeyh Safiyüddin'in etnik kökeninin mezhebi gibi karışık olduğunu dile getirerek, Safvetü's-Safa'da hanedanın atalarının Firuzşah Zerrin Külah'ın el-Kürdi soyundan olduğu anlatılır. Âlem-ârâ-yı Şah İsmail adlı eserde ise, Şeyh Safiyüddin'in babasının bir Türk dervişi olduğu, bu yüzden Şeyh Safiyüddin'in "Türk oğlu", "Türk genci" olarak anıldığı yazılır. Ahmed-i Kesrevî'nin verdiği bilgilere göre ise Safevilerin İran'ın yerli halkından olduğu, Kürt kökeninin ise sonradan verildiği dile getirilir.[246]

Faruk Sümer, Safeviler soyunun seyitlikle bir alakası olmadığını, Firuzşah isimli Sincar'lı bir kürdün soyundan geldiğini tartışmasız bir şekilde savunur. Sümer, devleti kuranların Kızılbaş adıyla anılan Anadolu Türkleri olduğunu, Şiiliğin ise Anadolu'dan İran'a götürüldüğünü iddia eder.[247]

Devletin kuruluşunun dini esaslara bağlı bir insan dayanışmasına borçlu olduğunu söyleyen Walther Hinz, devletin adının tarikat kurucusu Safiyüddin'den aldığını belirtir. Şeyh Safiyüddin'in kendi soyunu yedinci imama ve Hz. Ali'ye

[246] Tufan Gündüz, *a.g.e.*, s. 14-19.

[247] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Güven Matbaası, Ankara, 1976, s. 1.

dayandırdığını ekleyen Hinz, kaynağı belli olmayan bu bilginin pek de güvenilir olmadığını dile getirir. Şeceresini mübarek kılma çabasında, güçlü düşmanlarına karşı taraftar kazanma, kuvvetlenme ve örgütlenme gibi nedenlerin etkili olduğunu vurgular.[248]

Görüldüğü üzere Şeyh Safiyüddin'in ve Safevilerin soy meselesi oldukça karışık ve muğlâktır. Henüz bununla ilgili mutlak verilerin olmaması kesin hüküm vermemizi zorlaştırmaktadır. İlk zamanlarda Sünni olan Şeyh Safiyüddin'in kendi soyunu ilahlaştırma çabası içinde olduğu söylenemez. Büyük ihtimalle tarikatını kurduğu zaman da böyle bir amacı olmadı. Nitekim geniş alana nüfuz eden tarikat, Erdebil dışına çıkarak saygı duyulan bir konuma gelmiştir. Anadolu'dan İran'a giden Türk oymaklar ve Kızılbaş Türkmenleri devletin kuruluşunu sağlamışlardır. Her ne kadar Arap, Kürt, Fars oldukları söylense bile devletin kuruluşuna etki eden Türkmenlerin varlığı yok sayılamaz bir gerçektir. Tarikatın ilk zamanlarında soy meselesi bir sorun teşkil etmezken sonraki süreç içerisinde bu önemli bir sorun haline geldi ve şecere değişikliği yoluna gidildi. Adından ve varlığından söz ettirmek isteyen kimi devletler, toplumun zayıf noktasını kullanarak tabiatlarını meşrulaştırma girişiminde bulunurlar. Safevi Devleti benzer bir yolu tercih ederek soyunu Ehl-i Beyt'e, peygambere ve on iki imama dayandırma çabası içine girip varlığını kabul ettirmek istemiştir. Sünni olarak vücut bulan bir tarikatın Şiiliğe kayması, bununla beraber Sünniliğe karşı kin ve düşmanlık beslemesi elbette ki kabul edilebilir bir durum değildir. Belki de Osmanlı Devleti'nin gücünü kırmak için böyle bir politika içine girilmiş olabilir. Nitekim tarihte benzer olayların yaşanması bu varsayımın kabul edilebilir olduğunu gösterir.

3.2.1. Şeyh Safiyüddin ve Safeviyye Tarikatı

Franz Babinger, Şeyh Safiyüddin'in 650 (1252) yılında Erdebil'de [249] doğduğunu, babasının Hoca Kemaleddin Arabşah, annesinin ise Devleti Hatun

[248] Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çev. Tevfik Bıyıkoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 5-6.

[249] Erdebil: İran'da Doğu Azerbaycan ve idari bölgesinde il ve bu ilin merkezi olan şehir. Bkz: Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Erdebil", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 276-277.

olduğunu belirtir.[250] Fakat Reşat Öngören, Babinger'in Şeyh Safiyüddin'in babası hakkında verdiği bilginin doğru olmadığını, babasının Eminüddin Cebrail olduğunu, dedesinin ise Ayasofya nüshasında Sâlih Kutbüddin Ebû Bekir, Hekimoğlu nüshasında ise Sâlih b. Kutbüddin olarak kayıtlı olduğunu ifade eder.[251]

İbn-i Bezzaz tarafından kaydedilen bilgilere göre Şeyh Safiyüddin, on birinci yüzyılın ilk dönemlerinde Azerbaycan'da ikamet etmiş olan Firuz Şah Zerinkülah'ın sekizinci kuşaktan neslindendir. Gürcülerin Erdebil'e saldırmasıyla Şeyh Safiyüddin'in babası Eminüddin Cebrail Şiraz'a göç ederek yaklaşık 20 yıl burada kalmıştır. Kemaleddin Arabşah'ın derslerine katılan Eminüddin Cebrail, Azeri kökenli Devleti Hatun ile evlenmiş, 1252 yılında Erdebil'e bağlı Kelhoran köyünde Şeyh Safiyüddin doğmuştur. Başka kaynaklarda Şeyh'in soyu, Seyyid Ebu'l-Kazım Hamza bin İmam Musa Kazım'a dayandırılmıştır.[252]

Yedi çocuklu bir ailenin beşinci çocuğu olan Şeyh Safiyüddin, altı yaşındayken babasını kaybetti. Arkadaşsız ve ciddi bir mizaca sahip olan Şeyh Safiyüddin'in dine karşı ilgisi vardı. Şeyh Safiyüddin'in aldığı eğitim ve hocalarıyla ilgili bilgiler eksik olmasına rağmen Arapça, Türkçe, Farsça, Gilan ve Moğolca dillerini bilmesi iyi bir eğitim aldığını gösterir. Gençlik yıllarında dine karşı duyduğu ilgisi onu bir arayış içine sürükledi. Erdebil'de uzun bir arayıştan sonra kendi meşrebine uygun bir mürşit bulamayınca Şiraz'a gitmeye karar verdi. Şiraz'da bulunan Necibüddin b. Büzgaş'ın yanına gitmek isteyince şeyhin öldüğünü yerine ise oğlu Şeyh Zahirüddin Abdurrahman'ın geçtiğini öğrendi. Şeyh Safiyüddin, burada Mevlana Radıyüddin el-Mâliki, Şeyh Rükneddin Beyzavî, Şeyh Sadi-i Şirazi, Rükneddin el-Mâliki ve Emir Abdullah gibi önemli âlimlerle görüştü. Tefsir derslerine katıldığı Mevlana Radıyüddin el-Mâliki'den icazet alan Şeyh Safiyüddin, Emir Abdullah Farsi'nin önerisiyle Gilan'da olduğu söylenilen Şeyh İbrahim Zâhid-i Geylani'nin yanına gitmeye karar verdi. Şeyh Safiyüddin o sırada 25 yaşındayken

[250] Franz Babinger, "Safiyeddin", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, Tarihsiz, s. 64.

[251] Reşat Öngören, "Safiyüddin-i Erdebili", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 477.

[252] Yılmaz Karadeniz, "Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Amasya, 2014, s. 59.

Şeyh 60 yaşında olduğu için Şeyhin yanına gidiş tarihinin 1276 ya da 1277 yılı olması gerekir.[253]

Şeyh Safiyüddin, Zâhidiyye tarikatının kurucusu olan İbrahim Zâhid-i Geylani'nin yanındayken sülûkünü[254] tamamlayarak icazet aldı. Şeyhin kızı Bîbî Fatıma ile evlenen Şeyh Safiyüddin'i irşat için Meraga'ya gönderen İbrahim Zâhid-i Geylani, daha sonra onu Erdebil'deki dergâha halife unvanıyla tayin etti. Şeyh Safiyüddin, Güştâsfî'de rahatsızlanan İbrahim Zâhid-i Geylani'yi 700 (1301) yılında vasiyeti doğrultusunda Lâhircan'a bağlı Siyâvrud'a getirdi. Fakat buraya geldikten iki hafta sonra vefat etti. Ayrıca Şeyh'in büyük oğlu Cemâleddin Ali ile Şeyh Safiyüddin'in arasında anlaşmazlık çıktığı ve Cemâleddin Ali'nin, Şeyh'e bir kaç kere suikast düzenlediği, ancak bunu başaramadığı söylenilir.[255]

"İmam-ül Halvetiyye" diye bilinen İbrahim Zâhid'in ölümünden sonra Şeyh Safiyüddin, Kalenderiyye ve Halvetiyye tarikatlarını birleştirerek kendi tarikatını kurdu ve Şeyhlik makamında 35 seneye yakın kaldı.[256] Şeyh Safiyüddin'e, Gilan'da 2 bine yakın mürit bağlandı. Erdebil'e döndükten sonra ise kısa bir süre içinde 13 bin kişiye yakın müridi oldu.[257] Şeyh Safiyüddin, Erdebil'e döndükten sonra başlarda tarikat olan fakat daha sonra bir devlete dönüşen "Safeviyye" veya "Erdebiliyye" diye anılan tarikatını kurdu. Tarikata bağlı olanlara "Erdebil sûfileri" denildi. Şeyhi hayatta iken onun tarikatı için faaliyet gösteren Şeyh Safiyüddin, artık kendi tarikatı için çalışmaya başlayarak ününü Erdebil dışına çıkarmaya başladı.[258]

Erdebil şehrine önemli bir manevi değer katan dergâhta faaliyetlerine devam eden Şeyh Safiyüddin'in ünü, rüyalarını ve kerametlerini etrafa anlatan müritleriyle birlikte geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. İlhanlı Devleti'nin güvenini kazanan Şeyh, Gazan Han ve veziri tarafından destek görmekteydi. İlhanlı veziri Reşidüddin

---

[253] Franz Babinger, "a.g.m.", s. 65; Reşat Öngören, "a.g.m.", s. 477.

[254] Kişinin bir mürşidin gözetimi altında yaptığı manevi yolculuk anlamında kullanılan tasavvufi bir terimdir. Bkz: Süleyman Uludağ, "Sülûk", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 127-128.)

[255] Reşat Öngören, "a.g.m.", s. 477.

[256] Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul, 1987, s. 172.

[257] Yılmaz Karadeniz, "a.g.m.", s. 59-60.

[258] Reşat Öngören, "Safeviyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 460.

Fazlullah-ı Hemedânî, Erdebil'de vali olan oğlu Mîr Ahmed'e yazdığı mektupta, şeyhe saygı göstermesini ve sağlığıyla ilgilenmesini istemişti. Zamanla Erdebil halkının çoğunluğu Şeyh Safiyüddin'in müridi olmuştu. Müritleriyle birlikte Erdebil dışında da faaliyetlerine devam eden Şeyh Safiyüddin'in Gilan, Taberistan, Horasan, Deşt-i Kıpçak, Azerbaycan, Buhara, Kırım, Karahıtay, Türkistan, Hindistan, Türkmenistan, Seylan, Çin Türkistan'ı, Lübnan, Irak, Hicaz, İran, Serendib, Anadolu, Suriye ve Rumeli gibi bölgelerden birçok müridi oldu. Başta Anadolu olmak üzere birçok farklı coğrafyalardan şeyhi ziyarete gelen müritlerinin olduğu ve birçok şehirde Erdebil'deki dergâha bağlı olan tekkelerin kurulduğu kaydedilir. Garîbî ve Begaî tezkirelerinde, Şeyh Safiyüddin'in hayatını anlattığı "Kara Mecmua" adlı bir eserinin olduğu, eserin ise Safevi hükümdarlarının hazinesinde muhafaza edildiği söylenir.[259]

Şeyh Safiyüddin'in iki karısı vardı. İlk eşi Bîbî Fâtıma'dan Ebû Saîd, Muhyiddin ve Sadreddin Musa adlı üç oğlu oldu. İkinci eşinden ise Şerefeddin, Alaeddin isimli iki oğlu ve bir kızı dünyaya geldi. Şeyh, kızını İbrahim Zâhid'in küçük oğlu Şeyh Şemseddin ile evlendirdi. Mekke'ye hacca gitmeden önce oğlu Sadreddin'i halefi tayin eden Şeyh Safiyüddin, hac ziyaretinden döndükten sonra hastalanarak 12 Muharrem 735 (12 Eylül 1334) tarihinde pazartesi günü vefat etti ve cenazesi tekkesinin avlusuna gömüldü.[260]

Şeyh Safiyüddin'in vefatından sonra tarikat postuna oğlu Şeyh Sadreddin (1334-1392) oturdu. Sonrasında ise Şeyh Sadreddin'in, Hoca Ali diye bilinen oğlu Alaeddin Erdebili (1392-1429), onun da yerine oğlu Şeyh İbrahim (1429-1447) kimseyi rahatsız etmeden tarikatın başına geçtiler. Safevi şeyhlerinin ünü Osmanlı saraylarına kadar ilerlemiş, her sene padişah tarafından Erdebil'e "çerağ akçesi" adıyla değerli hediyeler gönderilirdi.[261] Safevi tarikatına baktığımız Osmanlı Devleti'nde saltanata benzer bir geleneğin olduğu yani tarikat şeyhliğinin babadan oğula geçtiği söylenilebilir. Bu geleneğin Şeyh Cüneyd zamanında değiştiğini

[259] Reşat Öngören, "Safeviyye", s. 477-478; Tufan Gündüz, *a.g.e.*, s. 22.
[260] Franz Babinger, "a.g.m.", s. 64-65.
[261] Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 7.

söyleyebiliriz. Çünkü Şeyh İbrahim'in yerine oğlu Şeyh Cüneyd değil, kardeşi Şeyh Cafer geçmiş, bu da yeğeniyle arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuştu.

Yukarıda değinilen "baba oğul" konusuna destek olması bağlamında bazı izahatlara ihtiyaç vardır. Şöyle ki, geçmiş dönemde İslam tarihine baktığımızda siyasi alanda var olan en büyük sorunlardan biri de peygamber öldükten sonra yerine kimin geçeceği tartışmasıdır. Gümüş, bu tartışmanın geleneksel dünyada kan bağına verilen önemin ve aile içinde doğan kurumsallaşmanın yapı taşını oluşturduğunu ifade eder. Geleneksel dönemde pek çok devlette olduğu gibi Safevi Devleti'nde de soyunu peygambere ve Ehl-i Beyt'e dayandırma gibi bir meşruiyet arama çabası mevcuttur. Nitekim bu dönemde Safevilerin bu çabası garipsenmediği gibi o dönemin koşullarında geleneksel bir hal almıştır.[262] Bununla birlikte yıllardır süregelen bu soy meselesi sonraki süreçlerde yerini "babadan oğula" şeklinde devam eden bir sisteme bırakmıştır. Bu sistemin geleneksel dünyadaki karşılığı "patrimonyalizm" olmuştur.

Geleneksel dünyada hakim olan ve soy egemenliğine dayandırılan patrimonyalizm, var olan düzenin korunması ve bu düzenin devamını sağlamak için uygulanan bir sistemdir. Gümüş bu sistemi "geleneksel toplumlarda görülen ve erkeğin evdeki yönetim şeklinin yani hanesindeki iktidar- itaat ilişkisinin geniş toplumsal yapılara uyarlanması" şeklinde tanımlar. Tüm yetkilerin iktidarda olan kişinin elinde olan bu sistemde, iktidar sahibinin herhangi bir ayrım yapmadan tebaasını gözetmek zorundadır. Bu anlayışta liyakatın önemli olmasının yanı sıra ırsî verasetle yani diğer bir deyişle kan yoluyla ayrıcalık elde ederek hak sahibi olmaktır. Gümüş, taşınır-taşınmaz mallar gibi meslek ve unvanların da bu sistemle babadan evlada nakledildiğini vurgular. Buna göre, baba ve oğul aynı mesleği icra ederek makamda mevcut olan halef-selef ilişkisinin somut örneği olmaktadır. Netice itibariyle ölen babanın makamı ve geliri halihazırda görevde olan oğluna geçmektedir. Gümüş, bu sistemin Osmanlı Devleti'ndeki yansımasını beratlar üzerinden vererek buradaki amacın sosyal hareketliliği kontrol altında tutmak ve

[262] Ercan Gümüş, "Sâdât: 17. 18. Yüzyılda Diyarbekir Eyaleti'nde Seyyidler, İmtiyazları ve Sosyo-Ekonomik Konumları Hakkında Bir Değerlendirme", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C. 3, Gece Akademi, Ankara, 2018, s. 490-495.

kişilerin sosyal konumunun korunmasında etkili olduğu görüşündedir.[263] Özetle, devletin başında olan yöneticiye salt bir güç sunan bu sistemde, babanın ailedeki işlevi devletin başında olan hükümdara uyarlanmıştır. Kuvvetler ayrılığı bulunmayan bu sistemde, devletin yönetim şekli hükümdarın bilgisine, kişisel siyaset anlayışına ve hoşgörüsüne bırakılmıştır.[264] Görüldüğü üzere erkek egemen bir toplumda şekillenen hayat tarzı geleneksel toplumun ana damarı olmuştur. Bu sistem devletlerde, tarikatlarda, hatta toplumun en küçük birimi olan ailede bile etkisini göstermiştir.

Şeyh Safiyüddin'in vasiyeti gereği yerine geçen oğlu Şeyh Sadreddin, tekkede bulunan babasının kabrine bir türbe, müritler için halvethâne[265] ve dârülhuffâz[266] gibi yapılar inşa ederek tarikatı daha geniş hale getirdi. Erdebil valisinin hazırladığı bir fermanda tarikatın malları ve tekkeye yapılan yardımlar vergiden muaf tutuldu. Fermanda Şeyh Sadreddin için, "dervişlerin önderi, Şeyhülislam, sultan ve meliklerin rehberi, âlimlerin ve Şeyhlerin en büyüğü" gibi tabirlerin kullanılması yöneticiler nazarındaki itibarını ve saygınlığı göstermektedir. Şeyh Sadreddin'in, Gürcistan ve Horasan bölgeleri olmak üzere çeşitli yerlere halifelerini göndermesi tarikatın daha fazla yayılım alanı bulmasını sağladı. 90 yaşlarında ölen (794-1392) Şeyh Sadreddin'in yerine vasiyeti üzerine Hoca Ali diye tanınan oğlu Alaeddin Erdebilli geçti.[267]

Tufan Gündüz yukarıda anlatılanlara ilaveten şöyle der. Gündüz, Safvetü's-Safa adlı eserde verilen bilgiler ışığında Şeyh Safiyüddin'in daha anne karnında iken geleceğe dair işaretler gösterdiğini, çocukluk dönemlerinde akranlarından farklı olarak liderlik özellikleri gösterdiğini belirterek Şeyhin hayatını değiştiren asıl olayın

[263] Ercan Gümüş, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Adalet Dairesi/ Daire-yi Adliye Mefhumunu Resmetmeye Dair Bir Deneme", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C. 2, Gece Akademi, Ankara, 2018, s. 313-327.

[264] Seyfettin Aslan, "Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 17, Sayı 1-2, 2003, s. 247.

[265] Halvethâne: Sûfilerin halvete çekildikleri ufak boyutlu, genellikle dış dünyaya kapalı mekân. Bkz: M. Baha Tanman, "Halvethâne", *İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 388-393.

[266]Dârülhuffâz: Kur'an öğretilen ve hâfız yetiştirilen mekteplerin, kıraat tâlimi yapılan medrese veya bölümlerin genel adı. Bkz: Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 543-545.

[267] Reşat Öngören, "Safeviyye", s. 460.

Şiraz'a yaptığı ziyaret olduğunu vurgular. Yine O, Şeyh Safiyüddin'in tarikat başındayken Türk ve Moğol hükümdarları tarafından saygı görüp maddi destekler aldığını, Şeyhin sohbetine katılan kesimin çoğunlukla esnaf zümresinden olduğunu, bundan ötürü Erdebil'de büyük bir destek gördüğünü ve tarikatta fukaraya dağıtılmak üzere yüzlerce kazan yemek piştiğini belirtir.[268]

3.2.2. Hoca Ali ve Şeyh İbrahim

Erdebil'de doğan ve Hoca Ali unvanıyla tanınan Alaeddin Erdebilli'nin doğum yılı ve çocukluğuna dair bilgiler yoktur. Fakat kimi kaynaklar Hoca Ali'nin 1371 yılında doğmuş olabileceğini söyler. Babasının ölümünden sonra tarikat postuna irşat göreviyle oturdu.[269] Adel Allouche, sûfi bir lider ve fıkıhçı olarak ünlenen Hoca Ali'nin liderliğinde Safeviyye Tarikatı'nın zirve noktasına ulaştığını söyler.[270]

Hoca Ali'nin Anadolu, Teke, Hamitoğulları ve Karamanoğulları gibi yerlerde birçok müride sahip olmasının nedeninin Timur'un Hoca Ali'yi ziyaretinden sonra olduğu söylenir. Şöyle ki Timur, 1402 yılında Yıldırım Bayezid'e karşı kazandığı savaştan sonra Anadolu seferinden dönerken Hoca Ali'yi ziyaret etti. Hoca Ali'den çok fazla etkilenen Timur, Erdebil şehrini arazi ve köyleriyle birlikte tarikata bağışladı. Timur, Hoca Ali'ye kendisi için başka ne yapabileceğini ısrarla sorması üzerine Hoca Ali, hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını, ihtiyaçlarının halk tarafından giderildiği cevabını verdi. Fakat Anadolu'dan beraberinde getirdiği, rivayete göre 30.000, Türk esirlerini özgür bırakmasını istedi. Timur'un emriyle serbest bırakılan esirler Hoca Ali'nin müridi oldular. Birçoğu memleketine dönen esirlerin Erdebil'de kalan kısmı için Hoca Ali tarafından yerleşmeleri için bir mahalle ayrıldı.[271] Hoca Ali'ye tanınan bu ayrıcalıklar sayesinde zamanla bağımsız olarak hareket ederek tarikatın maddi ihtiyaçları da kendisine saygı duyan devletler tarafından karşılanmaya başlandı.

---

[268] Tufan Gündüz, *a.g.e.*, s. 20-22.

[269] Nihat Azamat, "Erdebili Alaeddin", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 279.

[270] Adel Allouche, *a.g.e.*, s. 45.

[271] Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 8-9; Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 316.

Anlatılan bu olayın Timurlulara ait kaynaklarda geçmediğini ifade eden Faruk Sümer, bu olayın gerçeklik payının olmadığını, tam tersine İran'da etkisi uzun süren Rum yani Anadolu'dan geliş hatırasının yanlış bir biçimde yorumlaması olduğunu savunur.[272]

Hoca Ali, 830 (1427) senesinde geniş bir toplulukla birlikte hacca gitmeye karar verdi. Erdebil'den çıktıktan sonra Suriye'ye gitti. Hac ziyaretinden sonra bir süreliğine Mekke'de kaldı. 832 (1429) yılında Erdebil'e dönüşünde Kudüs'te vefat eden Hoca Ali'nin cenazesi Mescid-i Aksa'nın yanındaki Babürrahme Kabristanı'na gömüldü.[273]

Sünni bir tarikat olarak kurulan fakat daha sonra Şiiliğe dönüşen tarikatın bu değişiminin nasıl ve ne zaman başladığı konusunda farklı düşünceler ortaya konulmuştur. Walther Hinz, Hoca Ali döneminde tarikatın Şii bir nitelik kazandığını, serbest bırakılan esirlerin Anadolu'ya Şii faaliyette bulunmaları için gönderildiğini savunur.[274] Faruk Sümer bu görüşe katılmamakla birlikte Şiiliğin Şeyh Cüneyd zamanında başlamış olabileceğini, hatta Şeyh Cüneyd Anadolu'ya geldiğinde Şiiliğe meyilli bir halkla karşılaştığını savunur.[275] Tufan Gündüz, tarikat şeyhlerinin "öbür dünyanın sultanlığını bırakıp bu dünyanın sultanlığına" geçme isteklerinin Şeyh Cüneyd ile başladığını öne sürer.[276]

Hoca Ali'nin vefatından sonra yerine tayin ettiği "Şeyh Şah" diye tanınan oğlu Şeyh İbrahim geçti. Bu dönemde tarikatın yayılımı İran, Anadolu ve Suriye'ye kadar ulaştı. Buralarda yaşayan Türkmen kabileleri olmak üzere birçok topluluk arasında kabul gördü.[277] Şeyh İbrahim döneminde tarikatın ünü ve zenginliği kendinden önceki zamanların ötesine geçmiştir:

> *"Safevi ibadethanesinin etrafında dolaşan müritlerin kalabalığı öylesine büyüktü ki hepsi birden Şeyh İbrahim'in huzuruna çıkamadılar. Otoritesi gün geçtikçe arttı; o kadar ki Erdebil Bölgesi'nde onun talimatlarına karşı çıkabilecek kimse yoktu, hepsi itaat etmek zorunda kalmıştı… Onun zengin mutfağı tabaklarla ve altın ve gümüş taslarla doluydu ve*

[272] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 6-7.

[273] Nihat Azamat, "a.g.m.", s. 279.

[274] Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 15.

[275] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 10.

[276] Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safevîler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 57-58.

[277] Reşat Öngören, "Safeviyye", s. 461.

cömertiği atalarının cömertliğini aşıyordu. Onun tarzı ve alışkanlıkları olumlu bir şekilde padişahları andırıyordu."[278]

Şeyh İbrahim, 1447 yılında vefat etti. Kabri ise tarikat merkezi Erdebil'dedir.[279]

3.2.3. Şeyh Cüneyd

Doğum tarihi belli olmayan Şeyh Cüneyd, Safeviyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Safiyüddin Erdebilli oğlu, Sadreddin Musa Oğlu, Alaeddin Ali'nin oğlu Şeyh Şah adıyla bilinen Şeyh İbrahim'in altı oğlundan en büyüğüdür. Şeyh İbrahim'in 1447 (851) yılında vefatıyla birlikte tarikat müritleri Şeyh İbrahim'in kardeşi Şeyh Cafer'in etrafına toplandılar. Fakat Şeyh Cüneyd'in aşırıya kaçan Şiilik ve Rafızîlik fikirleri amcası Şeyh Cafer ile arasının açılmasına neden oldu.[280] Burada dikkat çeken nokta, Şeyh Cüneyd'in önderliğinde gerçekleşen ve Safevi Devleti için önemli bir dönüm noktası olan bu dönüşümün Safevi kaynaklarında yer edinmemesidir. Tam tersine Şeyh Cüneyd'in ziyaretleri ve faaliyetleri rutin bir şekilde anlatılır.[281]

Müritler arasında çoğunluğun desteğiyle tarikat postuna oturan Şeyh Cafer'in devlet kurma gibi bir düşüncesi bulunmuyordu. Fakat Şeyh Cüneyd, günden güne artan taraftarlarına güvenerek Şii bir devlet kurma hayalini taşıyordu. Kazandığı kuvvet ve itibar Karakoyunlu ülkesinin hükümdarı Cihan Şah'ı tedirgin etmekteydi. Kızını Şeyh Cafer'in oğluna veren Cihan Şah, taraftar kitlesi çok olan bir din adamına saldırmayı doğru bulmadığı için aradaki akrabalık ilişkisini kullanarak Şeyh Cafer'e yazdığı mektubunda Şeyh Cüneyd'in Erdebil'i terk etmesini istedi. Kendisine ve müritlerine yapılan ikaz ve tehditler sonucu Erdebil'i terk etmek zorunda bırakılan Şeyh Cüneyd, müritleriyle birlikte Anadolu'ya gitmeye karar verdi. Bu kararı almasında Osmanlı sultanlarının öteden beri Safevi şeyhlerine gönderdikleri hediyeler ve tarikatı için Anadolu'da faaliyet gösteren taraftarı etkili

[278] Rıza Yıldırım, *Aleviliğinin Doğuşu Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 156.

[279] Nevzat Şensizoğlu, "Şah İsmail Devrinde Anadolu'da Safevî-Alevî Faaliyetleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 9.

[280] Mükrimin Halil Yinanç, "Cüneyd", *İslam Ansiklopedisi,* C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 242.

[281] Rıza Yıldırım, *a.g.e.,* s.160.

oldu. Şeyh Cüneyd Anadolu'ya Tebriz üzerinden değil Karabağ ve Ermenistan üzerinden gitti. Nitekim Tebriz o zamanlar Karakoyunlular'ın hakimiyeti altındaydı.[282]

Osmanlı Devleti'ne gelen Şeyh Cüneyd'in ilk işi II. Murat'a bir elçi göndermek oldu. Elçisiyle birlikte bir Kur'an, bir seccade ve bir tespih göndererek ibadetini yapabilmesi için kendisine Kurtbeli[283] bölgesinin verilmesi için ricada bulundu. Elçiyi buyur eden Vezir Halil Paşa, durumu padişaha iletti. Hediyeleri kabul eden II. Murat, veziriyle yaptığı istişare sonucu, "Bir tahta iki padişah sığmaz." diyerek Şah'a 200 duka altın, beraberindeki dervişler için 1000 akçe vererek elçiyi gönderdiler. Ret cevabını alan Şeyh Cüneyd, 1449 yılında henüz Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmemiş olan Karaman Beyliği'ne gitmeye karar verdi. Karaman ülkesi ve çevresinde bulunan Teke ve Hamitoğulları bölgelerindeki halkın Şiiliğe eğimli olması Şeyh Cüneyd'in Konya'da kalması için fırsat niteliğindeydi. Konya'da bulunduğu süreçte Şeyh Sadreddin'e ait bir tekkede misafir olan Şeyh Cüneyd, bir gün Sünni mezhebe mensup Şeyh Abdüllatif ile sohbet ettiler. Sohbette savunduğu mezhep doğrultusunda Kur'an-ı küçümsemesi Şeyh Abdüllatif'i kızdırdı. Şeyh, "Bu itikatla sen kâfir oldun, bu itikatta olanlar da kâfir oldular." diyerek Şeyh Cüneyd'i kâfirlikle suçladı. Şeyh Cüneyd, bu tartışmanın üzerine burada kalamayacağını anlayarak kendi taraftarının yoğun olduğu Varsak (Taşeli-İçel) ülkesine gitmek için Konya'dan ayrıldı. Fakat Şeyh Abdüllatif, Karaman hakimi İbrahim Bey'e haber göndererek Şeyh Cüneyd'in sufi olmadığını, "evlad-ı resûllük" düşüncesi ile bir devlet kurmak istediğini bundan dolayı Şeyh'in yakalanıp hapsedilmesini istedi. Durumu öğrenen Şeyh Cüneyd, yolunu değiştirip müritleriyle birlikte İskenderun'da Cebel Arus dağında bulunan, geçmişte bölge hakimi İbn-i Bilal ve Haçlılardan kalma eski bir kaleyi tekke olarak kullanmak üzere kiralayıp onardı. Maraş, Antep, Kilis ve Antakya vilayetlerinde geniş bir faaliyete başlayıp

[282] Tahsin Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 123.

[283] Giresun şehrine bağlı Alucra ilçesi kastediliyor olabilir. Bkz: Cem Tuysuz- Şahin Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, Sayı 3, Muş, 2019, s. 735.

Şeyh Bedreddin'e bağlı eski müritlerin de bulunduğu bir taraftar kitlesi oluşturmaya başladı.[284]

Anadolu'da düzenini kuran Şeyh Cüneyd, savunduğu mezhebi yaymak için burada elverişli bir zemine sahipti. Gittiği yerlerde göçebe ve köylüler arasında Şiiliğe meyilli, anlayışlı birçok zümre bulunuyordu. Şeyh Cüneyd, buralarda sadece ünlü bir tarikata mensup bir şeyh olarak değil, aynı zamanda seyit sıfatıyla da faaliyet gösteriyordu. Bu yüzden Anadolu Kızılbaş Türkleri kendisini ve haleflerini mehdi, peygamber hatta Allah olarak görüp şeyhleri için her türlü fedakârlığı yapabilecek nitelikteydiler. Yaptığı propagandalar sonucu göçebe ve köylü Türkler arasında sayısı az olmayan bir taraftar kitlesine sahip oldu. Müritlerinden oluşan 5-10 bin kişilik silahlı bir ordu oluşturdu. Kendisinin Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia etmesi, siyasi bir amaç için çalıştığını gizlememesi, halkın iktisadi ve siyasi yönden refah içinde olmaması Şeyh Cüneyd'in böylesi geniş bir taraftar grubuna sahip olmasını kolaylaştırıyordu.[285]

Bölgede yayılım gösteren Şeyh Cüneyd'in faaliyetleri Sünni din adamlarını tedirgin ediyordu. Bu topluluğu bölgeden uzaklaştırmak için Halep şeyhleri Ahmed Bekri ve Abdülkerim Halife, Mısır sultanı Çakmak'a durumu anlatarak haber gönderdiler. Sultan Çakmak, Halep valisi Kanbay'a gerekeni yapması için emir gönderdi. Fakat hasta olan vali, hacibini askerle birlikte Şeyh Cüneyd'in üzerine yolladı. İki taraf arasında çıkan çatışmada yenilen Şeyh Cüneyd, Türkmenlerin arasında gizlenmesine rağmen takip edildiği için buradan kaçmak zorunda kaldı. Canik (Samsun) bölgesine giden Şeyh, Trabzon'u ele geçirip zayıf olan Rum Devleti'nin yerine kendi devletini kurma düşüncesine girdi. Burada etrafına topladığı müritleri ve Niksar emiri Taceddin oğlu Mehmet Bey'in yardımı sayesinde Trabzon'a saldırdı. Trabzon hükümdarı IV. Yuanis ordusunu toplayıp Al-Çakal diye bilinen Aya Fakos Manastırı'nda şeyhin kuvvetleriyle karşılaştı. Şeyh Cüneyd Trabzon'u 3 gün kuşatıp taarruzda bulunmasına rağmen alamadı. Trabzon ülkesi, Osmanlı Devleti'ne haraç verdiği için padişah onlara destek vermekle yükümlüydü.

[284] Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 17-19; Mükrimin Halil Yinanç, "a.g.m.", s. 243; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 26.

[285] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 7-10.

Muharebeyi duyan padişah, Hızır Bey'i Sivas beylerbeyi olarak tayin edip Şeyh Cüneyd'in üzerine gönderdi. Şeyh Cüneyd karşı koyamayacağını anlayınca geri çekilip Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına sığındı.[286] Şeyh Cüneyd'in geri çekilmesi Uzun Hasan ile karşılaşmasına vesile olurken Osmanlı Devleti'nin ise Safevileri daha iyi tanımasına, tarikata ve şeyhlere karşı bakışının eskiye nazaran değişmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti, bu dönemden sonra tarikat ile ilişkisini keserek tarikatın siyasi yapılanması karşısında tepkisini ortaya koymuş, her yıl Erdebil'e gönderilen çerağ akçesinin verilmemesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı'nın bu tepkisine sinirlenen Şeyh Cüneyd, Osmanlı sarayına bir elçi göndererek yapılan yardımın devam etmesi için ricada bulundu. Fakat Fatih'in, "Vallahi, Teke'nin Koçi ölmüştür." cevabıyla siyasallaşan tarikatın Osmanlı nazarında kabul görmediğini açık bir şekilde ortaya koymuştur.[287]

İlk zamanlarda onu tehlikeli bulup hapseden Uzun Hasan, düşmanı Karakoyunlu Cihan Şah'a karşı Şeyh Cüneyd'in 20 bin kişilik silahlı sufi ordusundan faydalanması gerektiğini düşünerek onu serbest bıraktı. Bu düşüncesini ileriye taşıyarak kız kardeşi Hatice Begüm'ü Şeyh Cüneyd ile evlendirdi. Bu evlilikten Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar dünyaya geldi. Diyarbekir'de yaklaşık 4 sene kalan Şeyh Cüneyd, müritlerini etrafa göndererek propagandasını rahatlıkla yapıyor, ayrıca Uzun Hasan'a zaferler kazandırıyordu. 1459 yılında Erdebil'e dönen Şeyh Cüneyd, amcası Şeyh Cafer'in Cihan Şah'a haber vermesi üzerine burayı terk etmek zorunda kaldı.[288]

Şeyh Cüneyd, etrafına topladığı 12 bin kişilik silahlı ordu ile Gürcistan ve Çerkezlerin üzerine gazaya çıktı. Seferi sırasında geçmek zorunda olduğu Şirvan ülkesinin hakimi Halilullah, Şeyh'e elçi göndererek bu gazanın doğru olmadığını söylemesine rağmen Şeyh Cüneyd buna aldırış etmeden yoluna devam etti. Gürcistan'a girip burayı yağmalayan ve ganimet toplayan Şeyh, kışı geçirmek üzere Şirvan'a geri döndü. Kendi ülkesinin içinde Şeyh Cüneyd'i tehlikeli bulan Halilullah, Şeyh Cafer'den aldığı haber üzerine kuvvetlerini toplayıp şeyhin üzerine saldırmaya

[286] Mükrimin Halil Yinanç, "a.g.m.", s. 243.

[287] Bilal Dedeyev, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, Sayı 5, 2008, s. 212.

[288] Mükrimin Halil Yinanç, "a.g.m.", s. 243-244.

hazırlandı. Fakat öncesinde Şeyh'e bir elçi göndererek burayı terk etmesini istediyse de Şeyh Cüneyd'in elçiyi öldürmesi Halilullah'ı harekete geçirdi. 3 Mart 1460 tarihinde meydana gelen şiddetli çarpışmada göğsüne aldığı isabetli bir okla Şeyh Cüneyd öldürüldü. Ordusu dağılan Şeyh'in cenazesi Kuruyal denilen bir bölgede gömüldü. Kabri daha sonra torunu Şah İsmail tarafından ziyaret edilen bir türbe haline getirildi.[289]

Anadolu'da şeyhin ölümüne inanmayan taraftarları, Tokat'ta ona benzeyen birinin etrafında toplandılar. Fakat bu kişi İstanbul'a getirildiğinde Şeyh Cüneyd olmadığı anlaşılınca serbest bırakıldı.[290]

Bazı araştırmacılar, Türkmenlerin bir kısmının Şeyh Cüneyd'i "tanrı", oğlu Haydar'ı ise "tanrının oğlu" olarak gördüklerini ve onlara bu şekilde hitap ettiklerini, ayrıca Şeyh Cüneyd için "ondan başka tanrı yok" dediklerini iddia ederler.[291] Görülüyor ki Şeyh Cüneyd kendine ilahi bir misyon yükleyerek, kendini ulu, yüce bir şahsiyet olarak gösterip kendisine ölümüne bağlı olan müritler oluşturmuştur.

Yukarıda verilenlere ek olarak Şeyh Cüneyd'in "gali" fikirlere kapılıp asıl amacının siyasi iktidarı ele geçirmek olduğu gerekçesiyle amcası Şeyh Cafer tarafından Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'a şikayet ettiğini belirten Tufan Gündüz, Cihan Şah'ın Şiiliğe eğilimi olmasına rağmen malını ve gücünü kaybetme korkusundan Şeyh Cüneyd'in Erdebil'i terk etmesini istediğini kaydeder. Fakat kaynaklara göre bu durumun asıl sebebinin Şeyh Cüneyd'in mürit sayısının artması ve şeyhlik ile yetinmediğinin ortaya çıkmasından kaynaklandığını vurgulayan Gündüz, Şeyh Cüneyd'in "geçici saltanata meyletmek" ve "ecdadının yolunu terk etmek" gibi hususlardan dolayı eleştirildiğini de ekler. Anlatılanların yanı sıra Gündüz, dönemin önemli tanıklarından biri olan Ruzbihan Hûncî'nin "buzağıya tapanlar", "sapıklar", "şeytanın askerleri" gibi ifadelerle bahsettiği Anadolu Türkmenlerinin Şeyh Cafer'i "ilah" olarak gördüklerini kaydettiğini belirtir.[292]

---

[289] Mükrimin Halil Yinanç, "a.g.m.", s. 244-245.

[290] Tahsin Yazıcı, "a.g.m.", s. 124.

[291] Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Doğan Kitapevi, 7. baskı, İstanbul, 1999, s. 60.

[292] Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 24-27.

3.2.4. Şeyh Haydar

Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar'ın doğum tarihi belli olmamakla birlikte ölüm yılı 1488'dir. Babası Şeyh Cüneyd Erdebilli, annesi ise Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'dür. Babası Şeyh Cüneyd, Şirvanşahlar'la yaptığı savaşta öldürülmüştür. Babasının ölümü üzerine müritleri onun etrafına toplandılar. Ferruh Yesar ve Akkoyunlular'ın hakimi Sultan Yakub'un yardımı ile Şirvanşahlar'a saldırdı.[293] Fakat Şeyh Haydar, çıkan çatışmada Akkoyunlular'ın gönderdiği kuvvetler tarafından öldürüldü.[294] Şeref Han, Şerefname adlı eserinde, Şeyh Cüneyd'in, Uzun Hasan'ın isteği doğrultusunda kız kardeşi Hatice Hatun'la evlendirip Şeyh Haydar'ı doğurduğunu, tahta geçen Sultan Yakub'un Şirvan hakimi Ferruh Yesar'ın kızıyla evlendiğini belirtir. Eşinin hatırı için her yıl Şirvan aracılığıyla Çerkezlerle cihada giden halasının oğlu Sultan Haydar'ın cihada gitmesini yasakladığını ifade etmektedir. Lâkin boyun eğmeyen Sultan Haydar, Ferruh Yesar ile olan düşmanlığını daha ileri bir boyuta taşıyarak eski usule göre Çerkezlerin üzeçrine savaşmaya koyulmuştur. Sultan Yakub'un Ferruh Yesar'a gönderdiği yardımla Türkmen orduları, Şirvanlılarla birleşerek sofuların yolunu kesmiş ve çıkan çatışma sonucu Sultan Haydar öldürülmüştür.[295]

Şeyh Haydar, rüyasında Hz. Ali'yi gördüğünü iddia etmiştir. Kaynaklarda uzun bir konik biçiminde keskin olan ve yünden yapılan Kızılbaş tacının ortaya çıkışı şöyle kaydedilmiştir:

> *"Bir gece Allah'a yakarırken rüyaya dalan Sultan Haydar'a mürşitlik ve velayet tahtının şehzadesi yani Müminlerin Emiri (Hz. Ali) göründü ve ona şöyle dedi: "Ah benim evladım, senin çocukların arasından çıkacak torunlarımın inançsızlığı dünyanın üzerinden sileceği zaman gelmek üzeredir. Sufiler ve müritlerin için bir başlık hazırla ve kırmızı bir libas takın." Böyle söyleyerek Şah-ı Velayet on iki dilimli bir başlık kesti."*[296]

Bu rüyadan ötürü başına "tac-ı haydari" de denilen 12 dilimden oluşan kızıl bir külah takardı. Müritlerinin de bu külahı giymeleri için emir vermiştir. Safevi Devleti'nde yaşayanlar bu kızıl külahı taktıkları için "Kızılbaş" adını almışlardı.

---

[293] Clement Huart, "Haydar", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, s. 387.

[294] Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. baskı, Ankara, 1972, s. 150.

[295] Şeref Han, *Şerefname Osmanlı-İran Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971, s. 135.

[296] Rıza Yıldırım, *a.g.e.*, s.203.

Kızılbaş isminin meşrulaştırılıp kabul görmesi için böyle bir rüyanın öne sürülmesi de ihtimaller arasındadır.[297]

Tufan Gündüz, yukarıda anlatılanlardan farklı olarak, Sünni inanca bağla olan dayısı Uzun Hasan tarafından yetiştirilen Şeyh Haydar'ın Sünnilik dışındaki inanışının hangi yolla ne şekilde benimsediği, tasavvufi ve dini eğitimini kimlerden aldığı konusunun belirsiz olduğunu söyler. Yine O, Şeyh Haydar'ın Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm ile olan evliliğinden sırasıyla Sultan Ali, İbrahim ve İsmail adında çocuklarının doğduğunu ekler. Gündüz, verilen bilgilere ilaveten şöyle der. Uzun Hasan'ın izni ile Erdebil'e dönerek tarikat postuna oturan Şeyh Haydar, amcası Şeyh Cafer'i buradan uzaklaştırdı. Böylece babası Şeyh Cüneyd'in ölümünü izleyen yaklaşık yirmi yıl boyunca hakim olan sessizlik, yerini yeni bir hareketlenmeye bıraktı. Gündüz, tarikatın başına geçen Şeyh Haydar'ın bütün zamanını kılıç, zırh, ok ve mızrak uçları yaparak geçirdiğini, tarikata farklı coğrafyalardan gelen müritlerin olduğunu ve Şeyh Haydar'ın ordusunu mütemadiyen savaşa hazırladığını kaynaklarda geçen bilgiler olarak verir.[298]

Şeyh Haydar ve müritlerinin etrafa büyük bir korku saldığını, şeyhin gaza ruhuyla ordusunu yetiştirdiğini vurgulayan Gündüz, bu durumun etraftaki sultanları şaşırtarak korkuttuğunu, özellikle Şeyh Haydar'ın etrafına toplananların konargöçer zümrelerden oluştuğunu ve bu kişilerin şeyhe canla başla bağlı olduklarını kaydeder. Gündüz, Şeyh Haydar'ın ölümü hakkında Şeref Han'ın verdiği bilgilerin aksine şeyhin, Süleyman Bey komutasındaki Akkoyunlu ordusu ile Tabersaran'da yapılan savaşta öldürülüp cesedinin buraya gömüldüğünü belirtir. Şeyh Haydar'ın başının kesilerek Tebriz'e getirildiğini dile getiren Gündüz, kesik başın iki gün boyunca teşhir edildikten sonra Tebriz meydanında köpeklerin önüne atıldığını, savaştan sağ kurtulan Kızılbaşların ise etrafa kaçarak gizlendiklerini kaydeder.[299]

3.2.5. Şah İsmail

Safevi Devleti'nin ilk hükümdarı olan Şah İsmail, 17 Temmuz 1487 tarihinde Erdebil'de dünyaya geldi. Uzun Hasan'ın kızı olan annesi Alemşah Halime

[297] Clement Huart, "a.g.m.", s. 387.
[298] Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 29-30.
[299] Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 31-34.

Begüm'dür. Babası Safevi Tarikatı'nın başı olan Şeyh Haydar'dır. Şah İsmail, "Ebu'l Muzaffer Bahadır el-Hüseynî" unvanıyla anılır. Şeyh Haydar, Şirvanşahlar'la yaptığı savaşta Akkoyunlular tarafından öldürülünce çocukları Sultan Ali, Şah İsmail ve Seyyid İbrahim yaklaşık dört yıl kaldıkları Istahr Kalesi'ne hapsedildi.[300] Bir diğer rivayete göre Şah İsmail ve kardeşleri Van gölünde bulunan Ahtamar adasına hapsedilmiştir. Fakat şark kaynaklarının hiçbirinde bu rivayeti doğrulayan bir bilgi yoktur.[301]

Sultan Yakub'un ölmesiyle Rüstem Bey ve Baysungur arasında çıkan taht kavgasında Rüstem Bey, Sultan Ali'nin gücünden faydalanmak için onu ve kardeşlerini hapisten kurtardı. Baysungur ile savaşan Sultan Ali, galip gelince Rüstem Bey bunu bir tehdit olarak düşünüp Sultan Ali'yi ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu durumu öğrenen Sultan Ali, kardeşlerini alarak Erdebil'e kaçmak istedi. Fakat kendisini takip eden Rüstem Bey'in kuvvetleri tarafından öldürüldü. Sultan Ali, kardeşlerini sadık müritlerine emanet edip Erdebil'e göndermeden önce başındaki tarikat tacını henüz 7 yaşında olan kardeşi İsmail'in başına geçirerek ona şunları söylediği rivayet edilir:

> *"Benim, babamızın ve atalarımızın intikamını Uzun Hasan'ın çocuklarından almanı istiyorum. Çünkü ilahi takdir senin adına tecelli edecektir, sen çok geçmeden Gilan'dan parlak bir güneş gibi yükseleceksin ve kâfirleri kılıcınla yeryüzünden silip süpüreceksin."*[302]

Erdebil'de bir süre gizlenen kardeşler, daha sonra Gilan, Reşt ve Lahican'a götürüldüler. Şah İsmail'in takibini süren Rüstem Bey, Lahican'a gitmek isterken Göde Ahmet ve Aybeg tarafından öldürülünce Şah İsmail'in karşısında büyük bir tehdit kalmamış oldu. Rumlu, Ustaclu, Dülkadir, Şamlu, Tekelü, Kaçar, Varsak Türkmen aşiretlerinden oluşan müritleriyle birlikte Erdebil'e hareket eden Şah İsmail, babasının ölümüne sebep olan Şirvan hakimi Ferruh Yesar'a saldırarak babasının intikamını almış oldu.[303]

---

[300] Tufan Gündüz, "Şah İsmail", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 253.

[301] Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 275.

[302] Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 61.

[303] Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", s. 275-276.

Yukarıda değinilen olaylardan sonraki süreçte etrafına sayısız mürit toplayıp her yerde başarı kazanan Şah İsmail, Tebriz'e girerek burada şahlığını ilan etti. Şiiliği kurduğu devletin resmi mezhebi olarak ilan etmek isteyen Şah, emirleriyle müzakere yaptı. Emirleri Şah İsmail'e, Tebriz halkının büyük bir kesiminin Sünni olduğunu, Şii bir padişah istemediklerini, bu yüzden Şiiliği ilan etmenin devlet için tehlike arz edeceğini söylediler. Buna karşın Şah İsmail, "Kimseden korkmuyorum, Allah ve On iki İmam benimledir. Eğer bir söz söylenirse kılıcımı çeker ve kimseyi sağ bırakmam." diyerek kararlılığını ortaya koymuş oldu. Tebriz'de Cuma Camii'nde toplanan halkın arasına silahlı Kızılbaşlar karıştı. Şah İsmail kılıcıyla minberin yanında bekliyordu. Mevlana Ahmed-i Erdebilli minbere çıkıp On iki İmamın adına hutbe okudu. Ezanı değiştiren Şah İsmail hutbe bitiminde üç halifeye (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman), Abbasi ve Emeviler'e lanet getirerek her yerde üç halifeye lanet okunmasını, okumayanların da katledilmesini emretti. Ayrıca namazı Sünniler gibi kılanların başlarının kesilmesini, Şah'tan önce Şii ve Safevi taraftarlarına zulmeden Sünnilerin ateşte yakılmaları için emir verdi.[304] Böylelikle Şah İsmail, kendisinin ve ailesinin intikamını bu şekilde almış alıyordu. Şiiliği devletin resmi mezhebi ilan eden Şah, düşmanlarına gözdağı vererek hükümdarlığını benimsetmeye çalışıyordu. Şah İsmail'in Sünnilik karşıtı olarak benimsetmeye çalıştığı Şiilik sorunsalında, bilinçaltında var olan çocukluk dramının ve baba intikamının etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim Şah İsmail, Hz. Ali'yi rüyasında gördüğünü ve kendisine Şiiliği kabul etmeyen halkı, silahlı askerlerle halletmesini istediğini söyler. Uydurma olduğu söylenen rüyanın amacı İran'da yeni mezhebi kabul etmeyip direnenlerin merhametsiz bir şekilde toptan öldürülmesinin yolunu açmaktır.[305]

Hakimiyet sınırlarını genişletmek isteyen Şah İsmail, 913 yılında Alaüddevle'nin üzerine giderek Diyarbekir'i ele geçirmeye çalıştı. Fakat Alaüddevle savaşa yanaşmayınca Elbistan ve Maraş'ı yağmalayan Şah İsmail ülkesine geri döndü. Bağdat'ı savaşsız ele geçiren Şah buradaki Türkmenleri kılıçtan geçirerek Şirvan ve çevresini de ele geçirdi. Öte yandan İran'daki karışıklıklardan faydalanan

[304] Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 68-69.
[305] Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 38.

Özbek hakimi Şeybani Han, Kirman'a akınlar yapıyordu. Şah İsmail, Şeybani Han'ın İran'dan çıkmasını istedi. Fakat Şeybani Han'ın Kızılbaşları aşağılayıp İran topraklarını zapt etmek istemesi üzerine Şah İsmail harekete geçti. 916 yılında iki taraf arasında çıkan çatışmada Şeybani Han savaş meydanında öldürüldü. Böylelikle Şah İsmail Damgan, Meşhed, Gürgan, Merv, Belhi, Horasan ve Herat çevresini ele geçirerek gücüne güç katmış oldu. İran'daki bu karışıklıklar karşısında Osmanlı Devleti'nin sessiz kalması Şah İsmail'in rahat bir şekilde yol almasını sağlıyordu. Fakat Osmanlı'nın Anadolu'da bulunan Kızılbaşların İran'a gitmelerini engellemesi Şah İsmail'i rahatsız etmişti. Bunun üzerine Şah, meydan okumak için Şeybani Han'ın kesik başını Osmanlı'ya gönderdi. Fakat padişah, devlet adamlarının bütün ısrarlarına rağmen bu harekete karşılık vermeyerek sessiz kaldı.[306] Bazı kaynaklarda bu sessizliğin korkudan olduğu söylense de diğer kaynaklarda ise Sultan Bayezid'in savaş çıkmaması için böyle bir yönteme başvurduğu söylenir.

Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği müritleri burada birtakım girişimlerde bulundular. Bunlardan biri Teke ilinin Yalunlu ya da Kızılkaya köyünde yaşayan Hasan Halife'nin oğlu olan Şah Kulu'nun isyanıydı. Şah Kulu, Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurup zaferler elde etmesinden cesaret alarak Osmanlı'ya isyan etmeye karar verdi. II. Bayezid'in devleti yönetemeyişi, iktidardaki yöneticilerin adil olmayışı ve idarenin zayıflamasını fırsat bilerek harekete geçti. Şah Kulu'nun ordusu dirlikleri ellerinden alınmış sipahiler ile fakir köylülerden oluşuyordu. Sultan Bayezid'in oğlu Şehin Şah da isyancı Kızılbaşların arasında bulunuyordu. Taraftarları ise kendisine "Baba" diye hitap ediyordu. Şah Kulu ve taraftarlarının üst üste zaferler kazanmasıyla etrafındakiler çoğalıyordu. Çıkan çatışmalarda Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa ve Hadım Ali Paşa isyancılar tarafından öldürüldü. Daha sonra ağır yaralanan Şah Kulu da ölünce dağılan ordunun bir kısmı İran'a kaçtı. İsyanın asıl amacı, memnun olmadıkları Osmanlı Devleti'ni yıkmaktı.[307]

Bütün bu olaylar üzerine tahta geçen Sultan Selim, Şah İsmail ve taraftarlarını ortadan kaldırmak için İran üzerine sefer düzenledi. 2 Recep 920 (23 Ağustos 1514) tarihinde Hoy civarında bulunan Çaldıran ovasında yapılan savaşta Şah İsmail ve

[306] Tufan Gündüz, "Şah İsmail", s. 254.
[307] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 33-34.

ordusu ağır bir yenilgi alarak Dergüzin tarafına çekildi.[308] Çaldıran Savaşı'ndan sonra eski gücüne kavuşamayan Şah İsmail'in bütün vaktini içki içmekle geçirdiği söylenir. 19 Recep 930 (23 Mayıs 1524) tarihinde Azerbaycan'da vefat eden Şah İsmail'in cenazesi Erdebil'e getirilerek atası Şeyh Safiyüddin'in yanına gömüldü.[309]

Kuvvetli ve sağlam bir vücuda sahip olan Şah İsmail, müritleri Kızılbaşlar gibi yalnızca bıyık bırakırdı. Avcılığı seven Şah, iyi ok atardı. Yarım ceviz büyüklüğünde ve "Z" şeklinde olan mührünün tam ortasında bulunan isminin etrafında on iki imamın isimleri yazılıydı. Şah İsmail, Şiilik meselesinde katı ve kararlı bir siyaset izlediği için İran'ın tamamının Şiileşmesini sağlamıştı.[310] Şah İsmail hükümdarlığının dışında aruz ve hece veznine hakim olduğu için "Hatai" mahlasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler kaleme almıştır. Şiirlerinin yanı sıra biri divanı olmak üzere üç eser kaleme almıştır.[311]

3.2.6. Şah Tahmasb

26 Zilhicce 919 (22 Şubat 1514) tarihinde İsfahan'a yakın Şahabad'ta dünyaya gelen Tahmasb, Şah İsmail'in büyük oğlu ve devletin önemli hükümdarlarından biridir. İki yaşındayken lalası Türkmen Emir Han Musullu ile beraber Özbeklerin saldırıları altında bulunan Horosan'a sükût için gönderildi. 6 yıl burada kalan Tahmasb'ın tahsil ve terbiyesini Nizam Alaaddin Ahmed-i Tabasî ile Şeyh Ebu Said-i İsfahanî yürütüyordu. 1521 yılında Herat'a geri çağırılan Tahmasb'ın yerine 5 yaşında olan kardeşi Sâm Mirza gönderildi. Bundan sonra babasından hiç ayrılmayan Tahmasb, 19 Recep 930 tarihinde babası Şah İsmail'in vefatı üzerine henüz 10 yaşındayken Safevi tahtına geçti.[312]

Şah Tahmasb, kaleme aldığı Tezkire'sinde "it" yılına tekabül eden 920 yılında Zilhicce ayının 26'sında (10 Şubat 1515) doğduğunu kaydeder. Ayrıca Türk

[308] Tufan Gündüz, "Şah İsmail", s. 255.

[309] Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", s. 277-278.

[310] Tufan Gündüz, "Şah İsmail", s. 255.

[311] Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", s. 278.

[312] Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp I", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, 2. baskı, İstanbul, 1979, s. 367.

takviminin "biçi" yılına denk gelen Hicri 19 Recep 930 (23 Mayıs 1524)'da 10 yaşında iken tahta geçtiğini, lalasının Div Sultan-ı Rumlu olduğunu belirtir.[313]

Tahta geçtiği ilk yıllarda devlet yönetiminde kabilelerin taht mücadeleleri, Özbek ve Osmanlı tehlikesi, Div Sultan-ı Rûmlû'nun iktidarı ele geçirmesi, Kızılbaşların arasında meydana gelen bozulmalar gibi olumsuzluklar cereyan etti. Tebriz'i yağmaladıktan sonra Azerbaycan valisi Tekelü Ulama Han'ın Osmanlı'ya sığınması, 1553'te Hüseyin Han Şamlû'nun öldürülmesi sonrası Şah Tahmasb idareyi yavaş yavaş eline aldı. Safevi Devleti'nde meydana gelen iç sorunları fırsat bilen Özbek hakimi Ubeydullah Han, 930 (1524)'da Horasan'a saldırıp Herat'ı kuşattıysa da sonuç alamadı. 932 (1526)'de tekrar Horasan'a gidip Merv ve Meşhed'i ele geçirerek Esterabad'a yürümüştü, Zeynel Han Şamlû'nun Özbekler karşısında Rey'e çekilmeleri ile buraya zapt etti. 10 Muharrem 935 (24 Eylül 1528) tarihinde büyük bir ordu toplayan Tahmasb, Horasan'a giderek Ubeydullah Han'a karşı zafer elde etti. Özbeklerin hakimiyetinde olan Horasan'ı ele geçiren Tahmasb, Herat'ı alıp buranın idaresini kardeşi Behram Mirza'ya, Mâverâünnehir bölgesinin yönetimini ise diğer kardeşi Sâm Mirza'ya bıraktı. Fakat daha sonra Sâm Mirza, abisi Şah Tahmasb'a muhalefet edip başka yerlere saldırınca Ubeydullah Han tekrar bu karışıklıklardan faydalanıp Herat'a saldırıp burayı ele geçirdi. Sâm Mirza, pişmanlığını dile getirince Şah Tahmasb onu affederek kaybettikleri yerleri tekrar ele geçirdi.[314]

Osmanlı Devleti'ne sığınan Ulama Han'ın kışkırtmaları sonucu Sultan Süleyman, 940 (1533) yılında Irakeyn Seferi'ne çıktı. Sadrazam İbrahim Paşa komutasındaki büyük bir ordu Tebriz'e girerek burayı aldı. Fakat o sırada savaşta olan Şah Tahmasb, geri döndüğünde askerlerinin birçoğu yorgunluktan dağılmıştı. Ordusunun bitkinliği ve kışın bastırması nedeniyle Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun karşısına çıkmayarak geri çekildi. Osmanlı ordusunun Bağdat'a girdiğini duyan Şah Tahmasb, Bağdat valisi Şerefeddin oğlu Muhammed Han'a haber göndererek geri çekilmesini istedi. Vali aldığı emirle şehri terk ederek Basra tarafına

[313] Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, Çev. Hicabi Kırlangıç, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 19.

[314] Tufan Gündüz, "Tahmasb", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 413-414.

kaçtı. Osmanlı'nın yaptığı bu sefer sırasında Dulkadiroğlu Mehmed Bey, Hüseyin Han Tekelü, Gazi Han Tekelü gibi Kızılbaş beyleri Osmanlı ordusuna katıldı. Böylece Şah Tahmasb'a sadık kalan tek kişi eski Bağdat valisi Şereffeddin oğlu oldu.[315]

Şah Tahmasb, Şirvan bölgesinin idaresini kardeşi Elkas Mirza'ya verdi. Burada rahat bir şekilde hareket eden Elkas Mirza, abisi Gürcistan seferindeyken isyan edip kendi adına para bastırdı. Bunun üzerine Şirvan'a ordu gönderen Şah Tahmasb, Elkas Mirza'nın Osmanlılara sığınması üzerine burayı oğlu İsmail Mirza'ya bıraktı. Elkas Mirza, Sultan Süleyman'ı kışkırtarak yeni bir İran Seferi'ne çıkmasını sağladı. 955 (1548) yılında İran üzerine giden Osmanlıları yeni bir taktik bekliyordu. Çünkü Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunun geçeceği bütün yerleri yakıp yıkarak, konaklayacakları yerlerde bulunan su kanallarını kapatıp Merend'e çekildi. Sultan Süleyman sefer dönüşünde Van'ı alıp idareyi Rüstem Paşa'ya verdi. Şah Tahmasb Ahlat, Erciş, Adilcevaz, Erzincan bölgelerini yağmalatıp talan ettirdi. Bu arada daha sonra Safeviler tarafından yakalanan Elkas Mirza, Alamut Kalesi'ne hapsedilip 1550 yılında öldürüldü.[316]

Şah Tahmasb'ın bazı bölgelerde yaptığı tahribatı öğrenen Kanuni Sultan Süleyman, 961/1554 yılında üçüncü kez İran üzerine sefere çıktı. Şah Tahmasb, her zamanki gibi ordunun geçeceği yerleri tahrip ederek yaktı. Kanuni Sultan Süleyman buna karşılık, Şah Tahmasb'ın ülkesindeki Erivan, Nahçıvan ve Karabağ bölgelerini vurdurup Erzurum'a geri döndü. Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'ın Amasya'da kışlayıp gelecek yaz Tebriz ve atalarının bulunduğu Erdebil şehrini tahrip edeceğini duyunca barış teklifinde bulunmak istedi.[317] Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'a elçi göndererek barış teklifinde bulundu. 8 Recep 962 (29 Mayıs 1555) tarihinde Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında "Amasya Barış Antlaşması" imzalandı. Böylece iki devlet arasında yıllardır süregelen husumet sona ermiş oldu. Antlaşmaya göre, Azerbaycan, Tebriz, Irak-ı Arab ve Doğu Anadolu bölgeleri Osmanlı hakimiyetine bırakıldı. İki devlet arasında yapılan bu antlaşma, Şah Tahmasb'ın 1576 yılında

[315] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 61-65.
[316] Tufan Gündüz, "Tahmasb", s. 414.
[317] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 67.

vefatına kadar, yaklaşık 25 sene devam etti.[318] Şah Tahmasb, barış isteyerek ne kadar zeki olduğunu ve savaş taraftarı bir kişiliğe sahip olmadığını göstermiş oldu.

1574 yılında Şah Tahmasb'ın hastalanmasıyla Kızılbaş Türkmenler ve şehzadeler arasında taht kavgası başladı. Taht mücadelesi devam ederken Şah Tahmasb, 15 Safer 984 (14 Mayıs 1576) tarihinde zehirlenerek öldürüldü. Yerine Ustaclular'ın isteği doğrultusunda oğlu Haydar Mirza geçti. Fakat Rumlu, Avşar ve Türkmen beylerinin ihtilafları yüzünden Haydar Mirza tahttan indirilerek yerine kardeşi II. İsmail getirildi.[319] Fakat bazı kaynaklarda Şah Tahmasb'ın zehirlenerek değil eceli ile öldüğüne dair hiçbir şüphenin bulunmadığı söylenilir.[320]

Bazı kaynaklarda açık tenli, uzun boylu, aksakallı[321] bazı kaynaklarda ise, sağlam yapılı, orta boylu, kıvırcık saçlı, esmer tenli, güzel yüzlü[322] olarak tanımlanan Şah Tahmasb'ın yumuşak huylu, kibirli olmaması, sade bir hayat sürmesi, istişareye önem vermesi, içkiden hoşlanmaması, dindar, şefkatli, adil olması, rüyalara ehemmiyet vermesi, barışçı olması onun takdir edilen özelliklere sahip olduğunun göstergesidir. Fakat para konularında aşırı derecede cimri olduğu, ordusuna 14 yıl boyunca maaş vermediği fakat buna rağmen herhangi bir şikayetin olmadığı söylenilir. Fakat böyle bir şey olsa bile makul değildir. Çünkü askerin, ordunun geçim kaynağının başında savaş sonrasında alınan ganimetler gelmektedir. Askere hak ettiği para verilmediğinde bu husumete, huzursuzluğa sebebiyet verir. Şöyle ki; Sultan Selim gibi bir hükümdar bile ordunun maddi sıkıntısını giderdiği için tahta oturmuştur. Nitekim askere para vermeyince bu orduda bir ikililiğe yol açarak sultanın tahtından olmasına sebebiyet vermişti. Bundan dolayı her ne kadar Şah Tahmasb'a devleti ve halkı arasında aşırı derecede saygı ve güven duyulsa da ordusuna para vermemesi makul ve kabul edilebilir bir olgu değildir.

---

[318] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 341-342.

[319] Tufan Gündüz, "Tahmasb", s. 415; Bekir Kütükoğlu, "a.g.m.", s. 646.

[320] Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 111.

[321] Tufan Gündüz, "Tahmasb", s. 415.

[322] Bekir Kütükoğlu, "a.g.m.", s. 647.

3.3. Kroniklerde Safevi Hanedanı ve Şeyh Safiyüddin

İdris-i Bidlîsî, Safeviler'in mensubu oldukları atalarını övmüşse de kendi döneminde egemenlik sağlayan haleflerini, atalarına göre gitmemekle suçlamıştır. Geçmiş dönemlerde Osmanlı ve Şam'da bulunan inançlı kişilerin, birçok din büyüklerinin ve toplulukların Erdebilli Safeviyye şeyh ve müritlerine bağlandıklarını, fakat bu sülalenin zamanla hak ehlinden ve doğru yolu gösterenlerden uzaklaştıklarını, şehvetlerine düşkün olduklarını, seleflerinin yolundan ayrılıp sapıklığa düştüklerini, müşrikçe kula tapınma derecesine geldiklerini kaydetmiştir.

Bidlîsî, eserinde Safeviler'in yoldan çıkma süreçlerini farklı bir bakış açısıyla izah eder. Müellife göre övdüğü şeyhlerden geri kalanlar, İran sultanlarının ve krallarının kızlarıyla izdivaç edip akrabalık ilişkisinde bulundular. Böylelikle hileci tâbilerin içlerinde padişahlık sevgisi uyandı. Memleket idaresinde hak sahibi olduklarını ispat etmek için seyitlik savında bulundular. Sülaleleri döneminde böyle bir nesep iddiası bulunmazken bunlar, padişahlık sevdasıyla ilhatlarını ortaya sürüp *Gulât-ı Şia*'ya katıldılar. Müellif, bunların Hûluliler[323] gibi bir fırkaya, peygamber soyundan gelen imametin sonuncusunun Safevi şeyhlerinin soyundan çıkacağına, Hallac-ı Mansur gibi bazı sufilerin sözlerine inandıklarını belirtir. Bidlîsî, Osmanlı'nın bu sapkın ve fitneci durumlara son vermesi gerektiğini vurgular. İslam topraklarını istila eden, doğu ve batı memleketlerini sahiplenen Kızılbaş mülhitlerine ve İran Şahı'na ne Turan'da ne de İran'da karşı gelebilecek din sultanlarının kalmadığını, şaha tâbi olan bazı grupların şahı mabut/Tanrı mevkisine layık gördüğünü nakleder. Ayrıca şahın Fırat'tan başlayıp Ceyhun nehrine, hatta Semerkant'a kadar varan kılıç hükmünün Anadolu beldelerine de sıçradığını ileri sürmektedir.[324]

Şeref Han, Cengizli sultanlar ve Moğollar döneminde halkın ve Şeyh Safiyüddin'in en büyük ve en önemli müritlerinden biri olan Emir Çoban'ın şeyhe

[323] Hulûl kavramı sözlükte, "bir şeyi çözmek, bir yere konup yerleşmek" anlamındadır. Terim anlamı, "ilahi zatın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi" anlamında gelir. İslam'a göre ise, "Allah'ın yaratıklarına, özellikle insan bedenine girmesi" anlamına gelmektedir. Bkz. Kürşat Demirci, "Hulûl", *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 340-341; Yusuf Şevki Yavuz, "Hulûl", *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 341-344.

[324] Hicabi Kırlangıç, *İdris-i Bidlîsî Selim Şah-nâme*, Hece Yayınları, Ankara, 2016, s. 158-160.

olan inancının artması sayesinde Moğol ileri gelenleri ve liderlerinin çoğunun şeyhin müritleri arasına katılıp ona bağlandığını, ünü ve şöhreti yaygınlaşan şeyhin özellikle İran bölgesinde birçok müridinin olduğunu, bunların şeyh için canlarını ve gönüllerini vermeye hazır olduklarını dile getirmektedir. Bu durum karşısında Şeref Han, Şeyh Safiyüddin ve Emir Çoban arasında geçen bir diyalogu şöyle nakletmektedir:

"Emir Çoban sohbet ve konuşma arasında Şeyh'e şu soruyu sordu: "Sultanın askerlerinin sayısı mı daha çoktur, yoksa senin müritlerinin sayısı mı?" Şeyh de kendisine, "İran'da müritlerimizin sayısı Sultanın askerlerinin iki katıdır." diye cevap verdi."[325] Buradan hareketle Şeyh Safiyüddin'in kendi dönemi içerisinde sözüne güvenilir, ulu bir kişi olduğunu, buna bağlı olarak da müritlerinin gün geçtikçe arttığını ve ona inanma, güvenme konusunda tereddüt etmediklerini söyleyebiliriz.

3.4. Kroniklerde Şah İsmail

XVI. yüzyılda kaleme alınan eserleri incelediğimizde, konu bağlamında en eski eserin İdris-i Bidlîsî tarafından kaleme alınan "Selim Şah-name" olduğunu söyleyebiliriz. Kronolojik açıdan ele alıp kurgulayacağımız bu başlığı ön planda tutmak gerekir. Bidlîsî'nin hayatına ve eserlerine daha önce değindiğimiz için burada ekstra bir izaha yer verilmeyecektir.

Osmanlı'nın Şii Safevilerin ve Şah İsmail'in aleyhinde kamuoyu oluşturması için II. Bayezid zamanında bu görevi iki kişinin üstlendiği kaydedilmiştir. İlki İbn Kemal, ikinci kişinin ise İdris-i Bidlîsî olduğu söylenir. İbn Kemal'in Safevi idaresindeki Şiilere yönelik fetva verdiği, Bidlîsî'nin ise devletin doğu tarafında bu görevi üstlendiği ifade edilmektedir.[326]

Dönemin önemli tarihçisi ve devlet adamı olan İdris-i Bidlîsî eserinde, Şah İsmail'den "sapkın şah" diye bahseder. İdris-i Bidlîsî'ye göre Safevi Devleti'nin hükümdarı olan Şah İsmail, kötülüklerin tezahürü olan sapkın bir şahtır. O, Kızılbaş

[325] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 135.

[326] Ercan Gümüş, "Siyasi Rekabetin Mezhebî Bir Düşmanlıkla Takdimi/Meşrulaştırılması Ve Bunun Hakimüddin İdris-i Bidlisî'nin "Selim Şah-Name" Sinden Takibi", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis,* C. II, Ed. Mehmet İnbaşı- Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 74.

taifesinin başı olan Şah İsmail'i, sözü küfür olan, mezhebi kötülük barındıran, dinsiz ve kâfir yaradılışlı, kötü fikirli, çirkin, sapık ve mülhit yapılı olarak tanımlar. Müellif, Sultan Selim'in bu devleti ve başında bulunan şahı ortadan kaldırması gerektiğini her fırsatta dile getirir. Çünkü şah, zapt ettiği ve gittiği her yeri dinsiz, günahkâr, kâfir ve zalim Kızılbaş ordusuyla birlikte talan edip Müslüman halka zarar vermektedir.[327] İdris-i Bidlîsî, bunun için kendisini Sünni Müslümanların temsilcisi olarak görmekte ve bu isteğinin gerçekleşmesi için elinden geleni yapmaktaydı.

Yukarıda da değinildiği şekilde Gümüş, Bidlîsî'nin Safevi şahını dinsiz, sapık bir karakterde görmekte, Osmanlı'nın bu hanedana son vermesi gerektiğini belirtmektedir. Böylelikle siyasi sorunları, dini sebeplerle meşrulaştırma girişiminde bulunduğunu aktarır.[328] Özellikle geçmiş dönemlere baktığımızda tarih yazarlarının bulundukları yerdeki olayları çıkar ve menfaat için kabul ettirip onaylatma gibi bir çaba içinde olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim diğer yazarlar gibi İdris-i Bidlîsî de bu yola başvurmuştur.

Bir demirci ustası olan Hadidî'nin manzum olarak kaleme aldığı eserini incelediğimizde Teke ilinde bir şahın nam saldığını, yol kesen, çirkin bir akıbeti olan Kızılbaşlara baş olduğunu, bu kişileri de "Harâmî", "Rafizî" diye nitelendirdiğini, ayrıca bunların hırsız olduğunu ve Kütahya üzerine yürüdüklerini, geçtikleri her yeri yıkıp yağmaladıklarını ifade etmektedir.

"Karagöz Paşa buyurdu heman dem
Yarağ üstüne geldi olan âdem
Sipahi beğlere ermedi ferman
Çeri cem' etmeğe olmadı imkân
Kapusında olan halkile ta'cîl
Erişüp düşmene oldu mukabil
Sipâhi dağılur etmez hamiyyet
Olur pâ-mâl cümle mal u nî'met
Paşa başı kesilüp sındı leşker
Deve vü at u katır sîmile zer
Dahî tabl u nakare tuğ u sancak

[327] Bkz: Hicabi Kırlangıç, *a.g.e.*, s. 61-485.
[328] Ercan Gümüş, "Siyasi Rekabetin Mezhebî Bir Düşmanlıkla Takdimi", s. 75.

Hep alındı kaçan kurtuldu ancak
Kütâhiyye harâb oldu yıkıldı
Ol iller yağmalandı vü yıkıldı."

Hadidî'nin yukarıdaki beyitleri ışığında Karagöz Paşa'nın Kütahya civarında Kızılbaşlara yenildiğini, Paşa'nın ferman çıkarmaya ve askerlerle konuşma fırsatının bile olmadığını, Paşa'nın başının kesildiğini, askerlerin ise sindirildiğini görmekteyiz. Hadidî, askerlere ait erzak ve malların ayaklar altında yağmalandığını, ayrıca deve, at, katır, altın, gümüş, tuğ, nakkare, sancak gibi eşyaların da talan edildiğini ifade eder. Kaçanların kurtulabildiğini, Kütahya ve civarındaki illerin Kızılbaşların yağmalayıp yıktığını ayrıca devamında Kızılbaşların Aydın iline uğrayıp önlerine ne gelirse yakıp yaktıklarını, Ali Paşa'nın geldiğini duyduklarında ise Alaşehir'e çekilerek Gediz suyu kenarında beklediklerini kaydetmektedir.[329]

Devlet kademelerinde görev yapan, nişancılığa kadar yükselen, bu görevdeyken "Koca Nişancı" lakabı ile anılan ve çok sağlam bir Sultan Selim taraftarı olan Celalzade Mustafa Efendi ve "Selimname" adlı kronik eseri konumuz için önemli bir kaynaktır. Olaylara şahitlik etmesi bakımından Şah İsmail ve Şia mezhebine bakışı önem taşır. Eserinde övgü dolu sözlerle bahsettiği Erdebil sülalesinin seçkin kişilerinden ilim sahibi, velilik makamında olan Şeyh Safiyüddin'nin soyundan olan Şah İsmail adlı birinin çıktığını belirtir. Atası Şeyh Haydar'ın saltanat merakı yüzünden Acem şahları tarafından öldürüldüğünü, Şah İsmail'in ise bu savaştan ötürü Gilan bölgesinde gizlendiğini kaydeder. Şah İsmail'in daha sonra Allah'ın yardımı ile saltanata çıktığını ve Acem ülkesine baş kaldırdığını anlatır. Celalzade, Şah İsmail'in alacağı intikam için bozgunculuk ve fitne çıkardığını, birçok bölgeyi ve memleketi istila edip kendini şah ilan ettiğini, Isfahan, Irak, Horasan ve Fars gibi bölgelere saldırarak bu yerleri emri altına alıp doğuda bir sarsıntı meydana getirdiğini belirtmektedir.

Güçlü bir Selim taraftarı olan Celalzade Mustafa Efendi, sultanı ve ordusunu her sözünde övüp yüceltirken Acem Şahı'nı dinsiz, kâfir, alçak, korkak gibi ithamlarla suçlamaktadır. Acem Şahı'nın ve beraberindeki Kızılbaşların mensubu

[329] Hadîdî, *Hadîdî Tarihi: Manzum Osmanlı Tarihi I (1285-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 333; Ercan Gümüş, *Tarihçi ve Asi: 16. Yüzyıl Celali İsyanları'nın Osmanlı Tarih Yazımına Yansıması*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 114-115.

oldukları mezhebin sapıkça olduğunu savunur. Şah İsmail'in ve ordusunun halka işkence ettiği, memleketlere tecavüz ettiği ve şeytanın kötülükleriyle yakın olduğu görüşündedir. Sultan Selim'i İslam'ın halifesi, Osmanlı'nın yüce şanlı padişahı olarak görmekte ve kaleme aldığı eseri Selimname'de bunu her defasında vurgulamaktadır. Dönemin olaylarını, Sultan Selim ile Acem Şahı arasındaki mektuplaşmalara eserinde yer veren müellif, Sultan Selim'in halkını mutlu ettiğini sözlerine eklemektedir.

Celalzade, Şah İsmail'in zarar verici yayılma politikasını şu beyitlerle net bir şekilde anlatmaktadır:

"Çıkışı sultanlara korku verip, kan akıtmayı, içki ve zinayı mubah kıldı.
Yeni bir yol ortaya çıkarıp, dinin yapısını ona perde yaptılar.
Dünyaya zulüm örtüsünü yayıp, bütün büyüklere hakaret ettiler.
Resulün eshabına dil uzatıp, nefsî arzularıyla yola gittiler.
Nafile ve farzlara saldırıp, sövmeye ve Rafizîlik kemendine yapıştılar."[330]

Bu beyitlerden anlaşıldığı üzere Şah İsmail ve beraberindeki müritleri ele geçirdikleri ülkelerin cami ve mescitlerini hayvan ahırı şeklinde küçümsemiş, Sünni mezhebe sahip kişileri kılıçlarının hedefi yapmışlardır. "Yeryüzünde benden başka yoktur." söylemleriyle her yere sahip olup hükmetmeye çalışmasının yanı sıra doğu bölgelerine zulümler yapmıştır. Trabzon etrafına saldırmak isteyen Şah, Sultan Selim'in ordusuna karşı mağlup olmuş, o sırada boş bulunan Erzincan'a büyük bir ordu gönderip "Erzincan da İran sınırındadır ve bizim kılıcımızla fethedilmiştir." söylemiyle zorla ele geçirmeye çalışmıştır. Fakat buna kesin suretle karşı çıkan Sultan Selim, Celalzade'nin tabir ettiği "parlak şerefli asker ve zafer getiren savaşçılar toplayıp, kendileri bizzat paha biçilmez yıldız madalyalı" bir orduyla Erzincan bölgesine giden Osmanlı ordusu, İran subaylarıyla yaptıkları savaş sonucu Erzincan'ı fethetmiştir. Fakat bu duruma Sultan Bayezid'in rızası olmayıp herkesin uyması gereken emirler vererek "Doğu vilayetleriyle ilgili olan yerlere ve yönlere girilmesine yüksek rızam yoktur." demesi üzerine ordu doğu ve İran bölgelerinden çekilmek zorunda kalmıştır.[331]

---

[330] Celâl-Zâde Mustafa Efendi, *Selimname*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 272-273.

[331] Celâl-Zâde Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 273-274.

Celalzade, İran şahlarından olan Akkoyunlu devleti zamanında saltanatın cahillerin eline düştüğünü, şeriatın ve dinin bozulup, her yerin sapıklık ve zulümle dolduğunu, Allah'ın isteği doğrultusunda Acem bölgesinin Erdebil soyundan Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail'in saltanata eriştiğini dile getirmektedir. Fakat ona göre Şah İsmail, atalarının soyundan gitmeli, şeriatı uygulayan sultanların yollarından çıkmayıp İslam'a ait eserleri değiştirmemeliydi. Şah İsmail'in yanlış bulduğu bu tutumunu sert bir şekilde dile getiren Celalzade, Şah İsmail'in saltanat koltuğuna geçince uğursuz iblis şeytana uyup kötülükleri ile arkadaş olduğunu belirtir. Ayrıca birtakım anlayış yoksunu Türkler ile birlik olup sapıklık ettiğini, inkara ve redde baş koyup inandığını, cami ve zaviyeleri hayvan ahırı yaptığını, peygamberin sahabelerine kötü ve lanet sözler söyleyip "Şia" diye tabir edilen kötü yollu bir batıl mezhep oluşturduğunu savunmaktadır.[332]

Lütfi Paşa, II. Bayezid dönemini anlattığı bölümde Şeyh Haydar oğlu Şah İsmail'in Acem'e serdar olduğunu, bazı sorunlardan dolayı Zülkadir oğlu Alaüddevle'nin üzerine yürüdüğünü nakleder. Sultan Bayezid'in bu haberi duyduğunda Yahya Paşa adlı vezirini bin civarında askerle Ankara'ya gönderdiğini, Şah İsmail Kayseri'den dönünceye kadar Ankara'da beklediklerini, Şahın Alaüddevle'ye karşı zafer kazanmadığını fakat iki üç oğlunu alıp Fırat nehri üzerinden Diyarbakır'ı ele geçirdiğini anlatmaktadır.[333]

Lütfi Paşa, Sultan Selim'in devletin önde gelen büyüklerini toplayıp onlarla toplantı yaptığını ve Şah İsmail ile ilgili şunları söylediğini kaydeder:

> *"... Şâh İsmail kanlumuzdur ki, Sultân Ahmed-oğlu Sultân Murâd yanına varub sığınduğı içün katl eyledi. Ve'l-hasıl murâd budur kim, serdâr-ı acem Şeyh Haydar-oğlı Şâh İsmail Rafz mezhebin ihtiyâr helâl görüb mescidleri ve medreseleri oda urub köfrün gâyet revâcın virüb ve din-i İslâm gâyet zelil idüb..." Sultan Selim, bu söylediklerinin üzerine vezirlerine, "Ceddümüz Sultân Mehmed zemânında Hasan'ı Dıraz üzerine ne mikdâr yarak ile vardı ise, siz bir nice ol kadar eylen."*[334]

Lütfi Paşa, Osmanlı Devleti'nde II. Bayezid'in son dönemlerini görmüş, Sultan Selim ve Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamış, dönemin olaylarına bizzat tanık olmuş ve bunları eserine kaydetmiştir. Bu açıdan önemli devlet kademelerinde

[332] Celâl-Zâde Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 356-357.

[333] Kayhan Atik, *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001, s. 195.

[334] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 199.

görev yapmış Lütfi Paşa'nın eseri geçmişi inceleme bağlamında değerli bir kaynak eser niteliğindedir.

Tarihçi ve aynı zamanda bir Kürt miri olan Şeref Han'ın Safevi Devleti ve Kızılbaşlar ile ilgili vermiş olduğu bilgilere eserinde rastlamaktayız. Şeref Han'ın Şah İsmail'in künyesini verdiği girizgâhı şu şekildedir: "Şah İsmail bin Sultan Haydar bin Şeyh Cüneyd bin Şeyh İbrahim bin Şeyh Ali bin Şeyh Sadreddin Musa bin Şeyh Safiyeddin İshak." Ona göre, Şeyh Safiyüddin'in soyu 18 batında İmam Musa El-Kazım'a dayanır. Bahsedilen ulu atalardan Seyyid Firuzşah Zerinkülah[335] ise Erdebil'e gelen ilk kişi olup kendisi iyi ahlaklı, dindar, kanaatkâr, insanlarla ilişki kurmayan biri olduğu için etrafına birçok kişi toplanmıştır.[336]

Sultan Haydar'ın Şah İsmail, Seyyid İbrahim ve Sultan Ali adında üç erkek çocuğunun olduğunu belirten Şeref Han, bunların Sultan Yakub'un kız kardeşinin oğulları olduğunu da ekler. Yaşları küçük olan çocukları başta Ahtimar Kalesi'ne hapseden Sultan Yakub, daha sonra dört buçuk yıl tutuklu kalmak üzere Şiraz'da bulunan Istahr Kalesi'ne nakletti. Sultan Yakub'un ölmesiyle Türkmen idaresinin başına geçen Maksud Bey'in oğlu olan Rüstem Bey, halasının[337] ricasını kırmayarak çocukları serbest bırakıp Tebriz'e getirerek sarayın hizmetine aldı. Fakat Rüstem Bey, Baysungurla olan savaşında Sultan Ali'nin gücü ve cesaretinden tedirgin olup bütün düşüncesini ve çabasını onu yok etmek için yoğunlaştırdı. Onları yakalamak için Hasan Bey Ali Hani ve Kaçar İbe Sultan'ı Erdebil'e gönderdi. İki taraf arasında çıkan çarpışmada şehit düşen Sultan Ali'nin kardeşleri kaçarak Gilan Valisi Kar Keyza Mirza Ali'ye sığındı. Bir kaç defa Kar Keyza Mirza Ali'den Şah İsmail'i isteyen Rüstem Bey'in bu istekleri her defasında reddedildi.[338] Şeref Han, Şah İsmail'in kaçışını diğer yazarlardan farklı bir görüş içerisinde vermektedir. Nitekim

[335] Seyyid Firuzşah Zerinkülah, Safvetü's-Safa adlı esere göre Şeyh Safiyüddin'in atalarından biri olup "el-Kürdi" nisbesi taşır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, s. 117-118.)

[336] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 134.

[337] Şeref Han burada verdiği dipnotla okuyucun kafa karışıklığını gidermek için şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: "*Üç kardeşinin annesi olan Uzan Hasan'ın kardeşi Hatice'yi kastediyor. Hatice kendi halası değil, babasının halasıdır*." s. 136.

[338] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 135-136.

Gilan valisinin ismini zikrederek, daha sonra Rüstem Bey ile vali arasındaki ilişkiyi eserinde dile getirmesi bunun göstergesidir.

13 yaşında Gilan'dan saltanatı elde etmek için yola çıkan Şah İsmail, Arcuvan'da kışını geçirdikten sonra Ustaclu aşiretine gitti. Burada etrafına 7 bin süvari toplayan Şah, Koyunölümü bölgesinden Kura Nehrini geçtikten sonra 20 bin süvari ve 6 bin piyadeden oluşan Ferruh Yesar'ın ordusuyla karşılaştı. Aralarında geçen şiddetli çatışama sonucu Ferruh Yesar ve Şirvan liderleri ile önemli devlet adamları öldürülürken Şirvanşah bir yolunu bularak Gilan tarafına kaçtı. Bu zaferden sonra geçtiği vilayetleri istila edip ele geçiren Şah, daha sonra Tebriz'e dönerek hocası Kadı Şemseddin Geylani'ye sadrazamlık, Hüseyin Ben Şamlu'ya beylerbeyliği, Emir Zekeriya Tebrizi'ye ise vezirlik görevlerini tahsis etti. Zamanla gücüne güç katan Şah İsmail, Tebriz'den Irak'ı istila etmek için harekete geçti. 70 bin süvariden oluşan ordu ile Vilkan'dan Hemedan'a hareket Sultan Murat bin Sultan Yakub, Şah'ı karşılamak için hazırlandı. Almakulağı'nda karşılaşan taraflar arasında çıkan savaş Sultan Murat'ın yenilip Şiraz'a kaçması, Şah'ın onu Fas'a kadar kovalaması ve Beylerbeyi olan Güzel Ahmed'in 10 bin Türkmen ile beraber öldürülmesi ile sonuçlandı. Şeref Han, Şah İsmail'in düşmanını "namurad" yani "muradsız, muradına ermemiş, bahtsız" olarak nitelendirdiğini sözlerine eklemektedir.[339]

909/1504 yılının olaylarına değinen Şeref Han, Şah İsmail'in Fas bölgesine girdiğini, mutlu bir şekilde saltanat noktası olan Şiraz'da durup burayı "Keçel Bey" diye bilinen İlya Bey Zulkadir'e ikta olarak verdiğini belirtir. Şah İsmail, bunların devamında Kazrun'da cemaatten olan ve Ehl'i sünnetten olup camilerde hutbe okuyan hatipleri öldürerek bu kişilerin evlerini ve mallarını yağma ederek ilerlemiş, Gülhandan, Firuzkah ve Esta kalelerini ele geçirmiştir. Hüseyin Keya Celavi'yi, Rey idarecisi İlyas Bey Aykutoğlu Ustaclu'yu öldürdüğü için demir kafese koyduran Şah'ın, Ustaclu'ya intihar edeceği zamana kadar işkence çektirdiğini dile getiren Şeref Han, sofilerin ayrıca Celavi'nin arkadaşı olan Murad Bey Cihan Şamlu'yu öldürüp ibret için kebap yaparak yediklerini anlatmaktadır. Bu olaylar vuku bulurken Horasan hakimi Sultan Hüseyin Mirza'nın oğlu olan Muhammed Hüseyin Mirza'nın

[339] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 136-138.

babasıyla ilişkileri bozulduğu için şahın yanına geldiğinde büyük bir ilgiyle karşılandı. Bunun yanında Gilan Valisi Kar Keyza Mirza Ali'nin kardeşi Sultan Hüseyin de şahın sarayına geldiğinde büyük bir ilgi ve sevgi görerek mutlu bir şekilde ülkesine geri dönmüştür.[340] Şeref Han'ın, burada diğer yazarların aksine Şah İsmail'e bağlı olan Kızılbaşları "sofi" diye tabir etmesi dikkat çekicidir.

910/1505 yılının anlatıldığı bölümde Şeref Han, Şah İsmail'in Kerman, Eberkuh ve Yezd ülkelerini aldığını, Kerman'ın idaresini Han Muhammed Ustaclu'ya, Eberkuh ve Yezd ülkelerinin idaresini ise Hüseyin Han Lala Şamlu'ya verdiğini, Mirza Sultan Hüseyin'e rağmen Kızılbaş topluluğunun Tebas halkını öldürüp burayı talan ettiğini ifade eder. 1506 senesinde ise Emir Hüsameddin'in idaresinde bulunan Aşağı Geylan vilayetini istila etmek isteyen Şah İsmail, Şeyh Necm-i Geylani Zerker'in ricası üzerine bu amacından vazgeçmesine rağmen oradaki Halhali Cülban Beyi öldürmüştür.[341]

913/1508 yılına gelindiğinde Zulkadir aşiretini yıkmak ve Maraş bölgesini almak için harekete geçen Şah İsmail'in ordusu Kayseri civarında Zulkadir aşireti tarafından saldırıya uğradı. Ganimetleri az olan aşiret darmadağın bir şekilde çekilerek bir daha hiç toparlanamadı. Turnadağı'na kadar saldırısına devam eden Şah İsmail, Harput'a dönerek Zulkadir topluluğuna ait olan bu kaleyi fethederek yoluna devam etti. Bu sıralarda Diyarbekir Valisi Emir Han, Musullu aşiretlerin ve kavimlerin itaatini Şah İsmail'e ileterek Diyarbekir eyaletini onun adamlarına teslim edince Şah, burayı Mirza Bey Ustaclu'nun oğlu Han Muhammed'e ikta olarak verip Hoy kışlağına gitti. Zulkadir Beyi olan Alaüddevle, Şah İsmail'in gidişinden cesaret alarak ordu komutanlığına oğlu Sarıkaplan'ı getirerek Erzen Nahiyesi'nde bulunan Han Muhammed Ustaclu'nun üzerine gönderdi. Şiddetli geçen çarpışmada cesareti ve yiğitliği ile bilinen "Sarıkaplan" unvanlı Kasım Bey ve aşiretin önde gelenleri öldürüldü. Bunun üzerine Han Muhammed ölülerin başlarını Hoy kasabasında olan Şah'a gönderdi. Bu yenilgisinin üzerine Alaüddevle, bu sefer 14 bin süvariden oluşan ordunun başına Ahmed Bey ve Kör Şahruh adında iki oğlunu geçirerek Diyarbekir vilayetinde bulunan Han Muhammed'in üzerine intikam için gönderdi. Han

[340] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 138.
[341] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 139.

Muhammed, savaş stratejisi olarak çarpışma başlayacağı zaman ordusunu düşmanın eline bırakarak karargahı terk etti. Zulkadir aşireti karargahın içine girip yağmalamaya ve talan etmeye başladı. Bu sırada pusudan çıkan Han Muhammed düşman üzerine keskin kılıcıyla saldırınca aşiret neye uğradığını şaşırdı. Alaüddevle'nin iki oğlu da öldürülünce ordu dağıldı. Han Muhammed iki kardeşin başlarını samanla doldurup Şah İsmail'e göndererek galibiyetini göstermiş oldu.[342]

914/1509 senesinde Şah İsmail'in Bağdat'a Arap Irakı'nı ele geçirmek için hareket etmesi üzerine, önceden taç giymiş ve sonrasında Sultan Yakub'un oğlu Sultan Murat'ı Şiraz bölgesinden Bağdat'a getirterek buraya sultan tayin eden Bazik Bey, Şah'a bağlılığını bildirdi. Fakat Şah'ın kafilesi, Bağdat'a vardığında akıbeti konusunda korku ve endişeye kapılarak Sultan Murat ile birlikte Alaüddevle Zulkadir'e sığındılar. Bu girişim Hüseyin Bey Lala komutasındaki Kızılbaşların Bağdat'a girişini kolaylaştırdı. Bunun üzerine Hüseyin Bey, Şah adına hutbe okutarak para bastırdı. Bağdat'a daha sonra varan Şah İsmail, dergâh ve türbeleri ziyaret ederek bedevi Araplarına saldırdı. Şeref Han, devamında Şah'ın çöl aslanlarını kovaladığını ve kimseden yardım almayarak onları kılıç ve oklarla öldürdüğünü, herhangi bir yerde aslanların olduğunu kendisine haber veren kişiye kuşanmış at hediye ettiğini ve daha sonra tek başına aslan avına çıktığını sözlerine eklemektedir.[343]

918/1512-1513 yılına kadar Şah İsmail'in çarpışmalarına, ele geçirdiği yerlere, yaptığı atamalara, yağma ve talan ettiği yerlere değinen Şeref Han, 918 yılı içerisinde Sultan Selim'in babasını tahttan indirmek için Kefe'den Rumeli'ye geldiğini ifade eder. Sultan Selim, kendisini tahta çıkarmak isteyenlerin çağrısına uyarak Rumeli'den İstanbul'a hareket ettiğini, sultana bağlılıklarını bildirmek için Edirne kapısında vezir ve komutanların kendisini karşılayıp saltanat merkezine getirdiklerini anlatmaktadır. Sultan Selim'in, merkeze geldiğinde yaptığı ilk işin babasının elini öpüp gönlünü almak olduğunu vurgulayan müellif, Sultan Selim'in,

[342] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 144-145.
[343] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 145-146.

babasını tahtırevana bindirerek Edirne'ye gönderdiğini, fakat iki gün sonra Sultan Bayezid'in üzüntüden vefat ettiğini belirtmektedir.[344]

930/1524 yılına kadar Sultan Selim ve Şah İsmail ile ilgili meydana gelen olayları zikreden Şeref Han, Şah İsmail'in bu yıl içerisinde bozulan hastalığına değinerek hekimlerin tedavi için aciz kaldıklarını, şiddetli bir hastalığa yenik düşüp Recep ayının 19'uncu Pazartesi gününde öldüğünü kesin bir tarih vererek kaydeder.

Nişancı Mehmed Paşa "Hadisat" adlı eserinde konumuz bağlamında şu notları ele almıştır: "1506 Kızılbaşlığın ilk zuhuru. Evbaş kötü bir hayat yaşayan Şeyh Haydar oğlu İsmail, isyan ederek, bazı Acem Beğlerini öldürerek Tebriz Şehri'ni aldı. Bunun adını Şâh koydular."[345] Mehmed Paşa, eserinde Şah İsmail ve yandaşlarıyla ilgili "Kızılbaş", "dinsiz zındık taifesi", "bedbaht İran Şah'ı", "yenilmiş ve bozulmuş Şah", "Kızılbaş taifesi", "kötü huylu düşman", "aciz ve korkak düşman" gibi tabirler kullanır. Mehmed Paşa, Sultan Süleyman döneminde nişancılık makamında bulunduğu için döneme ve dönemin olaylarına hakim bir vakanüvis olmuştur.

Hoca Sadeddin, Şahın künyesini "Erdebilli Şeyh Safiyüddin oğlu Şeyh Sadreddin oğlu Hoca Ali oğlu İbrahim oğlu Cüneyd oğlu Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail" şeklinde vermektedir. Bayındırlı şehzadelerin taht kavgalarının olduğu sıralarda ortaya çıktığını, babasının öldüğü zamanlarda henüz küçük bir oğlan çocuğu olduğunu, atalarının müritleri tarafından Gilan'a gizlenmesi için gönderildiğini, ergen bir yaşa ulaştıktan sonra ise düzensizlik ve kargaşa dönemini fırsat bilip Gilan'dan Erdebil'e gelip devleti yönetmek istediğini şu beyitlerden öğrenmekteyiz:

"Dostların toplayıp ta başın çekti
Fesatlık doruğuna çıkıp geçti
Babası kanın eyleyince dava
Acem ülkesini bürüdü kavga."

[344] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 151-152.

[345] Nişancı Mehmed Paşa, *Nişancı M. Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli: Hadisat*, Sad. Enver Yaşarbaş, Kamer Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1983, s. 156.

Bu dizelerden anlaşılacağı üzere Şah İsmail, babası Şeyh Haydar'ın kanını takip ederek bilinçaltında yatan intikam duygusu ile hareket etmektedir. Buna bağlık olarak da Acem ülkesinde fesatlık ve kavganın da baş gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim o dönemde kan davaları sıradan bir olgu olarak algılanmaktaydı. Böylece Şah İsmail'in, davasını gerçekleştirmek için Acem'de uygun bir zemine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

"Hem katliam idüb eyledi yağma
Yanardı o yöre nereye varsa
Müridi ne de dostları sayılırdı
Aldı varlığın bulduğun kırdı
Genç yaşlı demeden kılıçtan geçirdi
Kadınları çocukları bile ezdi
Şia töresin yaydı geliştirdi
Müslümanları tepeledi bitirdi
Bilgeler bile ölümden kurtulamadı
Haram eyledi âleme rahatı
Değersiz kıldı şeri'at töresin
Epeyce zarar gördü İslam dinin
Anı kim ortak eder sırlarına
Geniş meşrebiyle bağlar katına
Bir kez fesatlık damarı
Kabız da bu fitnenin oldu tarihi."

Hoca Sadeddin, Şah İsmail'in Haydariye taifesini vücuda getirmek için azgın yaradılışlı, Rafizî mezhepli Türkleri etrafına topladığını ifade eder.[346] Bu haliyle ise Şiiliğin tabanına dikkat çekmektedir. Hoca Sadeddin, Şah İsmail'i yapmacıklıkla, yıkıcılıkla, kırıcılıkla, zalim, gaddar olmakla, Şiacılıkla suçlamaktadır. Ayrıca Şah İsmail'in Müslüman, kadın, çocuk demeden bozgunculuk ile hareket ettiğini, İslam dinine zarar vererek hukuksuz bir şekilde ilerlediğine değinmektedir.

Şah İsmail'in ilk hamlesi Şirvan hükümdarı Ferruh Yesar'ı ortadan kaldırmak oldu. Bunun yanında Elvend Mirza ile savaşıp ülkesini ele geçiren Şah, Rum diyarlarına yayılmış Ali müritlerini yanına çağırmak için Rum ülkelerine haberler gönderdi. Haber sonrasında Rum'dan gelen birçok kişi ona bağlandı. Savaşların

[346] Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 344-345.

sürekli yaşanması askerlerinin telef olmasına sebep olduğu için Şah, tekrar asker toplamak için Erzincan'a gelme kararı almıştı. Sultan Bayezid bunun üzerine Şah İsmail'in etrafa zarar verebileceği endişesiyle Yahya Paşa'yı askerleriyle birlikte Ankara'ya gönderdi. Azgınlığı ilke edinen Şah, Rum yöresinden birçok sersemi etrafına toplayarak Bayındırlılarla dövüşmeye girişti. Şahın tek amacı adam toplamak olduğu anlaşılınca ordu geri çekildi. Uç beylerine ise "sufi" adında birini sınırlarında geçirmemeleri yollarına kesmeleri, Teke ve Hamidili'ye hükümet tarafından yerleştirilen Ali müritlerinin burada kalıp gitmemeleri konusunda emirler verildi. Rum diyarına kapatılan taraftarlarından umudunu kesen Şah, kapıya mektup göndererek zavallı oluşunu gösterdi. Atalarının yandaşları için geçiş izninin kesilmesi konusunda ricada bulunduysa da sözüne değer verilmeyip teklifi reddedildi.[347]

913 yılında Şah İsmail, Alaüddevle'nin üzerine yürüdü. Buna göre, Alaüddevle'nin güzellikte benzeri olmayan kızının namı Şah İsmail'e duyurulunca Şah hemen elçi göndererek kızına talip olduğunu bildirdi. Bu teklifi uygun bulan Alaüddevle, şahın dini konuları önemsemediğini öğrenince düğünden vazgeçti. Şah'a bu haberi göndermesi ise büyük bir tepkiye neden oldu. Bunun üzerine Şah İsmail, Zulkadirli devletine girebilmek için Osmanlı Devleti'nin ülkelerinden geçmek zorunda olduğunu bildiği için "ulu otağa" rica mektupları göndererek korunmuş ülkeler üzerinden geçmek zorunda kaldığı için özür diledi. Ricalar üzerine Sultan Bayezid, şahın geçtiği yerlere zarar vermemesi için gerekli tedbirleri alarak Yahya Paşa'yı, Anadolu ve Rumeli askeri, kapıkulu sipahileri ve 5 bin yeniçeri ile birlikte Ankara'da konaklamalarını emretti. Başkaldıranları, namus ve ırza saldıranları, kan dökmeye çalışanları engellemeleri ile görevlendirilen birlik sınıra varana kadar Erdebil mülhitlerinin başı olan Şah İsmail, Kayseri'den Zulkadirli ülkesine girmiş, savaş sonunda Alaüddevle'nin bir oğlu ve torununu ele geçirmişti. Yahya Paşa'nın Ankara'ya geldiğini öğrenen Şah, akıl hocası ve veziri Şeyh Necm-i Geylani'nin önerisiyle Acem diyarına geri döndü. Hoca Sadeddin'in eserinde olayla ilgili dile getirdiği şu sözleri dikkat çekicidir: "Söylendiğine göre Alaüddevle'nin eline geçirdiği o iki torununu Şah kebap ettirmiş ve müritleri olan maymunlarda onları

[347] Hoca Sadeddin Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 344-346.

iştah ile yemişlerdi. Allah onları perişan, topluluklarını darmadağın, gözlerini kör ve kulaklarını da sağır eylesin."[348] Hoca Sadeddin, burada anlamı net olmayan bir ifade kullanmaktadır. Söz konusu olan torunların, kimin tarafından ele geçirildiği belirsizdir. Fakat kanımızca Şah İsmail, Alaüddevle'nin torunlarını ele geçirmiş ve onlara kötü bir muamelede bulunmuştur.

Bir devlet adamı ve aynı zamanda önemli bir tarihçi olan Peçevî İbrahim Efendi, kaleme aldığı eserinde siyasal ve askeri olayların yanı sıra dönemin sosyal ve kültürel olaylarına da yer vermesi esere farklı bir değer katmaktadır. İbrahim Efendi'nin eserini konumuz bağlamında incelediğimizde, İbrahim Efendi'nin Şah İsmail'i "sapkın şah" olarak nitelendirip genel olarak ondan bahsederken bu tabiri kullandığını görmekteyiz. Müellifin, Irakeyn seferini anlattığı bölümde, Bağdat'ın tarih boyunca nice hükümdar tarafından fethedilmek istediğini, Timur'un çocuklarından Karakoyunlu Kara Yusuf'un buraya ele geçirdiğini, daha sonra Akkoyunlu hakimi Bayındır'lı Uzun Hasan Bey'in idaresi altına geçtiğini anlatır. Sonraki zamanda ise "sapkınlığa boğulmuş Şah İsmail'in" 913/1507 senesinde Zülkadir aşiretinden olan Alaüddevle'nin üzerine yürümesi sonucu sarp dağlara kaçtığını, şahın ise Alaüddevle'nin ülkesini talan ederek Azerbaycan'a döndüğünü nakleder. İbrahim Efendi, Diyar-ı bekr valisi olan Akkoyunlu Emir Bey'in Musul'u ve Diyar-ı bekr'i Şah İsmail'e teslim ettiğini, Şah'ın ise buranın valiliğini Ustaclu Mehmed Han'a verdiğini belirtir. "Sapkın Şah"ın 914 yılında Arap Irakına tekrar gelmesi üzerine, Uluğbeğ Uzun Hasan'ın o topraklardaki valisi Bayındır'lı Barok Bey'in Şah'a karşı savaşmaya gücü olmadığından Sultan Murat'ın oğlu Sultan Yakub ile beraber Anadolu ve Şam'dan kaçmıştır. Böylece Arap Irakı ve Bağdat savaşsız bir biçimde Şah İsmail'in idaresine geçmiş oldu. Şah ise buraların yönetimini Hadım Bey'e emanet edip ferman çıkararak Hadım Bey'in, halifeler halifesi unvanıyla dillerde anılmasını buyurdu. Daha sonra Bağdat'ın idaresine geçen Zülfikar Han, Şii mezhebinden dönerek Bağdat'ın anahtarlarını güvendiği bir adamla beraber Osmanlı sultanına göndererek Bağdat'a hızlı bir şekilde asker yollanmasını talep etti. Fakat Zülfikar Han'ın Osmanlı tarafına geçtiğini öğrenen Şah İsmail vakit kaybetmeden Han'ın üzerine asker gönderdi. Kuşatma sonucunda Bağdat'a

[348] Hoca Sadeddin Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 350-351.

kapanmak zorunda kalan Zülfikar Han, gece gündüz padişahtan yardım beklerken Şah'ın ayarlamış olduğu bir iki hayırsız adamın ansızın saldırmasıyla öldürüldü. Böylece Bağdat ve Irak tekrar "sapkın şah"ın eline geçmiş oldu. İbrahim Efendi, Sultan Bayezid zamanında Ulama Paşa'nın "şeytanın ayartması ile ayaklanan şeytan kulu" diye bilinen eşkıyaya uyduğunu, Teke ilinde padişahın kendisine vermiş olduğu tımarı bırakarak dağlara çıktığını, fakat daha sonra onlardan ayrılıp sultanın katına yüz sürdüğünü, Kürt beylerinden olan Şeref Bey'in eşkıyaya bağlandığını dile getirmektedir.[349]

3.5. Kaynaklarda Çaldıran Savaşı

Çaldıran, İran Azerbaycanı'nda Bakü'nün güneyi ile Çors ve Hoy vilayetleri arasında bulunan büyük bir ovadır. Çaldıran ovasının ünü, 23 Ağustos 1514 (2 Recep 920)'te Şah İsmail ve Sultan Selim arasında yaşanılan, Osmanlı ordusunun zaferi ile sonuçlanan bir meydan muharebesinden gelir. Çaldıran Savaşı, İran-Osmanlı ilişkileri için bir dönüm noktası oldu.[350] Savaştan galibiyetle ayrılan Sultan Selim, Diyarbakır başta olmak üzere birçok Doğu Anadolu şehrini alarak Selçuklular döneminden sonra dağılan Anadolu siyasi birliğini kalıcı bir şekilde sağladı. Musul ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmiş oldu. Bununla birlikte Tebriz-Bursa ve Tebriz-Halep İpek Yolu Osmanlı'nın denetimi altına girdi. Savaş sonunda Safevi tehlikesi geçici olarak ortadan kaldırılarak Şiiliğin yayılması önemli derecede yavaşladı. Çaldıran zaferinden sonra Sultan Selim "şah" unvanını kullanmaya başlayıp sikkelerine de bastırdı.[351]

XVI. yüzyılda yaşayan ve dönemin olaylarına tanıklık eden Osmanlı tarih yazarları Çaldıran Savaşı'nı eserlerine aktarmışlardır. Şöyle ki; Celalzade Mustafa Efendi, 1514'te meydana gelen Çaldıran Savaşı'nı anlattığı kısım konumuz bağlamında önemli bilgiler içermektedir. Şöyle ki; Kızılbaşlar, Müslüman halka eziyet etmeleri sonucunda doğru düşünen bazı kimseler, bu düşünceler üzerine din

[349] Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, C. I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, 1. baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 128-129.

[350] M. Tayyib Gökbilgin, "Çaldıran Muharebesi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 329-331.

[351] Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 193-195.

müftüsünden fetva almak ister. Kızılbaşların halka yaptıkları muameleyi doğru bulmayan müftü, prensip sahibi sultanların böyle bir grubun üzerine yönelmelerinin meşru olduğuna dair fetva vermiştir. Bunun üzerine Sultan Selim, Acemlerin üzerine yürümeye karar verip Osmanlı'ya bağlı bütün ülkelere haber salarak asker ve ordunun hazır olmasını emretti. Osmanlı ordusu bayram havasıyla hazırlıklarını yapıp yola koyuldu. Müellif, Sultan Selim'i ve şanlı ordusunu övmekle beraber padişahın yüceliğini, seferinin mübarek olduğunu sözlerine ilave eder. Sultan Selim, şehzade Süleyman Şah'ın Edirne'ye gitmesi ve Rumeli'yi koruması için emirler göndererek kendisi de Şah İsmail'in üzerine doğru gitmeye devam etti. Gittiği yerlerde düşman ordusunu göremeyen Sultan, nişancı Tâcizade'ye emir vererek bir mektup yazdırır ve Acem Şah'ına gönderir. Sefer sırasında Sinan Paşa ve askerleri Osmanlı ordusuna katıldı. Ordu Sivas, Konya, Karaman, Azerbaycan gibi bölgelerden geçti. Sultan, Sivas çevresine İskender Paşa oğlu komutasında yaklaşık 40 bin asker bırakarak burada herhangi bir hareketlenme olduğu takdirde müdahale edilmesini istedi. Celalzade, ordunun Rum sınırına kadar geldiğini fakat burada düşmana dair hiçbir izin olmadığını, padişahın "mağlup ve korkak Şah"a tekrar mektup yazdığını belirtir. Celalzade, ordunun Depebaşı denilen yere vardıklarında "şerefi düşük, rezil, akıl seviyesi düşük, alçak, korkak" Şahın, Sultan Selim'e halk dili ile yazılan, basit, kusurlu bir mektup, macun ve bir hokka gönderdiğini, buna karşılık Sultanın cevabını bir mektupla bildirdiğini, gelen kişinin ise işkence ile öldürüldüğünü eserinde ifade etmektedir.[352]

Acem ordusunun üstüne doğru giden Osmanlı ordusu gittikçe yıpranıyor, hayvanlar yemsizlikten yok oluyordu. Ordu bitkin ve bıkkındı. Bununla birlikte fesatlık çıkarmak isteyenler, dillerini uzatıp düşmanın olmadığını, belirsiz bir amaç için daha fazla gidemeyeceklerini söyleyip dedikoduya düştüler. Ordunun çaresizliğini ve sıkıntısını gören Sultan, devletin ileri gelenleri ile görüşmeler yaptıysa da bir çözüm yolu bulanamadı. Seferden vazgeçilmesi hususunda öneride bulunuldu. Rumeli defterdarı olan Pîrî Paşa ile görüşen Sultan Selim, Paşa'ya düşmana dair ellerinde hiçbir bilginin olmadığını, ordunun mühimmat ihtiyacının azalıp isyana kalkıştıklarını ve dönmek istediklerini, bu durumda onun ne

[352] Celâl-Zâde Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 357-370.

düşündüğünü sordu. Bunun üzerine Pîrî Paşa, Dulkadir oğullarından pehlivan olan, iyi at binen, güçlü ve akıllı Şehsüvaroğlu Ali Bey'i çağırıp düşmandan haber getirmesi için görevlendirdi. Ali Bey, yüz kişi civarında süvari akınıyla beraber yola çıktı. Sabaha doğru Şah İsmail'in ordusuna ulaştı. Ali Bey, Şah'ın ve etrafındakilerin şarapla içkiyle ve ülkelerine giren Osmanlı ordusunun durumunu araştırmakla meşgul olduklarını görmüş, o sırada aralarında çok fazla sarhoş olan bir beyin olduğunu fark ederek gizlice beraberindekilerin arasına girdi. Fırsatını bulunca beyi kenara çekip sultana götürüp düşman ile ilgili bilgiler alındı. Celalzade, Sultan Selim'in vakit kaybetmeden ordusuyla birlikte düşmana saldırdığını, Şahın "şerefsiz" askerlerinin kaçmaya fırsat bulamadıklarını, bu yüzden savaşmak zorunda kaldıklarını belirtir. Müellif, Sultan ve ordusunun 1514 yılında Recep ayının ikinci Çarşamba gününde Çaldıran ovasında zafer kazandıklarını, sağ tarafta Sinan Paşa ve birliğinin olduğunu, sol tarafta Rumeli askerleriyle gazilerin olduğunu, orta bölgede ise birbirine zincirle bağlı tüfeklerin ve top arabalarının olduğunu ordu ve sultanı yücelterek anlatmaktadır. Osmanlı ordusu ile kınanan grubun savaşı Kızılbaşların yenilgisi, Sinan Paşa'nın ölmesi, Şahın çareyi kaçmakta bulup Osmanlı ordusunun zafere ulaşmasıyla sonuçlanır.[353]

Çaldıran ovasında iki gün konaklayıp üçüncü günde ordusuyla birlikte Tebriz'e hareket eden Sultan, Tebriz'i ele geçirip amire defterdarı olan Pîrî Paşa'yı buraya tayin ettirdi. Celalzade, Sultan Selim Amasya'dayken Acem Şah'ı tarafından kendisine bir mektup gönderildiğini, yaşanılan olaylardan ötürü özür dilediğini, hataları için af dilediğini mektubun tamamını vererek nakletmektedir.[354]

Gümüş, Celalzade'nin vermiş olduğu bilgilerden hareketle müellifin, içkiyi ve kadın tesettürünün terk edilmesini büyük günahlardan saydığını, Şah Kulu ve etrafındakilerin "günahkâr azgın bir güruh" şeklinde betimlemeye çalıştığını, yaşanılan olayları subjektif bir şekilde ele alıp, bir saltanat taraftarı olarak dile getirdiğini, isyancıların inançsal ve mezhepsel açıdan hak yolunda olmadıklarını belirtir.[355]

---

[353] Celâl-Zâde Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 373-378.

[354] Celâl-Zâde Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 382-386.

[355] Ercan Gümüş, *a.g.e.*, s. 109.

Lütfi Paşa'nın gözünden Çaldıran Savaşı'nın gelişimine baktığımızda diğer kaynaklarda bulunmayan ilginç bilgilerle karşılaşılır. Buna göre, Sultan Selim, Şah Kulu İsyanı'nın etkisini ortadan kaldırmak için 19 Mart 1514 tarihinde Edirne'den İstanbul'a gelmiştir. Buraya vardığında orduyu toparlamak üzere devletin dört bir yanına haber salmıştır. Sultan Selim de Fil çayırında 22 gün kadar kaldıktan sonra halkı ile denizden karşıya geçerek düşmanı Şah İsmail'e mektupla haber göndermiştir. Sultan, Şah'a göndermiş olduğu bir mektubunda şunları iletmiştir: "İşte üstünüze vardım vaktına hâzır ol Hak Te'âlâ'nın takdîrinde ne ise ola ve sonra gâfil bulundum leşker cem' itmege iktidârım olmadı dimeyesin."[356]

Lütfi Paşa, Şah İsmail'in almış olduğu mektup ve haberler üzerine çok korkup ürktüğünü, askerlerini toplayıp Tebriz'den çıkıp Çaldıran ovasına geldiklerini, ayrıca buraya "Sûfî Kıran" dediklerini, Şah'ın Sultan Selim'i burada beklediğini belirtmektedir. Lütfi Paşa, Sultan Selim'in ise uzun süre devam eden yolculuğundan sonra Çaldıran ovasına gelip yüksek bir yere konduğunu, sabah namazını kılıp Allah'a fethin nasip olması için dua ettiğini ifade etmektedir. Lütfi Paşa, Çaldıran Savaşı'nı ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre, Sultan Selim, Şah İsmail'in bulunduğu bölgeye ordusunun heybetli bir şekilde indirilmesini istedi. Düşman ordusunun bölük bölük indiğini gören Şah, Osmanlı ordusu ile ilgili bilgi almak için Rumeli'den Malkoç adlı birini görevlendirerek düşman hakkında bilgiler aldı. O sırada ordusuyla birlikte ovaya inen Sultan Selim, sağ kanada Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa ile askerini, sol kanada ise Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa ile askerini yerleştirdi. Diğer tarafta ise Şah İsmail, komutanlarını görevlendirip kendisine bağlı olanların şarap içerek motive olmasını istedi. Şah, ordusunu ikiye ayırıp bir bölüğe Diyarbakır beylerbeyi Ustaclu oğlu Mehmed Han'ı komutan olarak görevlendirip düşman ordusunun sağ kanadı üzerine gönderdi. Kendisi de kalan askeriyle beraber sol kanadın üzerine yürümesiyle savaş başlamış oldu.[357]

İki taraf arasında meydana gelen savaşta Osmanlı ordusunun sağ kolunda bulunan Hasan Paşa ile Mora Beyi Hasan Ağa, Prizrin Beyi Süleyman Bey, Malkoç oğlu Ali Bey ve kardeşi Nur Ali Bey, Kayseri Beyi Üveys Bey ve bunların dışında

[356] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 200.
[357] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 205-213.

birçok bey savaşta Kızılbaşlar tarafından öldürüldü. Şah İsmail'in ordusunda ise kazasker Şerif Sadri ve Vekilu's-saltana Abdülbaki, Horasan hakimi Lala Bey, Bağdad hakimi Halef Bey, Hemedan hakimi Teke ili Began Bey ve bunlar gibi birçok bey bu savaşta ölmüştür. Birçok önemli beyin ölmesiyle dağılan Şah'ın ordusuna karşı Osmanlı ordusu karşı atağa geçip hücumu arttırdılar. Daha fazla savaşmaya dayanamayan Şah, canını kurtarmaya çalışarak kaçtı. Şahın askerlerini takip eden Osmanlı ordusu kimini esir alarak, kimini tutsak ederek ganimetlerle birlikte sultana arz ettiler. Lütfi Paşa, sultanın, bütün ganimetleri ordusuna verip kendisine hiçbir şey almadığını, ceng yerinde üç gün kaldıktan sonra Tebriz'e gittiğini, buradaki halkın sultandan aman dilediklerini, sultanın ise halka aman verip onlara zarar gelmemesi için askerini tembihlendiğini, burada Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman ile tanışıp ona kıymet verdiğini kaydetmektedir.[358]

Lütfi Paşa, Sultan Selim'in tüccar ve sanatkâr olan 200 kişiye yakın haneyi İstanbul'a gönderdiğini, Şah İsmail'in bir eşini getirdiklerini ve sultana arz ettiklerini, fakat sultanın, şeriata uygun olarak o eşi nişancısı Tâcizade'ye nikahladığını, sultanın Tebriz'de dokuz gün kalıp Uzun Hasan Camii'nde namaz kıldığını ifade etmektedir. Lütfi Paşa, sultanın asıl amacının kışı Karabağ'da geçirip baharda Şah İsmail'i ortadan kaldırmak olduğunu, lakin yeniçerilerin bu karara razı gelmediklerini, buralarda kıtlık olduğunu öne sürüp Amasya'ya gitmek istediklerini, sultanın ise buna mecbur kalıp döndüğünü anlatır. Sultan Selim, Amasya'da olduğu sırada Şah İsmail, sultanın kendisini affetmesi için elçilerle beraber birçok hediyeler gönderdi. Fakat Sultan Selim, hediyeleri kabul ederek Şah İsmail'e cevap vermedi. Gelen elçileri ise hapsedip Rumeli'ye gönderdi. Sultan, kışı Amasya'da geçirdikten sonra 1515 yılında askeriyle beraber hareket etti. Kemah kalesini fetheden Sultan, Amid kalesinin fethi için asker gönderdi. Sivas'a gelince Hadım Sinan Paşa'yı Alaüddevle'nin üzerine göndererek onunla savaştı. Alaüddevle'nin öldürülmesiyle Zulkadir vilayetini ele geçiren Sultan Selim, burayı kendisine bağlı Şehsüvaroğlu Ali Bey'e bırakarak on üç günlük yolculuktan sonra İstanbul'a ulaştı.[359]

[358] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 214-218.
[359] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 219-221.

Lütfi Paşa, ayrıca Şah İsmail'in Mercidabık Savaşı'nda başlarda savaş taraftarı olduğunu fakat daha sonra geri çekilip savaşa katılmadığı konusuna da değinir.[360] Lütfi Paşa, Sultan Selim dönemini anlattığı son kısımda sultanın sırtında bir çıbanın çıktığını, doktorların yanlış ilaç vermesi sonucunda sultanın Çorlu yakınlarında vefat ettiğini, yerine oğlu Sultan Süleyman'ın tahta geçtiğini dile getirir.[361]

Lütfi Paşa ve Celalzade, Şah İsmail ile Sultan Selim arasında geçen mektuplara değinirken farklı kaynaklarda bu bilgi yer almamaktadır. Celalzade'nin Lütfi Paşa'dan etkilenmiş olması muhtemeldir. Öte yandan Celalzade'nin eserinde, Osmanlı ordusunda Dulkadir oğullarından olan Şehsüvaroğlu Ali Bey'in düşman hakkında bilgi toplaması için görevlendirildiği kaydedilir. Buna karşın Lütfi Paşa eserinde, Şah İsmail'in Malkoç adlı birinin Sultan Selim'in ordusu ile ilgili haber alınması için görevlendirdiğini nakleder. Lütfi Paşa, ordu ile ilgili herhangi bir olumsuz durumdan bahsetmezken ondan farklı olarak Celalzade, askerin içinde bulunan umutsuzluğu, orduda oluşan fitne fesadı ve padişahın çaresiz oluşuna vurgu yapar. Nitekim aşağıda değineceğimiz Peçevî İbrahim Efendi'nin eserinde de Celalzade ile benzer bilgiler mevcuttur. Peçevî İbrahim Efendi'nin kendinden önce yazılan kaynaklardan, özellikle Celalzade'nin eserinden, etkilendiği kuvvetle muhtemeldir.

Mehmed Paşa, "Hadisat" adlı eserinde, 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'nı anlattığı bölümde Acem Şahı'nın geceleri sıcak yatağında uyurken Sultan Selim'in ise gece gündüz fark etmeksizin at sırtında İran topraklarına gitmek olduğunu kaleme almaktadır. Bu durum karşısında İran Şah'ı, Osmanlı ordusuna elçilik heyeti göndermiştir. Mehmed Paşa, çağdaşlarının aksine burada tek bir elçinin değil de bir heyetin gönderildiğini dile getirir. Sözü edilen heyet, Osmanlı ordusu ile Erzincan dolaylarında Yassıçimen denilen yerde karşılaştı. Mehmed Paşa, "uğursuz elçilerin" hapsolunduklarını, sorguya çekildiklerini, istenilen bilgileri vermedikleri için işkenceye alındıklarını sonrasında katledildiklerini anlatmaktadır. Seferine devam eden İslam ordusu padişahı Sultan Selim ile Acem Meliki Şah İsmail Çaldıran

[360] Ayrıntılı bilgi için bkz: Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 221-230.
[361] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 242.

ovasında karşılaştı. Yazara göre, iki ordu ahenkli bir savaşa tutuştular. Savaş sonunda "bedbaht" İran Şah'ı ile askerlerinin mağlup olduklarını, savaş meydanının düşman askerlerinin leşleriyle dolduğunu, Şah'ın sağ kalan askerleriyle birlikte kaçtığını nakleder. Sultan Selim'in ise muzaffer bir galibiyet alıp Acem ülkesinin başkenti Tebriz'i ve geri kalan toprakların tamamını ele geçirip soğukların gelmesinden kaynaklı Anadolu'ya geri döndüklerini ifade eden Paşa, Sultan Selim'in uğurlu eli sayesinde Şah İsmail'e bağlı birçok yeri fethettiğini vurgular. Mehmed Paşa, Çaldıran savaşının önemini kaleme aldığı şu beyitle dile getirmektedir:

"Her ançe ne mudend ki kârzâr
Ne Rüstem nemud ne de İsfendiyar." [362]

Şeref Han'ın eserine göre, 920/1514-1515 yılında 15 Muharrem Pazar günü Sultan Selim'in İran'ı ele geçirmek üzere Erzincan sınırına geldiğini duyan Şah İsmail, Sultan Selim'le savaşıp onu ülkesinden atmak için Isfahan'dan Azerbaycan'a hareket etti. Çaldıran mevkisinde çarpışan iki tarafın büyük savaşı Sultan Selim'in galibiyetiyle sonuçlandı. Muhammed Kumune, Sadr Emir Abdülbaki, Diyarbekir valisi Han Muhammed Ustaclu, Emir Seyyid Şerif, Korcubaşı Sarı Pere Ustaclu, Türkmen Velican Bey Kazaklu, Afşar Sultan Ali Mirza, Hüseyin Bey Lala Şamlu, Şirrecibaşı Pir Ömer gibi Kızılbaşların önde gelenlerinin çoğunun 5 bin atlıyla beraber savaşta öldürüldüğü kaydedilir. Şeref Han, Kızılbaş ordusunun bozguna uğradığını, Şah İsmail'in ise canını kurtarmak için Dergüzin ve Hemedan'a kaçıncaya kadar geride kalan hiçbir şeye bakmadığını belirtir. Tebriz'e giren ve burada birkaç gün bekledikten sonra yiyecek azlığı ve açlık baş gösterince Sultan Selim, Konstantiniye'ye hareket etti. Sultan, yola çıkmadan önce Şah İsmail'in Tebriz maliyesinden geçinmesi için ödenek ayırdığı Sultan Hüseyin Mirza'nın oğlu Bediüzzaman Mirza'yı da yanına alarak götürdü. Sultan, sefalet ve yokluk içinde olan Bediüzzaman Mirza'ya gereken ilgi ve şefkati gösterdikten sonra buradaki işi sona erdi. Oğlu Muhammed Zaman ise Şah İsmail'in Sultan Selim ile savaşa gitmesini fırsat bilerek Esterebad üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi. Fakat ilerleyen zamanda boğularak vefat etmesiyle Mirza Sultan Hüseyin'in soyundan

[362] Nişancı Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 168. (Bu muharebe öyle bir muharebe idi ki, Ne Rüstem'in ne de İsfendiyar'ın savaşına benzer.)

kimse kalmadı. Şah İsmail ise Sultan Selim, Tebriz'den gittikten sonra tekrar buraya dönerek çeşitli görevlere adamlarını yerleştirmiştir.[363]

Şeref Han'ın eserinde, Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in ordusunda yaklaşık 5 bin atlının öldüğü kaydedilirken diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Buna karşın her iki taraftan ordunun önde gelen önemli isimlerinin öldüğü nakledilmektedir.

Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi'nde sadrazam ile birlikte sefere çıkan Osmanlı ordusunun, İran topraklarına hareket ettiklerinde içlerine düşen korkuya değinmektedir. Buna göre, padişahın olmadığı bir sefere seraskerle çıkan ordu bu durumdan huzursuzluk duyup tedirgin olmuştu. Düşman topraklarına ayak basan orduda türlü söylentiler yayılmış, padişahın olmadığı bir seferde bulunmak istemediklerini, şahın karşısına şahın çıkması gerektiğini söyleyerek büyük bir korkuya kapılmışlardı. Sadrazam bu durum üzerine padişaha bir mektup yazarak durumu anlatmış, ordunun başına geçmesi için ricada bulunmuştu. Ordusunun üzüntüsünü öğrenen padişah vakit kaybetmeden 28 Zilkade 940/10 Haziran 1534'ta orduya yetişmek için yola çıktı. Bu sırada Şah'ın Horasan'dan Tebriz'e doğru yola çıktığı haberi ordunun arasında tekrar karışıklıklara yol açtı. Peçevî İbrahim Efendi, bazı kişilerin sadrazamı kışkırtıp Şah'a karşı yakınlaşmasını sağlamak ve sadrazamın zor bir duruma düşmesini istediklerini belirtmektedir. Sadrazam da bu kişilere uyarak Tebriz'in yakınına varıp Şah'ın üstüne yürüyeceği haberini ordunun arasına yaymıştır. Tebriz'e varan orduyu ve paşayı şehrin ileri gelenleri, bilginleri, seyitleri saygıyla karşılamıştır. Peçevî İbrahim Efendi, Ulama Bey'in ve Defterdar İskender Çelebi'nin Paşa'nın yanına gidip, eşkıyanın yurdunun Kızılcadağ yaylağı olduğunu, bazı askerlerle gidip buranın yok edilmesi gerektiğini söyleyerek paşayı kandırdıklarını ifade etmektedir. Bunun üzerine 10 bin kişilik seçkin bir orduyu Ulama Bey'e vererek bahsedilen yere göndermiştir. İbrahim Efendi, büyük fesatçı diye tabir ettiği Ulama Bey'in bir bölük orduyu bölgeye götürüp cehennem kuyusuna

[363] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 158-160.

benzer dar dere ve derbentlere soktuğunu, askerin telef olduğunu, davar ve atların ise düşmanın saldırılarına maruz kaldığını belirtmektedir.[364]

Peçevî İbrahim Efendi eserinde, içlerinde fesatlık olan bazı kötü kişilerin, Tebriz'de bir kalenin yapılmasını istediklerini, fakat padişahın bu istek karşısında tedirgin olup isteği kabul etmediğini anlatmaktadır. Fakat isteklerinde direten kimselerin Gazan Han'ın türbesini genişletip sağlam bir kale haline getirdiğini kaydeder. İçine de bazı askerlerin ve Turan Şah soyundan bazı beylerin yerleştirildiğini öne sürmüştür. Sapkın Şah'ın bu durumları öğrendiğini ve Solakbulak vilayetine asker gönderdiğini duyan Ulama Bey, Defterdar İskender Çelebi ile beraber tekrar Paşa'ya gidip Şah'ın ordularından çekinmemeleri gerektiğini, kendilerine asker verilmesini, Erdebil'e gidip şaha ait ne varsa talan ve tahrip etmek istediklerini dile getirdiler. Fakat Akkoyunlu Murat Bey'in koruculuk yapan bir katırcıyı haberci olarak göndermesi üzerine Şah İsmail'in "ılgar ile/ansızın geldiğini" öğrendiler. Bunun üzerine Erdebil bölgesine asker yollanmasından vazgeçildi. Fakat padişahın orduya yaklaşmakta olduğunu bildikleri halde Şah'ın kendilerine yakın olduğunu duyan orduda çaresizlik başlamıştı. Ne yapacağını bilemeyen Paşa, rastlantı sonucu açtığı fal ile ümitlendi ve orduya sadakalar dağıttı. 941 yılının on dokuzuncu günü Tebriz'e varan padişahın gelişi orduya umut oldu.[365]

Peçevî İbrahim Efendi, sapkın şahın yakınlarda olduğunu fakat İslam ordusunun üzerine yürümeye cesareti olmadığını, padişahın ise şahın üzerine gidilmesi için emir verdiğini, İran askerleriyle savaşan ordunun zafer elde ettiğini, Acem Şahına karşı fırsat kollayan Zülkadirli soyundan olan Mehmet Bey'in İslam ordusuna katıldığını ifade etmektedir. Bağdat'a giren padişah, şehrin her yanını İslam zafer bayraklarıyla donatarak İmam-ı Azam'ın mezarını ziyaret etmiştir. Padişah, ayrıca burada bulunan bütün evliyaların mezarlarını ziyaret ederek yıkılmış türbelerin onarılmasını, Abdülkadir Geylani'nin mezarı üzerine bir türbe yapılmasını, ayrıca bir imaretin inşa edilmesini istemiştir.[366]

[364] Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 131-132.
[365] Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 132-134.
[366] Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 135-136.

Yine O, Padişahın Bağdat'ta olduğu sırada Şahın gizlendiği yerden çıkıp Tebriz'e hareket ettiğini, Şenb-i Gazan Kalesi'nde bekleyen askerlerin direnemeyip dağıldığını, Ulama Bey'in ise kaçarak Van Kalesi'ne sığındığını, Şahın Van'ı kuşattığı sırada Ulama Bey'in görünürde İran askerleriyle savaşa giriştiğini belirtmektedir. Bu durumu öğrenen padişah, Bağdat'tan Tebriz'e gitmeye karar vermiştir. Sultanın gelişini duyan İran askerleri kaçmış, dağınık olarak bulunan Osmanlı askerleri de gelerek padişahın ordusuna katılmıştır. Padişah, Tebriz'e varınca camilerde ezanlar okutarak, kapıkullarına, tımar sahiplerine bahşiş ve armağanlar dağıtmıştır. Peçevî İbrahim Efendi, düşmanın aldığı yenilgiye karşın daha fazla karşı koymayıp gizli bir şekilde İslam ordusunu çöllere çekip yiyeceksiz bırakma niyetinde olduklarını, paşanın da, halkın gösterişli karşılamasına aldanarak bu durumu görmediğini ve işin gerçek yüzünü bilmeden Tebriz'den çıktığını ve şahı izlemek için Dergüzin yakınına gittiğini kaydeder. Şahın elçileri Paşa'ya gelerek yeniden barış isteğinde bulunmaları üzerine Paşa burayı terk ederek Rum tarafına gitti. Buradan da tekrar Tebriz'e dönerek burada altı gün kaldı. Daha sonra padişah ve ordusu, yola çıkarak ilk önce Erciş'e, sonra Amid'e, buradan da Fırat nehrini geçerek Haleb'e indi. Peçevî İbrahim Efendi, Recep ayının on dördüncü gününde padişah ve ordusunun İstanbul'a vardığını ve halkın bayram havası içine girdiğini nakleder.[367]

İbn Kemal, X Defteri'ne, Sultan Selim'in 8 Şevval 926 (21 Eylül 1520) günü vefatıyla başlar. Şehzade Süleyman haberi alınca tahtgaha gelip 17 Şevval 926 (30 Eylül 1520) tarihinde 26 yaşında tahta çıkar. İbn Kemal, Sultan Süleyman tahta geçtikten sonra yaptığı ıslahatlara değinmiştir. Sultan Selim, Şah İsmail ile mücadelesinden sonra düşmanın güçlenmemesi için Acem diyarına yapılan ihracatı yasaklamıştı. Fakat Sultan Süleyman, bunun tersi olarak tüccarların mallarını verdirerek ortamda huzuru sağlamaya çalışmıştır.[368]

Müellif, Sünni Müslümanların birliğini sağlamak için bu yolda yapılacak olan savaşlara, "sapık mezheplerden" korunmayı ve bu tarz mezheplerin halk arasında

[367] Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 137-139.

[368] Şefaettin Severcan, "Kemal Paşa-Zade, Tevarih-i Ali Osman X Defter", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1991, s. 99-101.

yayılımının engellenmesi gibi hususları sebep olarak verir. Bu açıdan Sultan Selim'in İran üzerine yaptığı seferin nedenleri ona göre şöyledir. Buma göre İbn Kemal, Şark tarafından bir fesat rüzgarı kalkarak Arap, Acem, Türk ve Deylem'e kadar bir ızdırap verdiğini, Erzincan toprağından çıkan şahın Azerbaycan ülkesinde lale gibi bir Kızılbaş'ın ortaya çıktığını nakleder. İbn Kemal, ülkenin başına "Şeyh-zade-i Erdebil Şah İsmail"in geçtiğini, bu kişinin amacını gizlemeden açığa vurduğunu, dahası temelinde bozgun olan ve aslı olmayan "Şia" diye bir mezhebi herkese kabul ettirmeye çalıştığını kaydeder. Bununla birlikte İbn Kemal, Şah İsmail'in Hazreti Ali ve Hulefa-i Raşidin'in kinine layık olduğunu, Ehl-i İslam için talihsiz bir son olduğunu savunur. Müverrih, bu nedenlerden dolayı Sultan Selim'in İran Seferi'ne çıktığını belirtir.[369] Burada İbn Kemal'in Kızılbaşlarla ilgili verdiği ifadeler neticesinde müverrihin olaya siyasi ve dini bir açıdan baktığını söylemek yanlış olmaz.

XVI. yüzyıl tarih arka planını betimlemek amacıyla dönemin ana kaynakları üzerinden araştırmalar yapan Vural Genç, "Safevi Kroniklerinde Çaldıran Savaşı" adlı makalesinde İran kaynaklarını temel alarak Çaldıran Savaşı'nın onların gözünden nasıl algılandığını bize göstermektedir. Genç, Safevi Kroniklerinde Çaldıran Savaşı'nın bir mağlubiyet olarak işlenmediğini, tam tersine üstü kapalı bir biçimde Şah İsmail'in lehine sonuçlandığını fakat aslında satır aralarına gizlenmiş bir yenilginin de söz konusu olduğunu belirtmektedir. Genç, Safevi eserlerinde şahın ordusunun önünde yiğitçe savaştığını, Sultan Selim'in gönderdiği haber karşısında asker toplamaya lüzum görmediğini, şahın var olan ordusuyla kudretli bir şekilde çarpıştığını, askerinin geri çekilmemesi için onlarla sonuna kadar mücadele ettiğini vurgular. Yine O, şahın savaşın hile barındığını düşündüğü için geri çekilme taktiği uyguladığını, Safevi ordusundaki kayıpların sebebini ise Han Muhammed Ustaclu'nun düşmanı küçük görmesinden kaynaklandığı Safevi Kroniklerinde göze çarpan hususlar olduğunu belirtir. Genç, bazı Safevi kaynaklarında mevcut olan bazı hususlara dikkat çeker. Şöyle ki; Şah İsmail, savaş öncesinde bir elçi vasıtasıyla Sultan Selim'e ateşli silahların kullanılmasının mertliğe yakışmayacağını iletmiştir. Sultan Selim ise Şah'ın sözlerine mutabık kalmışsa da savaşta tersine verdiği sözde

[369] Şefaettin Severcan, "a.g.t.", s. 57.

durmadığı iddia edilir. Safevi kaynaklarında Şah İsmail, yarı ilahlaştırılmış bir şekilde tasvir edilir. Genç, araştırmasında farklı bir noktaya da değinmektedir. Genç, bunlara ek olarak şunları söyler. O, Osmanlıların, Acem Şah'ı ve takipçileri için kullanmış oldukları sert üsluba karşın Safevi kaynaklarında böyle bir üsluba rastlanmadığını belirtir. Tam tersine Sultan Selim ve ordusundan saygıyla bahsedildiğini ekler.[370] Görüldüğü üzere Çaldıran Savaşı, Safevi kaynaklarında bir yenilgi, bir bozgun olarak değil taktiksel bir geri çekilme olarak yansıtılmaktadır.

3.6. Kroniklerde Şah Tahmasb

Lütfi Paşa'ya göre, 1523 yılında vefat eden Şah İsmail'in yerine oğlu Şah Tahmasb geçti.[371] Acem ülkesine bağlı olup daha sonra Acem Şahı'na baş kaldıran Ulama Bey, Osmanlı Devleti'ne sığınınca, Sultan Süleyman kendisini ağırlayıp kendisine Diyarbakır'da sancak verdi. Bu ilgi karşısında cesaret bulan Ulama Bey, ordusunu toplayıp Osmanlı Devleti'ne gerektiği gibi bağlı olmayan Bitlis hakimi Şeref Bey'in üzerine yürüdü. İki taraf arasında çıkan savaşta Şeref Bey'in başı kesildi fakat Bitlis Kalesi alınamadı. Bunun üzerine Sultan Süleyman vezirlerini toplayıp şu emri verdi: "Diyarbakır beylerbeyi, Zülkadir beylerbeyi ve Halep beyi sipahisiyle, bunların tamamı Ulama'ya tabi olsun ve Bitlis kalesi üzerine varıp hükümete baş kaldıran askerler hükümete tabi olsun." Sadrazam, padişahın emri doğrultusunda birçok beylerbeyine haber gönderip Bitlis'in üzerine saldırılmasını istedi. Büyük toplarla Bitlis Kalesi'ni vuran adamlara, İran Kızılbaşları üzerinize geliyor diye haber gelince ordu dağılarak geri döndü.[372]

Veysel Gürhan'ın çalışmasını incelediğimizde, birbirine komşu olan iki devlet arasında karşılıklı olarak yaşanan iltica hareketlerine dikkat çekmektedir. Şöyle ki, bir Safevi mensubu olan Ulama Paşa, Van'a kaçarak Sultan Süleyman'a itaatini bildirip Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Buna karşın Osmanlı'ya tabi olan Bitlis beyi Şeref Han, Ulama Paşa ile arasında geçen husumetlerden dolayı Safevi Devleti'ne iltica etmiştir. Gürhan, konumuz bağlamında diğer yazarların aksine farklı

[370] Vural Genç, "Safevi Kroniklerinde Çaldıran Savaşı", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Sayı 8, İstanbul, 2019, s. 44-48.
[371] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 253.
[372] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 270-271.

hususlara değinerek olayların serencamını bize göstermesi açısından önemlidir. O, Ulama Paşa'nın Safevi Devleti'ni zuhurunu sağlayan unsurlardan olan Tekelü Oymağı'na mensup olduğunu, bu oymağın Osmanlı Devleti'nde çıkan birçok Kızılbaş isyanında bulunduğunu, hatta 1492'de II. Bayezid'e karşı yapılan suikastın içinde oldukları şüphesiyle Rumeli'ye sürgün edildiklerini belirtir. Bununla birlikte bu oymağın Anadolu'da kalan kısmı, propaganda faaliyetlerine devam ederek etkisi uzun süre devam eden Şah Kulu İsyanı'nda önemli bir rol oynadı. Gürhan, Ulama Paşa'nın bu isyanda yer aldığını, isyanın başarısız olması ile 917/1511'de İran'a kaçan Tekelü grubunun içinde yer aldığını iddia eder. Safevi Devleti içinde önemli kademelere yükselen Ulama Paşa, burada çıkan entrikalar sonucunda beraberindekilerle birlikte Şah Tahmasb'a karşı isyan etti. Ulama Paşa ve yanındakiler Tebriz'i ele geçirip hazineye el koydu. Şah Tahmasb'ın üzerine doğru geldiğini öğrenen Ulama Paşa, kendisi hakkında verilen katledilme emrinden kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmaya karar verdi. Böylece Osmanlı'dan kaçarak İran'a sığınan Ulama Paşa, tekrar kaçtığı yere sığınarak iltica etmiş oldu.[373]

Şah Tahmasb, kaleme aldığı Tezkire'sinde, İbrahim Paşa'nın Ulama Paşa'nın sözüne kanarak Bitlis'e saldırmayı kabul ettiğini, saldırı sırasında direnemeyen Şeref Bey'in Safevi tarafına geçtiğini, Ulama Paşa'nın kendilerine verilmesi karşılığında Şeref Bey'i Osmanlı'ya vereceklerine dair Sultan Süleyman'a haber gönderdiğini fakat sultanın bu teklifi kabul etmediğini, sultanın savaş taraftarı olduğunu kaydeder.[374]

Lütfi Paşa'ya göre, 30 Eylül 1533 yılında İran üzerine sefere çıkan İbrahim Paşa, İstanbul'dan çıkıp Halep'e, buradan da Diyarbakır'a geçti. İbrahim Paşa, Şah Tahmasb'ın Tebriz'de değil Horasan'da olduğunu öğrenince etrafındakilerin teşvikiyle Tebriz vilayetini ele geçirdi. Daha sonra Sultan Süleyman'a, "Eger çi kim Acem vilayetin zapt eyledim. Lâkin Şahın Horasan'dan gelmek ihtimali vardır. Bu cânibe gelmesine inayet buyuralar." diye haber gönderince Sultan Süleyman İstanbul'dan çıkıp Tebriz'e gitmek için yola çıktı. Bu sırada Şah Tahmasb,

[373] Veysel Gürhan, "Safevilerden Osmanlıya İltica Eden Ulama Paşa ve Şeref Han ile Giriştiği Bitlis Hakimiyeti Mücadelesi", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. I, 1. baskı, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019, s. 222-223.

[374] Şah Tahmasb-ı Safevî, *a.g.e.*, s. 31.

Horasan'dan Kazvin'e, oradan da Sultaniye'ye gitti. Sultan Süleyman ise önce Tebriz'e, oradan Ucan'a, daha sonra Sultaniye'ye vardı. Fakat savaşa niyetli olmayan Şah Tahmasb, askeriyle birlikte dağlara kaçıp Dergüzin'e gitti. Bu arada Acem beylerinden Zülkadir oğlu Mehmed Bey ve Geylan hakimi Muzaffer Bey Osmanlı'ya itaatlerini bildirdiler. Sultan Süleyman Sultaniye'de dört gün kalıp Ehber'e, buradan da Dergüzin'e gitti. Sultanla karşılaşmayan Şah Tahmasb ise Isfahan'a bağlı İmam Sehl Ali yönüne gidip Bağdat'a yöneldi. Burada görevlendirdiği Kızılbaşların kaçtığını öğrenen Şah, ganimetleri alıp Ulama Bey'in üzerine yürüdü. Van Kalesi'ne sığınan Ulama Bey içerden, Şah ve adamları ise dışarıdan savaşa girdiler. Savaşı duyan Sultan vezirleriyle birlikte Van'a doğru hareket etti. Fakat savaş alanına gittiğinde Şah ve askerlerini bulamadı. Şah, Sultan Süleyman'a elçi gönderip barış talebinde bulunmasına rağmen Sultan, "eski düşmandan dost olmaz" diyerek barış teklifini reddetti. Şah Tahmasb, Isfahan tarafına gidince Sultan Süleyman da 18 Temmuz 1535 tarihinde şahın arkasından gitti. Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın savaşmayacağını anlayınca Tebriz'e geçti. Kış mevsiminden dolayı Sultan Süleyman daha fazla ilerlemeyip Halep'e gitti. Buradan Adana'ya, sonra Karaman'a, buradan da Recep ayının on üçünde İstanbul'a vardı.[375]

Lütfi Paşa, Sultan Süleyman'ın Macaristan Seferi'ni anlattığı bölümde, Şah Tahmasb'ın Beç kralı Ferdinand ile Osmanlı'ya savaş açılması konusunda anlaşma yaptıklarını, fakat Şah Tahmasb'ın daha sonra anlaşmayı bozup savaşa girmediğini nakleder.

Lütfi Paşa, Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlı Devleti'ne sığınmasına da değinmiştir. Şöyle ki; Elkas Mirza Şirvan'da otururken kardeşi Tahmasb ile aralarında anlaşmazlık çıktığı için Şirvan'daki görevini bırakıp Osmanlı Devleti'ne sığındı. Lütfi Paşa, Elkas Mirza İstanbul'a geldiğinde padişahın Edirne'de olduğunu, İstanbul'a gelen misafirinin iyi ağırlanması için haber gönderdiğini nakleder. 1548 yılına gelindiğinde Elkas Mirza ve adamları ile Sultan Süleyman kışkırtılınca İran üzerine sefer düzenlemeye karar verildi. Sefere çıkan Osmanlı ordusu Tebriz'e vardığında Şah askerleriyle birlikte Karacadağ bölgesine çekildi. Osmanlı ordusu Şah Tahmasb'ı bulamayınca İran için önemli bir bölge olan Van

[375] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 272-276.

Kalesi'ne gidip burayı ele geçirdiler. Şah Tahmasb, ordunun Tebriz'den gittiğini duyunca Van tarafına gelerek Adilcevaz ve Erciş'i yağmalayıp buraları talan ettirdi. Bunu duyan Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın üzerine ordu gönderdi. Fakat buralar yağmalandığı için kıtlık başlamıştı, ordu yiyecek içecek sıkıntısı çektiği için Diyarbakır'a gitmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Şah'a misilleme yapan Sultan Süleyman, Elkas Mirza'ya görev vererek İran şehirlerini yağmalamasını istedi. Elkas Mirza Hemedan, Isfahan ve Kum'u yakıp yıkınca bunu duyan Şah Tahmasb çok üzülüp hastalandı. Lütfi Paşa, Sultan Süleyman'ın 1552 yılında İran üzerine başka bir sefer yaptığını, Şah Tahmasb'ın yine savaşmadığını, bunun üzerine Osmanlı ordusunun Nahçıvan'ı ve şahın sarayını yağmaladığını dile getirip eserini sonlandırmaktadır.[376] Lütfi Paşa, eserinde Tahmasb'ı "Kızılbaş Şah'ı" olarak nitelendirir.

Peçevî İbrahim Efendi, eserinde Şah Tahmasb ile ilgili tafsilatlı bir bilgiye yer vermemiştir. Bu bağlamda Peçevî İbrahim Efendi, 954/1547-1548 yılında Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın memleketini terk edip Sultan Süleyman'a sığındığını dile getirmektedir. Müverrih, sığınmanın sebebini ise, Şirvan valisi Elkas Mirza'nın bazı davranışlarının "sapkın şaha" ters düştüğünden üzerine asker gönderildiğini belirtir. Elkas Mirza, bu haberi duyunca Şirvan valiliğini bırakıp yola çıkmış, en sonunda Osmanlı topraklarına gelip padişaha sığınmıştır. Gördüğü aşırı ilgi ve değere ilişkin Elkas Mirza, kardeşi Tahmasb'tan yakınarak bahsederek sultanı Acem diyarına sefer yapmaya özendirmiştir. Peçevî İbrahim Efendi, Elkas Mirza'nın gelişi ve gördüğü ilgi yüzünden halk arasında çeşitli söylentilerin yayıldığını nakleder. Buna göre, içinde Rafızîlik ve dinsizlik taşıdığı için Müslümanların arasında bulunması zararlıdır. Haliyle Elkas Mirza'ya bu kadar değer verilmesinin gereksiz olduğunu düşünmektedir. "Sapkın Şah", Van Kalesi'nin padişah tarafından alındığını duyunca İslam ordusuna gücü yetmediği için Adilcevaz, Muş ve Ahlat civarında yaşayan halka akınlar yapmıştır. Yetim ve dul kadınları öldürmüş, önüne çıkan bütün hayvanları telef etmiş, geri kalan her şeye zarar vermiştir.[377]

[376] Kayhan Atik, *a.g.e.*, s. 301-312.

[377] Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 191-196.

Peçevî İbrahim Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1554 yılında Revan, Karabağ ve Nahçıvan Seferi'ne çıkmadan önce Şah Tahmasb'a göndermiş olduğu mektup konumuz çerçevesinde önem arz eder. Mektupta:

> *"İçinde söylenenlere uyulması gereken bu mektup size erişince bilinsin ki, sen, sana bağlı olan ve boyun eğen rafiziler ve dinsizlerle, kötü ve fesatçı kimselerle din kurallarını değiştirip şeriatı alaya almakta ve saygıdeğer iki ulu şeyhe (Ebu Bekir ve Ömer) sövmektesin. Bu yaptıklarınızın dört mezhepçe de küfür ve sapkınlık olduğu kesinlikle tespit edilmiştir. Uygunsuz yolda bulunduğunuz için İslâm bilginleri ve din şeyhleri -Allah onları kıyamet saatine kadar ayakta tutsun- kanınızın mübah ve malınızın helal olduğuna fetvalar vermişlerdir. Şimdi, Muhammet Mustafa'nın -selam üzerine olsun- temiz ruhundan ve dört halifenin seçkin ruhlarından yardım ve imdat dileyerek sizin üzerinize gelinmiştir. Sapık mezhebinizde ve gerçekdışı inancınızda direndiğiniz takdirde yararsız vücudunuzun ortadan kaldırılması için ulu Tanrı'nın inayeti ile harekete geçilmiştir. Elbette ki kılıç kullanmadan önce sizi tövbe edip İslâm'a dönmeye çağırmak sünnettir. İşte bu sebeple, uyulması gereken bu ferman sana gönderildi ve karışık, perişan haliniz olduğu gibi bildirildi. Şimdi, erkeklik davasında olanlara, korkaklıkla kadın gibi meydandan kaçıp gizlenmek düşmez; kana susamış erkek arslanlar ve arslan gibi öç alan yiğitler yerlerine çekildikten sonra, bir bölük sapkının önüne düşüp alemlerin yaratıcısının emanetleri olan acizlerin, reaya ve halkın mallarını yağma edip ellerinden almaya ve tahrip etmeye cesaret ile soy ve soplarını kurutmaya çalışmak, İslâm toplumundan olup kıyamet gününe inanlara yakışmaz. Eğer kalbinde iman ışığından bir damla ve vicdanının bahçesinde din inançlarından bir taze yaprak olsun var ise İslâmlara uy ve şimdiye kadar yaptığın sapkınlığa, dinsizliğe ve alçaklığa tövbe kıl. Aksi halde, kaçıp gizlenmek gibi yüzsüzlüğün ve sayısız dinsizce davranışların ile yanındaki akılsız haşeratın başbuğluğunu bırakıp İslâm askerinin karşısına çık ve Tanrı'nın takdirinden, henüz görünmeyen, gizlilik arkasında kalmış haber ve olayların meydana çıkmasını bekle. Eğer korkarak kaçmanın sebebi elimizdeki top ile tüfek ise, buna gerek yok; çünkü bu gibi savaş araçları, sapkınlar ve dinsizler için zaten hazırlanmış değildir ve kullanmaya da niyetli değlliz. Sizin gibi halleri bilinen iğrenç bir sürünün hakkından gelmek için savaş arslanlarının elindeki parlak kılıçlar yeterlidir. Hele ki yüce Kuran'da (ve enzelne hadidefihi be'sün-şedidün) ayeti uyarınca meramı güzelce anlatan kılıç ve kama, demir mızrak kullanmaya gerek kalmadan yok edilmenize yeterli olduğu açık ve seçiktir. Vesselam İslâm askerine itaat etmemiz için verilen öğüt tamam oldu."*[378]

Nişancı Mehmed Paşa eserinde, uç beylerinden alınan bilgiler neticesinde "dinsiz Şah İsmail"in öldüğünü, yerine ise oğlu Şah Tahmasb'ın İran tahtına oturduğunu kaydeder. 1533 yılında Ulama Paşa, Kızılbaşlardan kaçarak Sultan Süleyman'a bağlılığını bildirdi. O sırada Bitlis hükümdarı Şeref Bey, Kızılbaşlarla birlik olup Osmanlı'ya isyan edince yerine Ulama Paşa, Bitlis valiliğine atandı. Kızılbaşlarla birlikte Ulama Paşa'nın üzerine yürüyen Şeref Bey, savaşı kaybederek beraberinde olanlarla birlikte başı kesilerek katledildi.[379] Mehmed Paşa, diğer kaynaklarda anlatılanın tersine Ulama Paşa'nın Bitlis valiliğine atandığını ve Şeref Bey'in Ulama Paşa'ya saldırdığını ifade etmektedir.

[378] Peçevî İbrahim Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 220-221.
[379] Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 97-202.

Mehmed Paşa, Sultan Sül-eyman'ın İran seferinin tarihini 29 Zilkade 1534 olarak verip Sultan Süleyman'ın İran'ı ele geçirmek ve buradaki halka rahat vermeyen dinsizleri mahvetmek için yola çıktığını şu beyitlerle dile getirir:

"Dizginler Acem mülkünün önünde parladı
Yol kat edilerek ülkeler alındı
Mübarek askeri İran askeriyle savaşırken alay etti
Sonunda fetih kapıları önüne açıldı."[380]

Nişancı Mehmed Paşa'ya göre, 2 Rebiülevvel 1535 yılında Acem ülkesinde "bozulmuş ve yenilmiş dinsiz şah, zındık taifesiyle" birlikte fesatlık ve fitne çıkardı. Buna göre, Kızılbaşlar Müslüman Hanefi halkına düşmanca davranıp eziyet ediyorlardı. Bu yüzden Sultan Süleyman, sadrazam İbrahim Paşa komutasındaki orduyu İstanbul'dan Halep'e göndererek bu zulme son verilmesini istedi. Sefere çıkan İbrahim Paşa, Tebriz'e gidene kadar Kızılbaşların idaresi altında bulunan Ahdamar, Ahlat, Erciş, Sultan, Adilcevaz ve Avink vilayetlerinin anahtarlarını halktan teslim aldı. Yolda Gilan hükümdarı Muzaffer Han ve beş bin kişilik ordusu İbrahim Paşa'ya katıldı. 16 Rebiülahır 1535 tarihinde Kızılbaş beylerinden Mehmed Han ve bin kişilik ordusu Kızılbaşlardan kaçarak Sultan Süleyman'a teslim oldu. Bağdat'a varan ordu kış mevsiminden dolayı burayı ele geçirip burada konakladı. Van Kalesi'nde olan Ulama Bey'i, Kızılbaşlar kuşatma altına alınca padişah hemen harekete geçti. Sultan Süleyman'ın geleceğini duyan Şah Tahmasb dağlara kaçtı. Fakat Osmanlı ordusu tarafından Acem vilayetleri yağmalanıp yıkıldı. "Melun Şah", 1536 yılında Sultan Süleyman'a elçilerini göndererek barış teklifinde bulundu.[381]

Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın diğer İran seferine de değinmiştir. Buna göre, Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza Müslüman olup Kızılbaşlardan kaçarak 1546 yılında İstanbul'a gelip padişaha teslim oldu. Sultan Süleyman 18 Safer 1548 yılında Elkas Mirza eşliğinde gerekli tedbirler alınıp İran üzerine sefere çıktı. Fakat korkak ve aciz olan Şah, firar edip herhangi bir karşılıkta bulunmayarak kaçtı. Tebriz'e gelen sultan, burada birkaç gün kalarak iki devlet arasında kilit noktası görevi gören Van Kalesi Osmanlı tarafından fethedildi. Bağdat Elkas Mirza'ya verilip zamanı geldiğinde Şah Tahmasb'ın evini, yurdunu, malını talan etme görevi

[380] Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 202.
[381] Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 203-205.

verildi. Elkas Mirza, Azerbaycan'ın vilayetlerini yaktı ve kardeşi Sâm Mirza'nın evini ve mülkünü yağmalayarak ailesine ihanet etti. Kötü huylu düşmanın yüzünü utanç kapladığını, bunun için ortaya çıkmadığını dile getiren Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın Diyarbakır'a döndüğünü ifade etmektedir.[382] Kızılbaşlarla ilgili düşüncelerini oldukça sert bir üslupla dile getiren Mehmed Paşa, Kızılbaşların büyü işleriyle uğraştıklarını dile getirip bu oluşumları "dinsiz zındık taifesi" olarak nitelendirir.

Acem'in "kötü mezhebe sahip şahı" Tahmasb, Sultan Süleyman'ın Amasya'da kışladığını duyunca tövbe edip barış yapmak istediğini padişaha iletti. Elçiler padişaha gelerek isteklerini şöyle ilettiler:

"Ey Şehriyârı saadet meâb
Senindir heybet Süleyman cenâb
Neye emredersen mülk senin
İtaat bizimdir işaret senin."

Padişah gelen elçilerin barış teklifini kabul ederek İstanbul'a geri döndü.[383]

Şeref Han'a göre, Şah İsmail'in yerine hükümdarlığı iki kuşak boyunca devam edecek olan 11 yaşındaki oğlu Şah Tahmasb, İran tahtına çıkmıştır. Şeref Han, Şah Tahmasb'ın doğumunu mutlu bir doğum olarak nitelendirip, İsfahan'daki Şehabad Şehri'nde 26 Zilhicce 919 Çarşamba günü "Koç Talihi"nde olduğunu, tahta çıkışının ise "Piçin yıl"a[384] rastlayan bu yılın 19 Recep Pazartesi günü olduğunu kaydeder.[385]

Şeref Han, Şah Tahmasb'ın faaliyetlerini anlattığı bölümde Ulama Tekelu'nun Şah'ın hizmetine girebilmek için Çuha Sultan'ı uzaklaştırmak istediğini belirtir. Ulama Tekelu, Tebriz'de 7 bin kişi topladı. Şah, Ulama'nın gerçek maksadını öğrenince derhal üzerine bir ordu gönderdi. Ulama Tekelu, Van'a kaçıp sonrasında Sultan Süleyman'a iltica etti. 938/1532 yılında padişah, Ulama Bey'e Bitlis beylerbeyliğini verdi. Ulama Bey, Diyarbakır ve Maraş beylerbeyleri ile yaptığı ittifak sonucu Bitlis Kalesi'nin üzerine yürüyüp burayı kuşatma altına aldı.

[382] Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 209.
[383] Mehmed Paşa, *a.g.e.*, s. 212.
[384] 1524 yılını ifade etmektedir. Bu ifade Şah Tahmasb'ın Tezkire'sinde "biçi" olarak geçmektedir.
[385] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 168-169.

Bitlis hakimi Şeref Bey, bu durum karşısında Şah Tahmasb'a sığınmak zorunda kaldı. Şah komutanlığında Şeref Bey'e yardıma gelen kuvvet Ahlat'a kadar ilerledikten sonra Osmanlı ordusu, Diyarbakır beylerbeyi Fil Yakub ve Ulama Bey kuşatmaya son vererek kaçmak zorunda kaldı. 939/1533 yılında Şah Tahmasb, Şirvan bölgesinin idaresini kardeşi Elkas Mirza'ya verdi.[386]

Şeref Han, Şah Tahmasb'ın inançlı biri olduğunu ve Maveraünnehir'e gideceği sırada Şah'ın görmüş olduğu rüyayı anlatır. Buna göre, inançlı Şah, bir gece rüyasında, Ali bin Ebu Talib'in kendisine şöyle dediğini iletir: "Nehrin öbür yanına geçme; çünkü senin görevin bu taraftadır. Allah, senin işlediğin günahlardan ettiği tövbeyi kabul etmiştir. Şeyh Cüneyd'in torunlarından olan Türkmen Hakverdi'nin hakkını gözet." Gördüğü rüyanın etkisinde kalan Şah Tahmasb, uyanır uyanmaz İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhed'e giderek burayı ziyarette bulundu ve işlediği günahlar için tövbe etti. Şah eğlence ve günahları yasaklattı. Hatta kendisine sadakatli olan iki adamını içki içtikleri kapları boyunlarına takıp asılmaları için emir verdi.[387] Buradan anlaşılacağı üzere Şah Tahmasb, rüyalara çok itimat eden bir kişiliğe sahipti. Gördüğü rüyaların etkisinde kalarak ona göre hareket edip kararlar alırdı.

Sözlük anlamı "görmek" olan "rü'yet" kökünden türeyen rüya kavramı, "uyku sırasında zihinde beliren görüntülerin bütünü" olarak tanımlanmıştır.[388] Rüya ilmi, tasavvufta uyarı, hikmet, irşad, vaaz gibi hususların ana kaynağı olmuştur. Nitekim rüya, tarikatlarda alınan "seyrü sülük" eğitiminin bir parçasıydı. Mürşidin öncelikli görevi müritlerinin gördüğü rüyayı tabir etmekti.[389] Her alanda ön planda olan rüya, o dönemde başvurulan bir bilgi kaynağıydı. Rüya, birilerini bir şeye inandırma konusunda yaygın olarak başvurulan bir yoldu. Sözünü ettiğimiz kaynaklarda verilen bilgiler bu hususları destekleyici niteliktedir.

---

[386] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 180-181.

[387] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 181-182.

[388] İlyas Çelebi, "Rüya", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 306.

[389] Süleyman Uludağ, "Rüya", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 309.

Şeref Han, Şah Tahmasb'ın Herat eyaletinin yönetimini kardeşi Sâm Mirza'ya vererek Sultan Şamlu'nun oğlu Ağzıvar Sultan'ı vasisi olarak görevlendirdiğini, 940/1534 yılında Ulama Bey'in, Bitlis hakimi Şeref Bey'in öldürüldüğü haberini İstanbul'a ilettiğini kaydeder. Yine O, Ulama Bey'in teşviki üzerine Sultan Süleyman'ın, büyük bir ordunun başına İbrahim Paşa'yı koyup Azerbaycan'a fetih için gönderdiğini, İbrahim Paşa ve ordusunun Halep'e gelerek kışı burada geçirdiğini, bu sırada Meşhed'te bulunan Şah Tahmasb'ın, Şeref Bey'in öldürülüp Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a doğru yürüdüğünü öğrenince vakit kaybetmeden Irak ve Azerbaycan yönüne gittiğini ifade eder. Bunun üzerine İbrahim Paşa, Sultan Süleyman'a haber göndererek Şah'ın Azerbaycan tarafına doğru geldiğini ve kendisinin de gelmesini rica etti. Gelen haberle padişah, İstanbul'dan ayrılarak 9 Rebiyülevvel 941'de Azerbaycan'ın Evcan kentine vardı. Sultan Muzaffer ve 5 bin kişilik ordusu Osmanlı ordusu ile bir olup Sultan'ı karşıladılar. Şah ise "Edgalan Halife" adıyla tanınan Muhanmed Kuli Halife Şamlu ve Menteşe Sultan Ustaclu komutanlığında büyük bir ordu hazırladı. Şah ve ordusu Kazvin'e bağlı Karaağaç Ehber'e vardığında Osmanlı sultanının ve sadrazamının Tebriz'de olduğu haberini aldı. Şeref Han, Sultaniye'ye giden Şah Tahmasb'ın ordusunda 7 bin Kızılbaş ve 3 bine yakın atın olduğunu belirtir. Padişah, Şah'ı takip etmek için Sultaniye'ye hareket etti. Fakat yiyecek içecek sıkıntısının başlaması, hayvanların telef olması ve hizmetçilerin ölmesi üzerine Sultan, Bağdat tarafına yönelmek zorunda kaldı. Bağdat valisi Muhammed Han Şerefeddinoğlu, Şah'ın emriyle ailesiyle birlikte şehirden ayrıldı. Böylelikle Sultan Süleyman, Barış Diyarı Bağdat'ı savaşsız fethetti. Ülkenin önemli adamları Sultan'a itaatlerini bildirip Dakok, Şehreban, Kerkük, Haruniye ve Hille kalelerinin anahtarları Sultan'a teslim edildi. Diğer taraftan Şah Tahmasb, düşmanı Hüseyin Han'ı öldürüp Tebriz'de olan Ulama Bey'in üzerine gitti. Hareket sırasında Şah'ın ordusunda bulunan Gazi Han Tekelu, Şah Tahmasb'tan korkup evhama kapıldığı için ordudan ayrılıp Ulama Bey'in tarafına geçti. Şah'ın geleceğini öğrenen Ulama Bey, Van Kalesi'ne gidip oraya kapandı. Tebriz'e gelen Şah, Ulama Bey'i bulamayınca Van'a hareket edip kendisini burada kuşatmaya aldı. Kalenin fethedilmesine az bir süre kala Sâm Mirza'nın isyan edip Sultan Süleyman'a itaatini bildirdiğini öğrenen Kızılbaş ordusu arasında ihtilaflar çıktı. Kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan Şah, derhal Acem Irakı'na

hareket etti. 942/1536 yılında Sultan Süleyman Tebriz'e girdi. Şah Tahmasb, Sultan'a elçi gönderip barış teklifinde bulunduysa da sultan teklifi reddetti.[390]

Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza 952/1546 yılında Şirvan valiliğini bırakıp Kızılbaş bozgunculanının teşvikiyle isyan etti. Bu haberi öğrenen Şah, Kazvin'den Azerbaycan'a doğru hareket etti. Fakat Elkas Mirza'nın annesi Şah'ın huzuruna çıkıp oğlu için af isteyince Ulu Şah hepsini affederek Kızılbaşların önemli adamlarından oluşan bir heyet kurdu. Heyetin amacı Elkas Mirza'nın bir daha Şah'a ters düşecek bir hareket yapmaması için uyarılması, doğruluk ve itaat yolundan ayrılmaması için yemin ettirilmesi ve Şah Tahmasb'a eğilimli duruma getirilmesiydi. Kurulan heyet ve Elkas Mirza'nın annesi bu şartların yerine getirilmesi için Şirvan'a gönderildi.[391] Şeref Han'ın verdiği bu bilgi diğer kroniklerde geçmemekle birlikte kurulan bu heyetin varlığına hiç değinilmemiştir.

Şeref Han 955/1549 yılında Şah'ın kardeşi Elkas Mirza'nın teşviki ve kışkırtmasıyla Sultan Süleyman Azerbaycan'a gitmeye karar verdi. Elkas Mirza, İran'a yapacakları sefer sırasında Kızılbaşların ileri gelen beylerinin orduya katılacağını söylemesine rağmen ordu Tebriz'e girene kadar kimse orduya katılmadı. Hatta Elkas Mirza'nın bazı adımları ondan ayrılıp Şah Tahmasb tarafına geçtiler. Tebriz'e gelen Sultan burada dört gün kaldı. Ordu Van Kalesi'ni kuşatıp ele geçirdikten sonra Adilcevaz, Vestan, Erciş şehirlerini de zapt ettiler. O sırada Evink ve Pasin tarafında olan Şah, Sultan'ın üzerine saldıracağını öğrenmesi üzerine Erzincan'a kaçtı. Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman kendilerine gelen haberler doğrultusunda hareket edip neticede iki taraf arasında herhangi bir çarpışma meydana gelmedi. Elkas Mirza ise yaptığı hatalar sonucu Osmanlı'dan ayrılıp kardeşi Şah Tahmasb'tan kendisini affetmesini istedi. Şah Tahmasb, Elkas Mirza'yı affedip Kahkaha Kalesi'ne gönderdi. Bir daha aynı hataları tekrar yapmaması için kaleden aşağı atılmasını emretti.[392]

960/1553 yılında Sultan Süleyman İran'ı ele geçirmek üzere İstanbul'dan çıktı. Şehzade Mustafa büyük bir orduyla Amasya'dan gelerek Ergili kasabasına

[390] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 182-186.
[391] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 197-198.
[392] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 198-202.

varan orduya katıldı. Sadrazam Rüstem Paşa, şehzadenin gücünden korkarak Hakkari hakimi Seyyid Muhammed ile birlikte, Şah Tahmasb'ın dilinden bir mektup uydurarak bunu Sultan Süleyman'a verdi. Şehzadeden korku duyan Sultan Süleyman, şehzadeyi yakalatıp idam ettirdi ve yoluna devam etti. Şehzadenin cenazesi Bursa'ya gönderilip orada gömüldü. Önemli adamlardan biri bu olaya "Mekr-i Rüstem" yani Rüstem'in hilesi diyerek tarihe not düştü. Sultan'ın ordusu Halep'ten Nahçıvan'a hareket etti. Şah Tahmasb ise savaşmaya gücü olmadığı için dağlara kaçtı. Sultan'ın kışın geldiğini ve çıkacak bir savaş sonucunda ülkenin ve halkın darmadağın olacağını düşünmesi ile ordu Amasya'ya geçip kışı burada geçirdi.[393]

981/1574 yılında Şah Tahmasb'ın hastalanması üzerine Kızılbaş topluluğu iki gruba ayrıldı. İki grup birbirleriyle şiddetli bir çarpışmaya girdi. Fakat Şah sağlığına kavuşunca bu hareketlilik son buldu. Fakat üç yıl sonra 984/1577'te Şah Tahmasb hakkın rahmetine kavuştu. Şeref Han, Şah'ın ölümüne üzülerek durumu şöyle anlatır: "Safer ayının ortasında Şah Tahmasb, Rabbinin çağrısına uydu ve onun mübarek ruhunun kuşu, ölmez cennetlerin kutsal bahçesine uçtu; böylece dünya, onun adaletinin ve iyiliğinin gölgesinden mahrum kaldı."[394] Bu olayı acı bir musibet ve büyük bir felaket olarak niteleyen Şeref Han, Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra Kızılbaşlar arasında fitnelerin baş gösterip kargaşaların çıktığını, şehzadeler arasında taht kavgalarının başladığını dile getirir.

Şeref Han, Şah Tahmasb'ı adil, halkı seven, kâmil ve eşitlikçi biri olarak nitelendirir. Ayrıca Şah'ın birçok mal ve değerli eşyalar bıraktığını fakat Şah Tahmasb'ın ardından gelen kişilerin 52 yılda biriken mal ve hazineyi iki yılda darmadağın ettiğini nakleder.[395]

[393] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 206-207.
[394] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 244-246.
[395] Şeref Han, *a.g.e.*, s. 250-254.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde tarih yazıcılığının ilk safhası etrafındaki komşu devletlere nazaran gecikmeli olarak başlamıştır. Babinger, Osmanlı Devleti'nin kaleme alınan ilk tarih yazma denemelerini her ne kadar ilkel ve basit bulsa da sonraki zaman diliminde oldukça çeşitli ve değerli eserlere rastlandığını ifade eder. II. Murat dönemine kadar yazılan şehname, menakıbname ve gazavatname türündeki eserlerin yerini vekayiname, seyahatname, biyografi, tarihi coğrafya gibi farklı türler almıştır. Tarih yazıcılığı, Fatih Sultan Mehmet döneminde dönüm noktasını yaşarken II. Bayezid döneminde altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Aşıkpaşazade, İdris-i Bidlîsî, İbn Kemal, Neşri gibi tarih yazıcıları ortaya çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim devrinde tekdüze bir gelişme gösteren tarih yazımında, Kanuni Sultan Süleyman döneminde farklı tarzda eserler ortaya çıktı. Gazavâtnameler, fetihnameler, zafernameler, siyasetnameler, kanunnameler ve mensur tarzdaki bibliyografik eserler buna örnek olarak verilebilir. Hadidî, Matrakçı Nasuh, Lütfi Paşa, Celalzade Mustafa bu dönemin bilinen tarih yazarlarıdır. XVI. yüzyılda Hoca Sadeddin, Gelibolulu Mustafa Ali gibi önemli müverrihler varken XVII. yüzyılda Peçevî İbrahim Efendi, Kâtib Çelebi, Müneccimbaşı (Ahmed Dede), Hezarfen Hüseyin Efendi gibi müverrihler bu yüzyılda yetişen önemli kişilerdir. XVIII. yüzyılda ise Osmanlı tarih yazıcılığı bir üst düzeye gelerek kurumsal bir kimlik kazandı. Böylece Osmanlı'da tarih yazıcılığı günden güne gelişerek günümüze zengin bir kaynak koleksiyonu bırakmış oldu.

XVI. yüzyıl her açıdan bir dönüm noktası özelliği taşır. Bir tarafta gücünü beylikten imparatorluğa taşıyan Osmanlı Devleti varken diğer tarafta ise gücünü tarikattan şahlığa yükselten Safevi Devleti vardı. İki devlet arasında peyderpey aralıklar ile 250 seneye yakın bir mücadele dönemi yaşanmıştır. Öyle ki bu mücadele nesiller boyu devam etmiştir. XVI. yüzyılın tarihi Osmanlı kroniklerine yansımakla birlikte eserler taraflı bir şekilde kaleme alınmıştır. Elbette ki bu taraflılık, devletin resmi ideolojisine göre şekillenmiştir. Devletin isteğiyle yazılan kaynaklarda nesnelliğin olup olmadığı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Fakat bazı kaynakların herhangi bir buyruk üzerine yazılmayıp beğenilme kaygısı taşımaması olayların objektifliği konusunda güvenilebilir oldukları söylenebilir.

Şeyh Safiyüddin tarafından kurulan Safeviyye Tarikatı Sünni öğretiye dayalı olduğu için Erdebil dışında da kabul görmüş, başka devletlerin saygısına mazhar olmuştu. Bu anlayış Şeyh Cüneyd zamanına kadar sürmüştür. Kaynaklarda Şeyh Cüneyd zamanına kadar tarikat ve şeyhlerine herhangi bir olumsuz söylem olmamakla birlikte tam tersine tarikatı övücü, yüceltici ifadelere rastlamak mümkündür. Her ne kadar Hoca Ali zamanında Şiiliğe meyilli hareketlerin olduğu söylense de bu kesin bir bilgi değildir. Çünkü o dönemde hakim olan Sünnilik anlayışından vazgeçilmesi demek İlhanlılar ve Osmanlı Devleti başta olmak üzere birçok devletin maddi ve manevi desteğinin de yok olması demekti. Neticede geniş bir alana nüfuz eden tarikat için Şiiliğe geçişin yanlış ve riskli bir adım olacağı ihtimal verilen çıkarımlar arasındadır. Öyle zannediliyor ki Şiiliğe temayüllerin başlaması Şeyh Cüneyd zamanında olmuştur. Şeyh Cüneyd'in amcasıyla yaşadığı sorunlar, Erdebil'i terk edip Anadolu'ya gelmesi, burada soyunu peygamberin soyuyla ilişkilendirip söylemlerini meşrulaştırması, siyasi emeller doğrultusunda Şii bir devlet kurma gayreti bu varsayımları doğrular niteliktedir.

Şeyhlikten devlete giden süreçte Şeyh Haydar'ın tarikatı merkezileştirmesi, müritlerine kızıl bir sarık taktırıp tek tip bir şekle koyması tarikatın açık bir biçimde boyut değiştirdiğinin göstergesidir. Böylelikle Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurması yıllardır hayal olarak nitelendirilen bir efsanenin gerçeğe dönüşmüş hali oldu. Şah İsmail, Şiiliği resmi inanç haline getirerek bu doğrultuda faaliyetlerini sürdürdü. Zorla Şiileştirme politikası uygulayan Şah İsmail, kıyıcı ve sert bir şekilde bu ideolojisini benimsetmeye çalıştı. Bu ve benzeri sebepler yüzünden Osmanlı Tarih yazarları Şah İsmail'i ve taraftarlarını "dinsiz, kâfir, sapık, mülhit, Kızılbaş" olarak nitelendirdiler. Osmanlı Devleti, aldığı fetvalar sonucu Sünniliğe aykırı davranıp Anadolu'da başkaldıran bu kişileri ortadan kaldırmayı meşru görmüş ve Safevi Devleti ile mücadeleye girişmiştir.

Safevi Devleti'nin Sünni olan komşu devletlerin aksine Şiiliği zorla benimsetme politikası Osmanlı Devleti'nin hoşnut olmadığı bir durumdu. Bu memnuniyetsizlik Anadolu ve Acem coğrafyalarında yıllarca süren çatışma ortamının oluşmasına, mezhep ve iktidar kavgalarının yaşanmasına neden oldu. Safevi Devleti'nin Anadolu'da destek verdiği taraftarlarının isyanlar çıkarıp yerleşik

halkın huzurunu bozması Osmanlı Devleti'nin daha ağır bir şekilde karşılık vermesine sebep oldu. Anadolu topraklarında yıkıcı faaliyetlerde bulunan Kızılbaşları tespit eden Osmanlı yönetimi, İran'la bağlantısını kestiği bu kişileri kılıçtan geçirdi. Osmanlı Devleti'nin Çaldıran Savaşı'nda aldığı galibiyetle bu faaliyetlerin ve Şiiliğin yayılımı duraklamış oldu.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde de devam eden bu mücadelede İran üzerine üç sefer yapılmasına rağmen devlet netice alamadı. Yıllarca süren bu mücadeleler sonucu Osmanlı Devleti, Safevileri ortadan kaldıramayacaklarını idrak etti. Buna karşın Sultan Süleyman ile Şah Tahmasb arasında yapılan Amasya Antlaşması barış ortamının sağlanmasında ana unsur oldu. Bu antlaşma ile iki büyük güç arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, durulma dönemine girdi. Fakat 23 sene sonra tekrar çatışma dönemi yaşandı. İlk zamanlarda Şiilik-Sünnilik mücadelesi olarak algılanan bu rekabetin 250 yıllık süreç boyunca sadece din mezhep savaşı olduğu söylenemez. Zira iki devlet arasında sadece dini boyutta değil, siyasal, ekonomik ve jeopolitik alanlarda da bir anlaşmazlığın olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada kullanılan yazarlardan ilki olan İdris-i Bidlîsî, bizzat kendi döneminde yaşanan olayları anlatması itibariyle önem arz eder. Patronaj ilişkisi çerçevesinde hareket ettiği düşünülen Bidlîsî, İran'ı terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Öncesinde Şii-Nurbahşi tarikatının bir üyesi olan Bidlîsî, Osmanlı sarayında Sünniliği benimseyerek bu mezhebin savunucularından biri konumuna geldi. Safevi Devleti ve taraftarlarını kötüleme, aşağılama faaliyetlerinde bulunan Bidlîsî, bu görevini Osmanlı'nın doğusunda devam ettirdi. Şah İsmail'i "dini ifsad eden", "sapkın şah" olarak nitelendiren müverrih, Kızılbaşları ise "Rafızî", "Zındık", "Mülhit" şeklinde tanımlar. Yine O, Şiiliği "sapık bir mezhep" ve "mutlak yanlış" olarak görüp Acem diyarını fitne ve fesat bölgesi olarak tanımlamaktadır. Patronaj ilişkisi çerçevesinde hareket edip konumunu sağlam temeller üzerinde oturtmaya çalışan Bidlîsî, Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı sarayına davet edilmeseydi büyük bir ihtimalle Şah İsmail'e iltica ederek Sünni Osmanlı Devleti'nin aleyhinde propaganda yapmış olacaktı.

Osmanlı tarih yazıcılığının bir diğer önemli müverrihi olan Şükrî, Şah İsmail'den "Erdebil oğlu" tabiriyle bahseder. Şah İsmail'in fitne, yalan ve haset ile

nam saldığını dile getiren Şükrî, Şah Kulu'nun aslının, soyunun belli olmadığını, bu kişinin Şah İsmail için isyan çıkarıp Safevi propagandası yaptığını belirtir. Bununla birlikte isyanın büyümesinin asıl sebebi olarak II. Bayezid'in tedbirsizliğini vurgular.

Hatiplik ve demircilik yaptığı bilinen Hadidî, Osmanlı tarihi için devasa hacimli bir eser kaleme almıştır. Hadidî, eserini beğenilme veya takdir görme endişesiyle kaleme almadığı için daha gerçekçi bilgilere ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Acem ülkesinde zuhur eden kavme "Kızılbaş" diyen Hadidî, bu kavmin mensubu olan kişileri ise "kallaş", "haramî", "evbaş" şeklinde tanımlamıştır. Yine O, Safevi şahlarının görünürde Müslüman olduklarını fakat gerçekte "kâfir" olduklarını, Şah İsmail ve müritlerinin dinden çıkıp Allah'a ve peygambere kin beslediklerini savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin önemli şeyhülislamlarından olan İbn Kemal'in II. Bayezid'in isteği doğrultusunda kaleme aldığı Türkçe eseri çalışma için oldukça önemlidir. Safevi propagandasından ve Kızılbaşların akıbetinden birinci derecede sorumlu tutulan İbn Kemal, İdris-i Bidlîsî'nin Osmanlı'nın doğusunda Farsça yazarak üstlendiği misyonu, imparatorluğun Türkçe konuşulan batısında yürütmüştür.[396] İbn Kemal'in, şeyhülislam makamında bulunduğu sırada mezhepsel bir mücadeleye girişen Kızılbaşlar ile ilgili fetva vermesi devlet içinde önemli bir rol oynamasına sebep olmuştur. İbn Kemal, vermiş olduğu fetvasında Sünniliğe karşı gelen kişilerin mallarının ve canlarının Müslümanlara helal olduğunu, bu kişilere karşı yapılan savaşın cihad sayıldığını belirtmiştir. Verdiği fetvalar ile Sünni taraftarlarının desteğini almak için mücadele eden İbn Kemal, sözünü ettiği kişilere "mürted" gibi davranılması gerektiğini, Kızılbaşların "dinsiz", "kâfir", "ehli fesat" olduklarını savunmuştur. Şiiliğin halk arasında yayılmasını önlemeye çalışan İbn Kemal, verdiği fetvalar ile bu işi meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Osmanlı sadrazamlarından biri olan Lütfi Paşa, devletin hem içinde hem de dışında önemli görevlerde bulunmuştur. Şah İsmail'in Acem'e serdar olduğunu dile getiren Lütfi Paşa, iki devlet arasında vuku bulan olayları eserinde detaylı şekilde anlatır.

[396] Ercan Gümüş, *a.g.e.,* s.182-183.

"Koca Nişancı" olarak tanınan Celalzade Mustafa Efendi, nişancılık görevini icra etmesiyle bilinir. Sıkı bir Sultan Selim taraftarı olan Celalzade'nin eserini kaleme almasındaki asıl amaç, Sultan Selim'i baba katilliği suçlamasından kurtarmaktır. Eserinde Osmanlı sultanını ve ordusunu övüp yücelten Celalzade, Şah İsmail'i "kâfir", "dinsiz", "alçak" olarak nitelendirmektedir. Şiiliğin "sapık ve batıl" bir mezhep olduğunu savunan müellif, Sünniliğe karşı çıkanları ise "iblis", "uğursuz" gibi tabirlerle suçlamaktadır.

Ramazanzade Küçük Nişancı Mehmed Paşa, eserinde Şah İsmail'i "bedbaht İran Şah'ı", Şah'ın müritlerini ise "zındık taifesi", "dinsiz", "Kızılbaş" şeklinde tanımlamıştır.

Kendinden önce yazılan kaynakları esas alarak tarihini kaleme alan Hoca Sadeddin, eserini herhangi bir emir veya istek üzerine kaleme almamıştır. Şöyle ki, incelediği bazı kaynaklarda Osmanlı tarihi ile ilgili verilen bilgilerin yetersiz olup yanlışlar barındırması, yazılan çoğu eserin Farsça olması, olayların ayrıntısına ve kronolojik sıralamasına önem verilmemesi, anlatılan olayların gerçeklikten uzak olması Hoca Sadeddin'i, eserini kaleme almasına sevk etmiştir. Müverrih, eserini III. Murat'a sunmuştur. Şah Kulu İsyanı'nı detaylı bir şekilde anlatan Hoca Sadeddin, Acem Şahı'nı "zalim", "Şiacı", "gaddar" ve "dine zarar veren" biri olarak betimler. O, Kızılbaşları ise "dinsiz topluluk", "kan içiciler", "sapkın töreli kalabalık" şeklinde tanımlayarak Safevi Devleti'ne karşı duyduğu öfkeyi ve kini ortaya koyar.

Önemli vakanüvislerden biri olan Peçevî İbrahim Efendi, eserinde askeri ve siyasi olayların yanı sıra kültürel ve sosyal alanlarda meydana gelen olaylara da değinmiştir. "Sapkın şah" olarak zikrettiği Şah İsmail'i yağmacı, yıkıcı, dinsiz olarak görmektedir. Eserinde dönemin olaylarına detaylı bir şekilde değinen müverrihin eseri, XVI. yüzyıl inceleme dönemi için değerli bir kaynaktır.

Kendi eserinde verdiği bilgilere göre Şeref Han'ın, iki imparatorluk ile ilişkilerini iyi bir şekilde yürüttüğü söylenebilir. Nitekim Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamış, her iki imparatoru da görüp ilişkilerini o yönde ilerletmiştir. Bununla birlikte Şeref Han, iki tarafla da olan bağlantısından dolayı diğer yazarlara nazaran olaylara daha tarafsız bakabilmekte, olayları tafsilatlı bilgiler

vererek anlatabilmektedir. Bu açıdan Şeref Han'ın Şerefname adlı eserinin, herhangi bir padişahı savunan veya olayları meşrulaştıran bir niteliği yoktur. Tam tersine bilge bir hükümdar olan Şeref Han, atalarının soyunu kutsamak ve kendi anılarını anlatmak için eserini yazmıştır. Osmanlı-Safevi çatışmasının merkezde ve yönetim ilişkilerinin zor olduğu bir dönemde iki devlet ile güç dengesi yürüten, hem Osmanlı sultanını hem de Safevi şahının rızasını alan Şeref Han, kişiliğine az rastlanır bir örnek teşkil etmiştir. Genel itibariyle o dönemde var olan küçük krallar, yönetimler veya mirler devlete bağlanıp iktidarın uyguladığı politikaya maruz kalırken Şeref Han bunun tersi olarak iki büyük güç ile sıkı münasebetler kurarak diplomatik ilişkilerini iyi yürütmüş, her iki imparatorluğu kendisine razı eden bir mîr olmuştur. Bu açıdan Şeref Han'ın bilge bir kral olarak nitelendirilmesi gerekir. Yaklaşık 40 yıl hükümdarlık yapan Şeref Han, incelenmeyi hak eden bir yazardır.

Asıl adı Mustafa olan Naima, Osmanlı Devleti'nin ilk resmi vakanüvisidir. Bu özelliği, onu diğer tarih yazarlarından ayırmaktadır. Kronolojik sıralama geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan Naima, bu özelliğini eserine uyarlamıştır. Osmanlı tarihçiliği yazımında önemli bir yere sahip olan Naima, kaleme aldığı eserinde olayları ustalıkla kurgulayıp tasvir etmesi, yaşanılanları sebep-sonuç ilişkisi içinde anlatması ve olayların iç yüzüne yani perde arkasına gizlenmiş gerçeklere değinmesi itibariyle dikkate alınmalıdır. Naima, eserine III. Murat döneminden itibaren başlamıştır. Naima'nın eserinin ilk üç cildini incelediğimizde yer yer Safevi Devleti ve Kızılbaşlarla ilgili küçük notlara rastlamaktayız. Eserinde, "Kızılbaş-ı evbaş", "iğrenç suratlı Kızılbaşlar", "Kızılbaş taifesi", "Şah-ı Kızılbaş" gibi ifadelere yer vermesi onun Şah Abbas ve Kızılbaşlara bakışını ortaya koymaktadır.

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında yıllarca süren savaş ortamı, dönemin kaynaklarına gerek taraflı gerekse tarafsız bir biçimde yansımıştır. Buraya kadar ele aldığımız kaynaklarda Kızılbaş nefretini, Kızılbaş düşmanlığını pekiştiren tabirler görmek mümkündür. Kaynaklarda esas olarak kullanılan bazı kavramlar şunlardır: Aşağılık, rezil, alçak, adi kişiler anlamına gelen "evbaş" kavramı; dönek, hileci manasında olan "kallaş" kavramı; haydut, yol kesen şeklinde tanımlanan "harami" gibi bazı kavramlar kullanılmıştır. Bunlarla birlikte inançsızlık anlamında "zındık"; yoldan çıkıp yanlış yola sapan anlamında "mülhid";

dinsizlik, Allahsızlık anlamında "ilhat"; sapık, inkarcı, Safevi taraftarı olarak "Kızılbaş"; İran taraftarları anlamında "Rafizî" kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca "ehl-i fesat, sapkın, kâfir, mürtet, harici" gibi tabirler de kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

I. Kaynak Eserler:

CELÂL-ZÂDE MUSTAFA EFENDİ, *Selim-Nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

HADİDÎ, *Hadîdî Tarihi: Manzum Osmanlı Tarihi I (1285-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

İDRİS-İ BİTLÎSÎ, *Heşt Behişt*, C. I, Haz. Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, BETAV Yayınları, Ankara, 2008.

KEMAL PAŞA-ZADE, *Tevarih-i Ali Osman X Defter*, Haz. Şefaettin Severcan, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1991.

NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Târih-i Naîmâ*, Haz. Mehmet İpşirli, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Naîmâ*, Haz. Zuhuri Danışman, C. 1, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1697.

NİŞANCI MEHMED PAŞA, *Nişancı M. Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli: Hadisat*, Sad. Enver Yaşarbaş, Kamer Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1983.

PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevî Tarihi*, C. I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1981.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. baskı, Ankara, 1999.

ŞEREF HAN, *Şerefname Osmanlı-İran Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971.

ŞÜKRÎ-İ BİTLİSÎ, *Selim-name*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar-Ahmet Gül, İsis Yayımcılık, İstanbul, 1995.

ŞÜKRÎ-İ BİTLİSÎ, *Selimname*, Haz. Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997.

II. Araştırma-İnceleme Eserler:

ABBASLI, Mirza, "Safevilerin Kökenine Dair", *Belleten Dergisi,* C. 40, Sayı 158, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

AFYONCU, Erhan, "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 1, Sayı 2, İstanbul, 2003.

AKBULUT, Ahmet, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXI.

AKYOL, Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Doğan Kitapevi, 7. baskı, İstanbul, 1999.

ALİEV, Saleh Muhammedoğlu, "Elkas Mirza", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, Ankara, 2001.

ALTINAY, Ahmet Refik, "Naîmâ", *Kanaat Kütüphanesi*, İstanbul, 1932.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Onaltıncı Asırda Râfizîlik ve Bektâşîlik,* Sad. Mehmet Yaman, Ufuk Matbaası, İstanbul, 1994.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Peçevî*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1933.

ASLAN, Seyfettin, "Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 17, Sayı 1-2, 2003.

ATAM, Turgut, *Şiiliğin Doğuşu*, Asr Yayınları, İstanbul, 2018.

ATİK, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001.

ATSIZ, Nihal, "Kemal Paşa-Oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, C. VI, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1966.

AYDIN, Ahmet, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı", *Türkler,* C. 11, Ed. Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

AZAMAT, Nihat, "Erdebili Alaeddin", *İslam Ansiklopedisi,* C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

BABİNGER, Franz, "Safiyeddin", *İslam Ansiklopedisi,* C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, Tarihsiz.

BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

BAŞARAN, Orhan, "İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'inin Hatimesi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, Erzurum, 2000.

BAYRAKDAR, Mehmed, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

BAYSUN, M. Cavid, "Naîmâ", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

BİLGİÇ, Timur, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2012.

BİLGİLİ, Ali Sinan, "Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasî Karakterin Dinî Söylemi: Kızılbaşlık", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2003.

BOZKURT, Nebi, "Dârülkurrâ", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

BULUT, Zübeyir, "Mezheplerin Ayrışma Konusu Haline Getirilmesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, Sayı 3, Bolu, 2015.

BURSALI MEHMET TAHİR, *Osmanlı Müellifleri,* C. III, Haz. İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, 1975.

ÇELEBİ, İlyas, "Kemalpaşazâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

ÇELEBİ, İlyas, "Rüya", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

ÇETİN, Firdevs, "Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmi ideolojisine Etkisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, Sayı 1, 2011.

DEDEYEV, Bilal, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, Sayı 5, 2008.

DEMİRCİ, Kürşat, "Hulûl", *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü*, Doğuş Matbaacılık ve Ticaret Limitet Şirket Matbaası, Ankara, 1964.

EKİNCİ, Mustafa, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.

EMECEN, Feridun, "Şahkulu Baba Tekeli", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

EMİN, Ahmed, *Fecrü'l-İslam (İslam'ın Doğuşu)*, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1976.

ERKOL, Ahmet-ALTAY, Saadet, "İnanç ve Mezhep Anlatımı Üzerinden İdris-i Bidlîsî'nin Düşüncelerine Kelami Bir Bakış", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. II, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019.

FAYDA, Mustafa, "İbn Kemal'in Hayatı ve Eserleri", *Şeyhülislam İbn Kemal*, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "İsnâaşeriyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İlmi Neşriyat, 1. baskı, İstanbul, 1993.

GENÇ, Vural, "Acem'den Rum'a": İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

GENÇ, Vural, "İdris-i Bitlîsî İdris-i Bitlîsî'yi Yeniden Düşünmek", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. II, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019.

GENÇ, Vural, "İdris-i Bitlîsî'nin II. Bayezid ve I. Selim'e Mektupları", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Sayı XLVII, 2016.

GENÇ, Vural, "Safevi Kroniklerinde Çaldıran Savaşı", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Sayı 8, İstanbul, 2019.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Celal-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir, 1997.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Çaldıran Muharebesi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Lütfi Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

GÖKSOY, İsmail Hakkı, "İmamiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, "Kızılbaş", *İslam Ansiklopedisi,* C. 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul, 1987.

GÜMÜŞ, Ercan, "18. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Adalet Dairesi/Daire-yi Adliye Mefhumunu Resmetmeye Dair Bir Deneme", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar,* C. 2, Gece Akademi, Ankara, 2018.

GÜMÜŞ, Ercan, "Sâdât: 17. 18. Yüzyılda Diyarbekir Eyaleti'nde Seyyidler, İmtiyazları ve Sosyo-Ekonomik Konumları Hakkında Bir Değerlendirme", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C. 3, Gece Akademi, Ankara, 2018.

GÜMÜŞ, Ercan, "Siyasi Rekabetin Mezhebî Bir Düşmanlıkla Takdimi/Meşrulaştırılması Ve Bunun Hakimüddin İdris-i Bidlisî'nin "Selim Şah-Name" Sinden Takibi", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. II, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019.

GÜMÜŞ, Ercan, *Tarihçi ve Asi: 16. Yüzyıl Celali İsyanları'nın Osmanlı Tarih Yazımına Yansıması*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2018.

GÜNDÜZ, Tufan, "Şah İsmail", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

GÜNDÜZ, Tufan, "Tahmasb", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

GÜNDÜZ, Tufan, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safevîler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.

GÜNDÜZ, Tufan, *Kızılbaşlar Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.

GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

GÜRHAN, Veysel, "Safevilerden Osmanlıya İltica Eden Ulama Paşa ve Şeref Han ile Giriştiği Bitlis Hakimiyeti Mücadelesi", *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, C. I, 1. baskı, Ed. Mehmet İnbaşı-Mehmet Demirtaş, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2019.

HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 5, Üçdal Neşriyat, 2015.

HİNZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çev. Tevfik Bıyıkoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

HİZMETLİ, Sabri, "Mezhepler Tarihi Yönünden Kemal Paşazade'nin Görüşleri", *Şeyhülislam İbn Kemal*, 2. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.

HUART, Clement, "Haydar", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987.

IMBER, Colin, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, 2. baskı, Ankara, 2005.

IMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2006.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, 2. baskı, Ankara, 2005.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı imparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1500)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

İNANIR, Ahmet, "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

İPEK, Yasin, *Şiadan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik*, Ekim Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2014.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Lütfi Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Naîmâ", *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

KARAARSLAN, Ünal, "Max Weber'e göre Liderlik Çeşitleri ve Geleneksel Liderliğin Dönüşümü", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), C. 5, Sayı 12, 2008.

KARADENİZ, Yılmaz, "Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Amasya, 2014.

KARAKUŞ, Zafer, "Tevki-i Mehmed Paşa'ya Göre Osmanlı Tarihi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1992.

KARAMUSTAFA, Ahmet, "Anadolu'nun İslâmlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik*, Der: Yalçın Çakmak- İmran Gürtaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

KERSLAKE, Celia J., "Celâlzâde Mustafa Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, C.VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

KILIÇ, Remzi, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde (1533-1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", *Bilig Dergisi*, Sayı 9, Ankara, 1999.

KIRLANGIÇ, Hicabi, *İdris-i Bidlîsî Selim Şah-nâme*, Hece Yayınları, Ankara, 2016.

KOYUNCU, Nuran, *Osmanlı Devleti'nde Şia*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.

KRAMERS, Johannes Hendrik, "Rafızîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

KUNT, Metin-YURDAYDIN, Hüseyin Gazi-ÖDEKAN, Ayda, *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti (1300-1600)*, Cem Yayınevi, Ankara, 1987.

KÜPELİ, Özer, "Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2009.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Selânikî", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Şeref Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Tahmasp I", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, 2. baskı, İstanbul, 1979.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Vekâyinüvis", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.

MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, "Erdebil", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, "İran", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

MÜNECCİMBAŞI AHMET DEDE, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. II, Haz: İsmail Erünsal, Kervan Kitapçılık, İstanbul, Tarihsiz.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1998.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Osmanlı Kaynaklarında ve Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI.- XVII. yüzyıllar), *Belleten Dergisi*, C. LXVI, Sayı 246, 2002.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler (XIV- XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. baskı, İstanbul, 2013.

ONAT, Hasan, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997.

ÖGE, Ali, "Şeyhu'l-İslam İbn Kemal'in Sünnilik Anlayışı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2010.

ÖNGÖREN, Reşat, "Safeviyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖNGÖREN, Reşat, "Safiyüddin-i Erdebili", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZ, Mustafa, "Kerbela", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZ, Mustafa, "Rafızîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖZ, Mustafa, "Şia", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZARSLAN, Selim, "Şia'nın Dini Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Sayı 1, 2005.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 2003.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Heşt Bihişt", *İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

ÖZCAN, Abdülkadir, "İdris-i Bîtlîsî", *İslam Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Mehmed Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 1, 2013.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Şükrî-i Bitlisî", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZDEMİR, Rukiye, "Ramazân-zâde'nin Târîh-i Nişâncı Pâşâ İsimli Eserinin Umumi Tarihlere Tesirleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXVIII, Malatya, 2019.

ÖZEN, Şükrü, " Kemalpaşazâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Şeref Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZTÜRK, Necdet, *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Kemal-Paşa-Zâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Üsküplü İshak Çelebi ve Selimnâmesi", *Tarih Dergisi*, C. III, Sayı 5-6, 2011.

RASİM, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000.

SARAY, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 3. baskı, Ankara, 2019.

SAVAŞ, Saim, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

SERDAR, Mehmet Törehan, *Mevlâna Hakimüddin İdris-i Bidlîsî*, Ötüken Neşriyat, Bitlis, 2008.

SEVERCAN, Şefaettin, "Kemal Paşa-Zade, Tevarih-i Ali Osman X Defter", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 1991.

SOFUOĞLU, Cemal, "Gadir-i Hum Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, Sayı 1, Ankara, 1984.

STROTHMANN, Rudolf, "Şia", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. baskı, Ankara, 1972.

SÜMER, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Güven Matbaası, Ankara, 1976.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

ŞAH TAHMASB-I SAFEVÎ, *Tezkire*, Çev. Hicabi Kırlangıç, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

ŞAHİNER, Yakup, "Mustafa Naîmâ Efendi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Eseri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Anasay Dergisi*, Sayı 1, 2007.

ŞENSİZOĞLU, Nevzat, "Şah İsmail Devrinde Anadolu'da Safevî-Alevî Faaliyetleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

TANMAN, M. Baha, "Halvethâne", *İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten Dergisi*, C. XXXV, 1971.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Selîm-Nâmeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, C. I, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1970.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 3, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1967.

TOGAN, Zeki Velidi, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

TOSUN, Necdet, "Nurbahşiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

TURAN, Şerafettin, "Kemalpaşazâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

TURAN, Şerafettin, "Peçevî", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

TURAN, Şerafettin, "Ramazan-zade", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

TURAN, Şerafettin, "Sa'd-ed-Din", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

TUYSUZ, Cem-YILMAZ, Şahin, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, Sayı 3, Muş, 2019.

UĞUR, Ahmet, *İbn-i Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1987.

ULUDAĞ, Süleyman, "Rüya", *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

ULUDAĞ, Süleyman, "Sülûk", *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

UYGUR, Abdüsselam, "İdrîs-i Bidlîsî ve Eserleri Üzerinde Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 10, İstanbul, 2007.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

ÜZÜM, İlyas, "Kızılbaş", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

ÜZÜM, İlyas, "Mezhep", *İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

ÜZÜM, İlyas, "Şia", *İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

VARLIK, Mustafa Çetin, "Çaldıran Savaşı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

VİDA, G. Levi Della, "Hâricîler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987.

YASTI, Mehmet, "Nişancı Mehmed Paşa'nın "Tevârih-i Âli Osman" Adlı Eserinin Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde Bulunan Nüshası Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25, Konya, 2009.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Hulûl", *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

YAZICI, Tahsin, "Cüneyd-i Safevi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

YAZICI, Tahsin, "Şah İsmail", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

YILDIRIM, Rıza, *Aleviliğinin Doğuşu Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Cüneyd", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

YOLALICI, M. Emin, "Türk Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, Sayı 3, 2008.

ZENGİN KARAYILAN, Şehrazat, "Şia Kelamında İlahi Sıfatlar", ÇÜSBETİBA (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı), Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010.

III. İnternet Tabanlı Erişimler:

https://osmanlica.ihya.org/dt-24253.html (Erişim Tarihi: 20.10.2020.)

https://www.nedirnedemek.com/evba%C5%9F-ne-demek (Erişim Tarihi: 20.10.2020.)

ÖZGEÇMİŞ

İlkokul öğrenimine Kızıltepe'de başladı. Kızıltepe İpekyolu Anadolu Lisesi'nden 2014 yılında mezun oldu. 2014 yılında başladığı Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden 2018 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı yüksek lisans öğrenimine Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü Yeni Çağ Anabilim Dalı'nda devam etti. Halen aynı üniversitenin öğrencisi olarak devam etmektedir.